

**6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN
DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI BAĞLAMINDA
KURDUKLARI CÜMLE YAPILARI
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Erdal GÜNGÖR
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bayram ÇETİNKAYA
Eylül, 2020
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DERİN YAPI VE
YÜZEY YAPI BAĞLAMINDA KURDUKLARI
CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA

Hazırlayan
Erdal GÜNGÖR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Bayram ÇETİNKAYA

AFYONKARAHİSAR 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "**6. Sınıf Öğrencilerinin Derin Yapı Ve Yüzey Yapı Bağlamında Kurdukları Cümle Yapıları Üzerine Bir Araştırma**" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11/09/2020

Erdal GÜNGÖR

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Bayram ÇETİNKAYA

Jüri Üyeleri : Dr. Öğr. Üyesi Bilal UYSAL

: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Erdal GÜNGÖR'ün "6. Sınıf Öğrencilerinin Derin Yapı ve Yüzey Yapı Bağlamında Kurdukları Cümle Yapıları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı tezi, 11.09.2020 tarihinde saat 09:00' da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği' nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek (✓) oy birliği - () oy çoğunluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI BAĞLAMINDA KURDUKLARI CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Erdal GÜNGÖR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

Eylül, 2020

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bayram ÇETİNKAYA

Dil, bireyler arasındaki iletişimi sağlayan toplumsal bir araçtır. Dilin işlevini yerine getirmesini sağlayan cümle ve semboller belli zihinsel süreçlerden geçerek üretilir. Bu çalışmada 6. sınıf öğrencilerinin kurduğu cümleler Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramının kavramlarından olan derin yapı ve yüzey yapı bağlamında incelenmiştir. Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi dili, daha çok zihin açısından inceler. Dilin, görünen ve ortaya çıkan somut yapısının altındaki soyut ve bilinçaltı süreçlerini araştırır. Dilin zihinsel yapısını araştıran bu kuram günümüzdeki önemli dilbilimi kuramlarındandır.

6. sınıf seviyesindeki öğrencilerin kurduğu cümlelerin incelenmesi amacıyla öğrencilere gösterilen görseller sonucunda onlardan cümle yazmaları istenmiştir. Bu cümleler sonucunda elde edilen öbek grupları Chomsky'nin Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramının ilk aşamalarında kullandığı "ağaç çizimleri" ile betimlenmeye çalışılmıştır. Cümlelerin derin yapı ve yüzey yapıları arasındaki ilişki ise "dönüşüm kuralları" çerçevesinde incelenmiştir. Aynı zamanda öğrencilerin yazdığı cümleler sonucunda en çok kullanılan eylemler istem bakımından incelenmiş ve öbeklerin genişleme özellikleri üzerinde durulmuştur.

Evrenini 6. sınıf öğrencilerinin oluşturduğu bu çalışmanın örneklemini ise Denizli ili/Kale ilçesinde 6. sınıfta öğrenim görmekte olan 80 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerden elde edilen cümleler doküman incelemesi yoluyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Derin yapı, yüzey yapı, dönüşüm kuralları, söz öbekleri

ABSTRACT

A RESEARCH ON SENTENCE STRUCTURES THAT 6TH GRADE STUDENTS IN THE CONTEXT OF DEEP STRUCTURE AND SURFACE STRUCTURE

Erdal GÜNGÖR

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH EDUCATION**

September, 2020

Advisor: Asst. Prof. Dr. Üyesi Bayram ÇETİNKAYA

Language is a social tool that enables communication between individuals. The sentences and symbols that enable the language to function are produced by going through certain mental processes. In this study, the sentences formed by 6th grade students were examined in terms of deep structure and surface structure which is one of the concepts of Transformational-Generative Grammar Theory. Transformational-Generative Grammar examines language more in terms of mind. It explores the abstract and subconscious processes of the language under its visible and emerging concrete structure. This theory, which investigates the mental structure of language, is one of the important linguistic theories today.

6th grade students were asked to write sentences to examine their sentences as a result of the visuals shown to the students. Phrase groups obtained as a result of these sentences were tried to be depicted with tree diagram used by Chomsky in the early stages of Producer Transformational Grammar Theory. The relationship between the deep structure and surface structures of the sentences has been examined within the framework of the rules of transformation.

The sample of this study, which consists of 6th grade students, consists of 80 students studying in 6th grade in Denizli / Kale district. The sentences obtained from the students were examined through document analysis.

Keywords: Deep structure, surface structure, transformation rules, phrases

ÖN SÖZ

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan tek unsur dildir. Bireyler dili doğdukları çevreden edinirler. Doğan her birey dili öğrenebilir. Aynı zamanda tüm bireylerin dili edinme aşamaları birbirine çok benzerdir. Bu durum akıllara insanın dili öğrenebilme yeteneği ile doğduğunu getirir. Dil yetisi olarak karşımıza çıkan bu yetenek sayesinde bireyler çevresindeki sözcükleri öğrenebilir. Daha önce hiç duymadığı bir cümleyi anlayabilir, bunun yanında hiç kurmadığı bir cümleyi üretebilir. Yeni cümlelerin üretilmesi de analiz ve değerlendirmenin yani birtakım zihinsel süreçlerin varlığını gösterir.

Çalışmada öğrencilerin ürettiği cümlelerin, hangi dönüşümlerden geçtiği ve hangi şekillerde genişledikleri araştırılmıştır. Aynı görsel için zihinde oluşan derin yapı ve bu yapının yüzeye yansımalarından sonraki benzerlikler ve farklılıkların ne olduğu incelenmiştir. Çalışma bu incelemelerden sonra elde edilen verilerin değerlendirildiği sonuç, öneri ve tartışma ile sona ermiştir.

Tezin konu seçiminde, araştırma aşamasında ve tezin hazırlama aşamasında benden desteğini esirgemeyen, değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Bayram ÇETİNKAYA'ya, araştırma yaptığım okullarda bana destek olan okul idarecilerine ve saygıdeğer öğretmenlere, aileme ve özellikle eşim Tuğba GÜNGÖR'e teşekkür ediyorum.

Ayrıca, yüksek lisans eğitimim boyunca Bilim Adamı Destekleme (BİDEB) Programı kapsamında şahsıma maddi ve manevi destek olan Türkiye Bilim ve Teknoloji Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'a teşekkür ediyorum.

Erdal GÜNGÖR
2020, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. DİL NEDİR?	4
2. DİL EDİNİMİ VE DİL YETİSİ.....	6
3. CHOMSKY'NİN DİL EDİNİMİ VE DİL YETİSİ ANLAYIŞI.....	8
3.1. NOAM CHOMSKY VE EVRENSEL DİLBİLGİSİ	11
4. DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI	16
5. DÖNÜŞÜMLER	19
6. FİİLLERDE İSTEM	22
7. SEMANTİK ROLLER (ANLAMSAL ROLLER)	24

İKİNCİ BÖLÜM

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI BAĞLAMINDA KURDUKLARI CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	27
2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ.....	27
3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI	28
4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ.....	29
5. VERİ TOPLAMA SÜRECİNDE DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR.....	29
6. ARAŞTIRMACININ ROLÜ	29
7. VERİLERİN İNCELENMESİ.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI BAĞLAMINDA KURDUKLARI CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA BULGULARI

1. DÖNÜŞÜM KURALLARI	31
1.1. YER DEĞİŞTİRME DÖNÜŞÜMÜ	32

1.1.1. Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli)	33
1.1.2. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen- Hedef) Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Hediye Veren Çocuk Görseli)	35
1.1.3. Tek İstemli (Deneyimleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli)	37
1.1.4. Tek İstemli (Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Kırılan Bardak Görseli).....	40
1.1.5. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Temizlik Yapan Kadın Görseli)	43
1.2. YERİNE KOYMA DÖNÜŞÜMÜ / SÖZCÜK DEĞİŞTİRME	46
1.2.1. Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri (Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli) .	46
1.2.2. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen- Hedef) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri (Hediye Veren Çocuk Görseli)	47
1.2.3. Tek İstemli (Deneyimleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri (Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli)	50
1.2.4. Tek İstemli (Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri (Kırılan Bardak Görseli)	51
1.2.5. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri (Temizlik Yapan Kadın Görseli)	52
1.3. ÇİFT TABANLI DÖNÜŞÜM İLE SİLME VE EKLEME (KATMA) DÖNÜŞÜMLERİ.....	55
1.3.1. Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm	55
1.3.2. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen- Hedef) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (Hediye Veren Çocuk Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm	56
1.3.3. Tek İstemli (Deneyimleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm	57
1.3.4. Tek İstemli (Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (Kırılan Bardak Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm	58
1.3.5. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (Temizlik Yapan Kadın Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm	59
1.4. ETKEN-EDİLGENLİK DÖNÜŞÜMÜ	60
1.5. ADLAŞTIRMA DÖNÜŞÜMÜ	62
1.6. İŞTEŞLEŞTİRMEDÖNÜŞÜMÜ	65
2. ÖBEK YAPILAR VE BU YAPILARIN GENİŞLETİLMESİ.....	66
2.1. TEK İSTEMLİ (YAPAN/EYLEYEN) BİR EYLEM MERKEZİNDE KURULAN CÜMLELERDE ÖBEK GENİŞLETME(AĞAÇ ALTINDA YATAN ÇOCUK GÖRSELİ).....	67

2.1.1. Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (TİEC) Ad Öbeğinin Genişletilmesi.....	68
2.1.1.1. TİEC’de Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Genişletilmesi	68
2.1.2. TİEC’de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi	70
2.1.2.1. TİEC’de Eylem Öbeğinde Yer Alan Ad Öbeğinin Genişletilmesi.....	70
2.2. ÜÇ İSTEMLİ (YAPAN/EYLEYEN - ETKİLENEN- HEDEF) EYLEM MERKEZİNDE KURULAN CÜMLELERDE ÖBEK GENİŞLETME (HEDİYE VEREN ÇOCUK GÖRSELİ)	74
2.2.1. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen- Hedef) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (ÜİEC) Ad Öbeğinin Genişletilmesi.....	76
2.2.1.1. ÜİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Sıfat İle Genişletilmesi	76
2.2.2. ÜİEC'de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi.....	77
2.2.2.1. ÜİEC'de Eylem Öbeğinde Yer Alan Ad Öbeğinin Genişletilmesi.....	77
2.3. TEK İSTEMLİ (DENEYİMLEYEN) BİR EYLEM MERKEZİNDE KURULAN CÜMLELERDE ÖBEK GENİŞLETME(YAĞMUR ALTINDA ISLANAN ÇOCUK GÖRSELİ).....	81
2.3.1. Tek İstemli (Deneyimleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (TİEC)'de Ad Öbeğinin Genişletilmesi	82
2.3.1.1. Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Genişletilmesi	82
2.3.2. TİEC'de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi.....	84
2.3.2.1. TİEC'de Eylem Öbeğini Ad Öbekleri ile Genişletilme	85
2.4. TEK İSTEMLİ (ETKİLENEN) BİR EYLEM MERKEZİNDE KURULAN CÜMLELERDE ÖBEK GENİŞLETME (KIRILAN BARDAKGÖRSELİ)	87
2.4.1. Tek İstemli (Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (TİEC) Ad Öbeğinin Genişletilmesi.....	89
2.4.1.1. TİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Genişletilmesi.....	89
2.4.2. TİEC'de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi.....	91
2.4.2.1. TİEC'de Eylem Öbeğinde Yer Alan Ad Öbeğinin Genişletilmesi	91
2.5. İKİ İSTEMLİ (YAPAN/EYLEYEN - ETKİLENEN) BİR EYLEM MERKEZİNDE KURULAN CÜMLELERDE YERİNE KOYMA DÖNÜŞÜM ÖZELLİKLERİ (TEMİZLİK YAPAN KADINGÖRSELİ).....	93
2.5.1. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (İİEC) Ad Öbeğinin Genişletilmesi.....	95
2.5.1.1. İİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Genişletilmesi.....	95
2.5.2. İİEC'de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi.....	96
2.5.2.1. İİEC'de Eylem Öbeğinde Yer Alan Ad Öbeğinin Genişletilmesi	96
SONUÇ VE ÖNERİLER	99
KAYNAKÇA.....	104
EKLER	106
ÖZGEÇMİŞ	112

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Örnekleme Kapsamına Alınan Okullar ve Öğrenci Sayıları.....	28
Tablo 2. Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öge Dizilişleri ve Sıklıkları.....	33
Tablo 3. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen-Hedef) Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öge Dizilişleri ve Sıklıkları.....	35
Tablo 4. Tek İstemli (Deneyimleyen) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öge Dizilişleri ve Sıklıkları.....	38
Tablo 5. Tek İstemli (Etkilenen) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öge Dizilişleri ve Sıklıkları.....	41
Tablo 6. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öge Dizilişleri ve Sıklıkları.....	44
Tablo 7. Yapan/Eyleyen Rolündeki Özne Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	46
Tablo 8. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	47
Tablo 9. Yapan/Eyleyen Rolündeki Özne Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	48
Tablo 10. Etkilenen Rolündeki Nesne Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	48
Tablo 11. Hedef Rolündeki Yer Tamlayıcısı Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	49
Tablo 12. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	49
Tablo 13. Deneyimleyen Rolündeki Özne Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	50
Tablo 14. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	50
Tablo 15. Etkilenen Rolündeki Özne İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	51
Tablo 16. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	52
Tablo 17. Yapan/Eyleyen İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	52
Tablo 18. Etkilenen Öge Konumundaki Nesne İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	53
Tablo 19. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri.....	54

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Dönüşüm.....	21
Şekil 2. Edilgenlik Dönüşümü.....	60
Şekil 3. Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli.....	67
Şekil 4. TİEC’de Özne Konumundaki AÖ’yü Sıfat Yoluyla Genişletme.....	68
Şekil 5. TİEC’de Özne Konumundaki AÖ’yü İsim Yoluyla Genişletme.....	69
Şekil 6. TİEC’de Eylem Öbeğini Yer Bildirerek Genişletme.....	71
Şekil 7. TİEC’de Eylem Öbeğini Durum/Tarz Zarfı Kullanarak Genişletme.....	72
Şekil 8. TİEC’de EÖ’yü Sebep Bildirerek Genişletme.....	73
Şekil 9. Hediye Veren Çocuk Görseli.....	74
Şekil 10. ÜIEC’de Özne Konumundaki Ad Öbeğini Sıfat İle Genişletme.....	76
Şekil 11. ÜIEC’de Eylem Öbeğini Alıcı ile Genişletme.....	78
Şekil 12. ÜIEC’de Eylem Öbeğini Nesne ile Genişletme.....	79
Şekil 13. Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli.....	81
Şekil 14. TİEC’de Öbek Yapılar	82
Şekil 15. TİEC’de Özne Konumundaki AÖ’yü Ad İle Genişletme.....	84
Şekil 16. Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli’(nden Fotoğraflar)	87
Şekil 17. Kırılmak Eylemi İçin Öbek Yapılar	88
Şekil 18. Temizlik Yapan Kadın Görseli’(nden Fotoğraflar)	93
Şekil 19. "Temizlemek" Eylemi İçin Öbek Yapılar.....	95

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

A: Ad
AÖ: Ad Öbeği
E: Eylem
EÖ: Eylem Öbeği
N: Nesne
Ö: Özne
Öğr.: Öğrenci
S: Sıfat
Y: Yüklem
YT: Yer tamlayıcısı
Z: Zarf
ZÖ: Zarf Öbeği
ZT: Zarf tamlayıcısı

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın yapılmasına duyulan ihtiyacın anlatıldığı “Araştırmanın Konusu”, “Araştırmanın Amaçları”, “Araştırmanın Önemi”, “Araştırma Soruları”, “Araştırmanın Kapsamı” ve “Araştırmanın Sınırlılıkları” yer almaktadır.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu araştırmanın konusu; 6. sınıf öğrencilerinin ürettikleri cümleler ve bu cümlelerindeki söz öbeklerini, derin yapı/yüzey yapı ilişkisi bağlamında incelemektir.

TEZİN AMACI

Dilbilimde kabul gördüğü üzere insan, bir dil yetisi ile dünyaya gelmektedir. Dili edinmeye, dili kullanmaya yönelik hazır bulunuşluğu sayesinde maruz kaldığı dili edinebilmektedir. Dilin söz varlığı edinilirken sezgisel olarak dilin kuralları da kişinin zihnine yerleşmektedir. Kişi sahip olduğu dil yeterliliği ölçüsünde zihninde oluşturduğu bir düşünceyi, yargıyı doğal olarak bu kurallara uygun şekilde söze dökülebilmektedir. Chomsky'nin kuramında derin yapıdan yüzey yapıya doğru gerçekleşen bu üretim, dilin tanıdığı imkanlar çerçevesinde kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Derin yapıda oluşan benzer bir olay, durum yüzey yapıda farklı cümle yapılarında karşımıza çıkabilmektedir.

Bu çalışmada, 6. sınıf öğrencilerinin zihinlerinde benzer şekillerde oluşturulan durum ve olayların yüzey yapıya nasıl taşındığının, üretim aşamasında öğrencilerin kurdukları cümle tiplerinin ve cümlelerindeki söz öbeklerinin ne yönlerden benzerlik ve farklılıklar gösterdiğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

TEZİN ÖNEMİ

Dilbilim elde ettiği bulgular sayesinde dil ile ilgilenen başka bilim dallarını da etkileyebilmektedir. Chomsky'ye göre, sezgisel olarak öğrenilen ve içselleştirilen dil, cümle üretimi sırasında zihinsel boyutta, "derin yapı" ve "yüzey yapı" şeklinde adlandırılan katmanlarda bazı işlemler gerçekleştirir. Derin yapıda oluşan her düşünce, hayal ve eylem çeşitli dönüşümlerden geçerek farklı şekillerde yüzey yapıya çıkar. Bu farklılardan dolayı, Chomsky insanların dilin sınırlı söz varlığı ve kuralları ile sınırsız cümleler üretebilme gücüne sahip olduğunu iddia eder.

Çalışma, Chomsky'nin kuramından yola çıkarak 6.sınıf öğrencilerinin, derin yapıda oluşturdukları benzer olay ve durumları yüzey yapıya taşıırken nasıl cümleler kurduklarını, cümlelerinin ve cümlelerindeki söz öbek kurgularının ne yönlerden benzerlik ve farklılıklar arz ettiğini ve öbeklerin genişleme özelliklerini belirleyecektir.

Çalışmada, öğrencilerin cümle üretiminde ne yönlerden benzerlik ve farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan tespitlere dilbilimin bulguları ışığında bakılması yönünden önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN PROBLEM CÜMLESİ

Bu araştırmanın problem cümlesi; "6. sınıf öğrencilerinin ürettikleri cümleler ve cümlelerindeki söz öbekleri, derin yapı/yüzey yapı ilişkisi bağlamında farklılık göstermekte midir?" şeklinde belirlenmiştir.

ARAŞTIRMANIN ALT PROBLEMLERİ

Yapılan bu araştırmayla birlikte şu alt problemlere cevaplar verilmeye çalışılmıştır:

- i. Öğrenciler, kurduğu cümlelerdeki öbekleri nasıl genişletmektedir?
- ii. Derin yapıda oluşan anlamlar yüzey yapıya çıkarken sözcük seçimleri nasıldır?
- iii. Zihinde oluşan anlam ve düşünceler yüzey yapıya çıkarken hangi dönüşümlere uğramaktadır?
- iv. Öğrencilerin kurdukları cümle yapıları nasıldır?

TEZİN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Bu araştırma;

Denizli ili/Kale ilçesinde öğrenim görmekte olan 6. sınıf öğrencilerine izletilen video ve görseller bağlamında öğrencilerin kurduğu cümlelerle sınırlıdır.

TEZİN BÖLÜMLERİ

Araştırma dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, tezle ilgili tanım ve açıklamalar yapılmış; dil, yüzey-derin yapı, Evrensel dilbilgisi gibi konularda bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, araştırma ile ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise bulgular sonucu ulaşılan sonuç, tartışma ve önerilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. DİL NEDİR?

Dil, iletişim aracı olan bilgiyi üretme, bunu paylaşma yönüyle insanlığın gelişimine paralel bir seyir izlemiştir(Kerimoğlu, 2017: 1). Dil ile ilgili bu bilgiye bakıldığında genel olarak dil gelişimi ve insanlığın birbirine çok bağlı olduğu görülür.

Ergin (2000: 3) dili, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli bir antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessese olarak tanımlamaktadır. Doğal dillerin her ne kadar kendilerine mahsus kanunları yani dilbilgisi kuralları olsa da dillerin işleyişleri genel olarak birbirlerine benzemektedir.

Banguoğlu (2015: 9), dili insanların meramlarını anlatmada kullandıkları sesli işaretler sistemi şeklinde tanımlar ve el-kol ve yüz hareketleriyle anlatmadan daha mükemmel bir anlatım aracı olarak niteler.

Perrot (1998: 7) ise dili, insanlar arası bir iletişim aracı, insanların toplu olduğu yerde ortaya çıkan bir araç olarak nitelendirmiştir. İletişimi duyu organlarımız sayesinde gerçekleştirdiğimizi, her duyu organının bu iletişimde önemli olduğunu belirtir ve organların bütünsel bir işleyişi ile anlatımlarımızı gerçekleştirdiğimizi ifade eder.

İnsan dili ile hayvanların iletişimini karşılaştıran Altuğ, "Dünyası olan biricik canlı varlık insandır. Hayvanın bir yaşama çevresi vardır, fakat bir dünyası yoktur. Çünkü hayvanın bir dili yoktur. Dil, insan içeren dünyanın başka hiçbir canlıının deneyimlemediği bir dünya olarak mevcut olmasının koşuludur" (2001: 7) diyerek insanın dilinin düşünceleri aktarma işleviyle ve denetim altındaki bir varlık olması yönüyle çok daha farklılık gösterdiğini bildirir.

Dilin tanımını yapmak oldukça zordur. Bundan dolayı dil ile ilgili yapılabilmiş tam bir tanım bulunmamaktadır. Yapılan farklı farklı tanımlar ise genellikle dilin yapısına ve işlevine odaklanmaktadır. Vardar, dilin insanlar arasındaki çeşitli sesli veya çizili semboller aracılığıyla iletişimi sağlamasının yanında çok daha farklı işlev ve özellikler olduğunu şöyle ifade eder:

"Öte yandan, her türden anlatım ve anlaşma yönteminin 'dil' terimiyle belirtildiği dilbilim dışı, benzetili ya da eğretilmeli kullanımlar, örneğin resim, yontu, sinema, vb. sanatların ya da arıların, karıncaların, yunusların, vb. hayvanların 'dil'inden söz edilen durumlar sorunları bir kat daha yoğunlaştırır, karmaşıklığı büsbütün artırır. Bu türlü bağlamlarda terimin kapsamı genişlemekle kalmaz, iyice belirsizleşip bulanıklaşır da"(1982: 9).

Bayrav(1969: 4-5) hayvanların da birbirine bilgi verdiğini (dans ederek, çeşitli hareketler ile) ama bunun bir dil olmadığını, çünkü hareketlerin bir bütün olduğunu daha fazla bir şey katıp daha da küçülemeyeceğini belirtir.

"Dil bizim için en yakın ve en uzak, en ilksel ve en temel öteki olarak kalır. Kendisi nesne haline gelmeksizin, her şeyi nesnelleştiren özel ve biricik hayat süreci olarak dil, varoluşumuzun her girdi çıktısına nüfuz eder. Dil bize öncesiz sonrasız bir dolayım zinciri içerisinde dünyayı sunar ve bu sunum adına kendisi ortadan kaybolur. Ancak sunuma kendi izini bırakır, kendi damgasını basar. Bu yüzden, her dil bir dünyadır, denebilir. İnsan şeylerle değil, fakat sözcüklerle dialog sayesinde bir dünyada olur. Bu yüzden dile yönelik soru, dilin görünüşlerini betimleyen empirik dil incelemesinin ötesine geçer. Dil sorusu, insanın özü için stratejiktir ve ancak insanın özü ile ilişkisi içinde aydınlatılabilir"(Altuğ, 2001: 9).

Vardar (1982: 10-12), insanı insan yapan en önemli özelliğin dil ve düşünce olduğunu, dil olmadan aklın ve düşüncenin görevini yerine getiremeyeceğini savunur. Dile sadece birey boyutuyla bakmayan Vardar, insan demenin dil demek olduğunu, aynı zamanda dil demenin birçok açıdan toplum demek olduğunu, dilin bireyi toplumsallaştırdığını, aynı zamanda da toplumu oluşturan temel ögenin dil olduğunu belirtmiştir.

İnsan dili durağan değildir. Ölü ve kullanılmayan dillerin olması ve zaman içindeki sözcüksel ve anlamsal değişimler dilin hep değişim içinde olduğunu gösterir. Bu konuda Vardar (1982: 14), dilin bir tarih içinde geliştiğini, değiştiğini, kullanıldıkça dönüştüğünü savunur.

Dilin işlevlerinden bahseden Bayrav, düşünce ve duygularını başkalarına aktarmak, görüşlerini başkalarına kabul ettirmek, bir fikri kendi kendine tartışıp benliklerini tamamlamak isteyen herkesin dilden vazgeçemediğini belirterek dilin öneminden ve işlevlerinden bahseder. Jest mimik veya başka işaretlerin de anlamaya katkı sağladığını kaydeden Bayrav (1969: 3), dil ile kastedilen asıl şeyin konuşma dili /sesli dil olduğunu savunur. Temel olanın konuşma dili olduğunu, yazının ise konuşma dilini grafikler ile anlatmak olduğunu bildirir.

Dil ile sözcükler arasında bağlantı olmadığına işaret eden Bayrav, şunları da söylemiştir: "Dil simgelerden kurulu bir sistem olduğu içindir ki, bir nesne ile onu temsil eden belirti arasında kaçınılmaz bir bağlantı görülmez; meselâ bir nesnenin adı Türkçede kapı, Fransızcada porte, İngilizcede door olabilir. Sesli imge ile nesne, daha doğrusu, kavram arasındaki ilişki rastgeledir. Zorunluluk yoktur" (1969: 7).

Crystal,

"Dilbilim en az iki konuyu işler: Tam ve doğru bir şekilde betimleyebilmek için ölü diller üzerine çalışır ve genel olarak dilin doğası hakkında bilgi sahibi olmak için de yaşamakta olan dilleri araştırır. Demek ki bir dilbilimci bir dilin nasıl işlediğini öğrenmek isteyen insandır ve bunu belirli dilleri araştırmakla gerçekleştirir. Dilbilimci mümkün olduğunca tarafsız olmaya, dilin doğası hakkındaki yanlış kavramlardan ve baskın olan dillerden uzak durmaya çalışır. Bundan dolayı dikkatini bir toplumun konuşma ve yazma alışkanlıklarına (Velez ki bir dil artık sadece yazılı olarak varlığını sürdürüyorsa -eski İbranice gibi- yazılı dil önceliklidir.) verir. Her dili, o dilin kendi tanım ve özellikleriyle betimlemeye çalışır; bir dile ait özelliği ya da ölçütü başka dillere uygulamaya çalışmaz. Yalnızca dilin doğasını dışarıdan inceler; kullanım noktalarını açıklamak için mantık, estetik ya da edebi mükemmellik standartları gibi insanın değer ölçütlerini dikkate almaz. Tarihi ve tarihi olmayan bilgi arasındaki farkı bilir ve dil araştırmaları için geçmişteki dil kullanımları hakkında yararlı olmayacak bilginin kullanılmasına izin vermez. Kuralcı olmaktan kaçınır. Düşündüklerinin dilde olup olmadığına dair dikkatsiz ve yüzeysel hükümler vermekten kaçınır, araştırma yaptığı dilin ana dili konuşurlarının dili nasıl kullandığını gözlemler. Kendisinin incelediği dile dair yaptığı gözlemleri, dilbilimin kendi kurallarına göre amaca uygun biçimde değerlendirir" (2016: 23).

2. DİL EDİNİMİ VE DİL YETİSİ

Bireyler farklı dil çevrelerinde doğmalarına karşın gerek hazır bulunuşlukları, gerekse dili öğrenme aşamaları arasında bir farklılık görülmez. Örneğin, Türkiye’de doğan ve Almanya’ya yerleşen bir çocuk, anadili olarak Almancayı edinebilir. Yetiştirdiği ortamdaki herhangi bir dili kolayca edinmesine yarayan doğuştan getirdiği bu özelliğe "dil yetisi" denir.

Vardar dil yetisini "insanın sesli göstergeler aracılığıyla ya da doğal diller kullanarak anlaşma, bildirişim sağlama yetisi" (2007: 78) şeklinde tanımlar. Bu yetinin hem toplumsal hem de bireysel özellikler içeren bir bütün olduğunu belirtir.

Erkman-Akerson (2008: 24) dil edinim sürecini ve edinilen diller arasındaki farklılıkları gözeterek hepimizin beyninde belli merkezlerin dil yetisine ayrıldığını;

buna bakarak hem evrensel ortak bazı dil özelliklerinden (dilbilim) hem de dillere özgü farklı özelliklerinden (dilbilgisi) söz edebildiğimizi belirtir.

Müldür dil yetisinin şu özelliklerini belirtir:

"i. Uyarandan bağımsızlık

İnsan dili Skinner'in belirttiği gibi bir uyarın-tepki sistemi ile oluşmaz. Çünkü insan dil ediniminde pasif sadece gördüğünü ve duyduğunu alan biri değildir. Bir cümleyi kendince istediği şekle sokabilir.

ii. Günlük kullanımda yaratıcılık özelliğiyle insan dili sanatsal ve bilimsel içerikler kazandırabilir.

iii. Sınırlı Malzeme Yoluyla Sınırsız Dilsel Üretim Özelliği

Dilsel üretimler üretildiği durumun koşullarına bağlı olarak sınırlı sayıda sözcükle ama sonsuz sayıda farklılıkla gerçekleştirilebilir.

iv. Tutarlılık ve Duruma Uygunluk Özelliği

Rastgele sözcüklerin yanyana konması ya da bir delinin konuşmasına ayırabiliriz.

v. Kusursuzluk Özelliği

Dil, en küçük sestem en uzun metinlere, en basit jest, mimik açısından mükemmeldir" (2008: 40).

İnsan dilinin kapasitesi sınırsızdır. İnsan dil sayesinde şimdiye kadar duymadığı ve kurmadığı bir cümleyi kurabilir veya karşısında birisinden, hiç duymadığı bir cümleyi duyunca anlayabilir. Bu açıklamaya bakıldığında zaman karşımıza "yaratıcılık" kavramı çıkar. İnsan doğası ve zihinsel fonksiyonları sayesinde sınırlı sayıda sözcükten sınırsız sayıda cümle üretebilir.

Martinet, incelenen dilbilgisinin insanınki olduğunu, diğer varlıklar arasındaki dillerin (hayvan dili-fabl, karıncaların dili, çiçeklerin dili) uydurulmuş olduğunu belirtir. Ayrıca insanlar arasındaki dilin de sesli göstergelerle olan bir dil yetisi olduğunu savunmuş ve ses kayıt cihazlarıyla birlikte sesin de yazılı bir kaynak kadar izler bıraktığını belirtmiştir. Konuşmanın her zaman yazıdan önce geldiği, insanların okuma bilmeden önce konuştuğunu belirten Martinet, yazıyı incelemenin farklı bir

dilbilim dalı olduğunu belirtmektedir (1998: 14-15). Bu bakımdan insan dilin sesli olması önemli ve unutulmaması gereken bir özelliktir. Martinet'e göre insan sadece anlamak için değil, karşısındakilerin tepkisini merak etmeden içindeki anlatmaya ve düşüncelerini söylemeye de yarar (1998: 17).

Kişi bildiği ve sahip olduğu dil (ana dil) sayesinde konuşurken iletmek istediği düşünceyi çok farklı cümle ve kalıplarla anlatabilir.

Bireyin dil edinimine bakıldığında farklı dil çevrelerinde doğmasına karşın gerek hazır bulunuşlukları, gerekse dili öğrenme aşamaları arasında bir farklılık görülmez. Örneğin Türkiye'de doğan ve Almanya'ya yerleşen bir çocuk, anadili olarak Almancayı edinebilir.

Biyolojik ve zihinsel yapısı itibarıyla insan, bir dili edinmeye ve onu kullanmaya yönelik bir yaratılışa sahiptir. Doğuştan getirilen ve dilbilimde "dil yetisi" şeklinde isimlendirilen bu özellik sayesinde insan, içinde doğduğu çevrenin dilini zorlanmadan kazanır.

Dilin kavramları karşılamada yararlandığı sözcükler yanında hüküm bildiren yapıları ve söz öbeklerini yani dil bilgisini zihnine yerleştiren insan, kapsamı ve sınırları belirli dil unsurlarını kullanarak sınırsız sayıda cümle kurabilmektedir. Cümle kurmasının yanında daha önceden hiç duymadığı bir cümleyi de çözümleyebilir, anlayabilir. Kişi, bir anadile sahip olmasına rağmen o dile ait kuralları kullandığının farkında değildir.

Dil kullanıcıları derin yapıda oluşup yüzey yapıya çıkan cümleleri anlamlandırarak tekrar derin yapılarına ulaşabilirler. Çünkü aynı dili konuşan kişilerin beynindeki/zihnindeki dil yapısı ve bilgisi benzerdir. Böylelikle dinleyici (alıcı), konuşanın (verici) verdiği mesajdaki derin yapıları anlayabilir. Örneğin, "Kitap okuyan küçük kardeşim kitabının özetini çıkarmış." cümlesinde "Kardeşimin kitap okuyor", "Başka kardeşim de var", "Kitabı okuyup özetleyebiliyor" gibi anlamlar bulunmaktadır.

3. CHOMSKY'DE DİL EDİNİMİ VE DİL YETİSİ ANLAYIŞI

Dil ile ilgili kavramlar öne süren ünlü dilbilimci Saussure de dil yetisi (langage), dil (langue) ve söz (parole) terimlerini kullanmıştır. Saussure toplumsal dil ile bireysel sözü birbirinden ayırmıştır. Buna göre dil ve dil yetisinin toplumsal yönü vardır. Dil

daha çok iletişimi sağlar. Ancak Chomsky ise dil yetisinin daha çok insana özgü olmasının, doğuştan getirilmesinin ve beyinde programlanmış olmasının üzerinde durur. Chomsky'nin üzerinde durduğu en önemli nokta onun doğuştan getirilmesi ve insana özgülüğüdür. İnsanın bu yetisi edinç ve edim kavramlarıyla ortaya çıkar. Kişinin zihninde olan ve doğuştan gelen gizli dilbilgisi yeteneği edinç; bu yetenek ile ortaya çıkan, kişinin somut olarak gerçekleştirdiği bireysel dil yeteneği ise edim kavramları ile açıklanır.

Dilin insana ait bir özellik olduğunu belirten Chomsky (2018: 64), bir eserinde Galileo'dan ve onun "Dialogo" adlı kitabından bahseder. Galileo'nun insan dilinin özelliklerini düşünen ilk insan olabileceğini iddia eder. Çünkü Galileo bu eserinde sınırsız düşünceler zinciri için sınırlı araçların yani sözcüklerin kullanıldığını savunur. Yirmi dört harfin yan yana kullanılmasıyla oluşturulan sözcükler ile insanın en güzel ve gizli düşüncelerini ifade edebileceğini belirtir.

"Dil yetisi yani dili kullanabilme geçmişten günümüze insanlara ait bir özelliktir. Çevrenin etkilediği dil ergenlikten sonra son haline gelmiştir" (Chomsky, 2018: 66).

Chomsky'ye göre dil yetisi ve dil edinci sayesinde bir anadili konuşan çocuğun farkında olmadan konuştuğu ve konuştuğu dile ait bilgiye sahip olması Chomsky için dil edinimi ve dil yetisinin ispatı niteliğindedir. Çünkü dil deneyim ile öğrenildiği savı, daha önce hiç kullanılmamış bir dilbilgisel cümleyi bir çocuğun anlaması ile yıkılır (Müldür,2016: 49).

İnsanların ruh yönünü inceleyen psikoloji ile zihinsel bir süreç olan dilin bağlantısı vardır. Chomsky (2002: 49) ise dil psikolojisi açısından dilbilimin, psikoloji biliminin içinde olduğunu ve dilin doğal dizgesinin göz önünde bulundurulmadan dil psikolojisinin açıklanamayacağını belirtir.

Chomsky, Saussure'ün tanımı olan, her biri bir ses ve anlama sahip olan ardışık işaretler tanımını dil için eksik ve sınırlı bir tanım olarak görür. (2002: 54)

Aynı zamanda Chomsky, "Hiçbir bireyin tam olarak tanımlanmış dil kullanmadığı kuşkusuzdur" (2002: 57)cümlesi ile dilin herkesin kendine ait olduğunu ve Evrensel dilbilim içinde herkese ait diller olduğunu vurgular.

Chomsky üretken dilbilgisinin ilk amacının "konuşmacının özellikle kendi dilini kullanmasına olanak veren, bilinçsiz, sezgisel bilginin özelliği nedir?" sorusuna cevap vermek olduğunu bildirir (2002: 112).

"Chomsky bir röportajda, dile yönelik çalışmalarının başlangıcından itibaren biyolojik bir yöne vurgu yaptığını, konuşma ve anlama yetimizin deneyimin çok ötesine gittiğini ifade eder. Bir evin kahverengi olduğunu duyduğumuzda, kahverengi olanın evin dışı olduğunu biliriz oysa bize bu yönde bir bilgi öğretilmemiştir. Bildiklerimiz bize iki kaynaktan gelir; içeriden veya dışarıdan. Bizim dışımızdan yani deneyimden gelmiyorsa içsel doğamızdan, biyolojik tasarımımdan kaynaklanıyor olmalıdır. Normal fiziksel gelişim her zaman dışsal bir fenomen tarafından tetiklenir ve düzeltilmiş bir şekilde bu dışsal fenomene cevap verir. Fakat bunun temel nitelikleri aslında içimizde vardır. Dil de Chomsky'ye göre böyledir. Edinilme yollarını geliştirebiliriz ama bir çocuğun dili edinmesine engel olamayız. Chomsky sağır çocuklar ve dil kullanılmayan bir çevrede yetişmiş çocukların bile kendilerine göre bir işaret dili geliştirdiklerini gösteren çalışmalara vurgu yapar ve sıfır deneyimle bile sistemin belli bir biçimde kendisini açıkça göstereceğini belirterek dilin yapısındaki temel özelliklerin biyolojik doğamızda yerleşik olduğunu ifade eder. İnsanı diğer varlıklardan ayıran şeyin dil yetisi olduğunu ileri süren Chomsky, bu yetinin varlığımızın temeli olduğunu ve başka hiçbir organizmada buna benzer bir şey olmadığını iddia eder" (Özen Baykent, 2015: 121).

Toklu'ya (2013: 83) göre dil yetisi, bir dil kullanıcısının daha önce duymadığı bir cümle yapısını anlaması veya kendisinin daha önce kullanmadığı bir cümleyi üretmesidir. Dilin sınırlı sayıdaki araç ile sınırsız cümleler üretebilmesi dil yetisi sayesinde gerçekleştirilir.

"Dil yetisi tarafından edinilen farklı durumların (yani farklı dillerin) yalnızca yüzeysel anlamlarda birbirinden farklı olduğu ve bunların artık bir dil yetisi tarafından belirlendiği konusunda kendimizden emin olabiliriz" (Chomsky, 2014:20). Chomsky'ye göre "Evrensel dilbilgisi" bizim insan dillerini konuşup öğrenmemizi mümkün kılan, kalıtım yoluyla kazandığımız doğuştan gelen bir yetenektir" (Chomsky,2013:58). Bu bakımdan Evrensel dilbilgisi, doğuştan gelen "Dil Edinim Aygıtı" ile örtüşen bir kavramdır. Chomsky (2002: 185) Evrensel dilbilgisine daha da önem vermiştir. 1970'lerden sonra Evresel dilbilgisinin bir dilbilgisi değil, tüm dilbilgilerinin ortak bir kuramıolduğunu belirtmiştir. İnsan doğduğu andan itibaren dili öğrenir fakat belli bir yaştan sonra dil edinmek zorlaşır. Kanadı bağlanan yavru bir güvercinin belli bir büyüklükten sonra uçmayı öğrenememesi veya bebeklikten itibaren yıllarca ayağı alçıda

kalan bir çocuğun yürümeyi öğrenmesi de zordur. Büyük olasılıkla dilin öğrenilmesi ve gelişimi de böyledir (Chomsky, 2009: 203-204).

"Chomsky'nin kuramında yer alan önemli bir kavram da insan doğasıdır. Çünkü Chomsk'ye göre dil insana ait bir özelliktir. Diğer canlılar, insan gibi üst düzey bir dile sahip değildir. İnsanın bir dile sahip olması ama uçamaması onun doğasında dilin ama uçuşmanın olmadığını gösterir"(Müldür, 2016: 46). Chomsky, insanların doğduğu dillerin farklı olmasına rağmen açıklaması sayfalarca olan bir sözcüğü öğrenebilmenin sebebini dili öğrenmenin insan doğasında olmasına bağlar (2009: 219).

3.1. NOAM CHOMSKY (1928-) VE EVRENSEL DİLBİLGİSİ

Chomsky 1928'de Amerika (Philadelphia) doğmuştur. Harvard'da matematik, felsefe ve dilbilim okuduktan sonra Z. S. Harris ile çalıştı. Harris'in dönüşüm ve dağılım kavramları ile ilgilendi. *Methods in Structural Linguistics* adlı eserini yazılmasında hocası Harris'e büyük katkılarda bulundu. *Morphophonemics of Modern Hebrew* adlı Modern İbranice'nin Biçimbilgisel Sesbilimi konusunda yüksek lisans tezini yazdı. 1955'te Transformational Analysis "Dönüşümsel Çözümleme" adındaki doktora tezini Pensilvanya Üniversitesinde savundu ve sonrasında Massachusetts Institute of Technology (MIT)'de çalışmalar yaptı. 1955 yılından sonra Chomsky yapmış olduğu yayınlar ile yaklaşık her on yılda bir kuramını yenileyerek geliştirdi. Yapmış olduğu yenilemelerde yeni birtakım kabuller ve kavramlar ortaya attı (Kerimoğlu, 2017: 66).

"Chomsky, ilk olarak, 1957 yılında yayımlanan *Sentaktik Yapılar (Syntactic Structures)* kitabı ile dile yönelik sorgulamalarını ortaya koymuştur. 1965 yılında yayımlanan *Sentaks Teorisinin Farklı Yönleri (Aspects of the Theory of Syntax)* çalışmasında daha önce ileri sürmüştüğü sentaks teorisini geliştirmiştir" (Özen Baykent, 2015: 90).

Evrensel dilbilgisi, dilbilgisinin ne olduğunu ve nasıl edinildiğini araştırır. Bir çocuğun dili otomatik ve bilinçsizce öğrenip kullanması dil ediminin nasıl olduğu sorusunu ortaya çıkarmıştır. Çocuklar erken yaşlarda ve amaçsızca dili tüm zenginlikleriyle öğrenirler. Dili bildiklerini bilmeden, farkında olmadan mükemmel kullanırlar. Kişi konuştuğu dilin kurallarını terimler olarak bilmese de anlamsal olarak mükemmel bir şekilde kullanır. Örneğin, halk şairlerimiz dili bilimsel temellerle bilmemelerine rağmen çok güzel şiirler ve eserler ortaya koymuşlardır. Üretici

dilbilgisi, dil ediniminde çevresel verilerden hareketle genelleme veya çıkarımda bulunarak dilin edinilemeyeceğini göstermeye çalışır.

Chomsky dili, zihin boyutuyla ele alır."Evrensel dilbilgisi" bütün dillerin dil yetisi özelliği sayesinde ortak ve genel özelliklerini açıklamaya çalışan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Chomsky bu kavramı açıklarken "Dil Edinim Aracı" denilen dilin doğuştan ve dili öğrenmeyi mümkün kılan bir mekanizmadan bahseder. Ona göre her dilin bazı ortak ve doğuştan gelen özellikleri vardır. Bu özellikler bütün dillerin üstündedir. Chomsky Evrensel dilbilgisini insanın zihinsel dil yetilerinin incelenmesi ile eş değer görmektedir (2011: 57). Yani Chomsky'ye göre insanın doğası gereği bir dil yetisi vardır. Tüm insanlarda bulunan bu yeti sayesinde insanlar içinde doğduğu dilin özelliklerini alabilir. Bu bakımdan diller üstü bir evrensel dilbilgisi vardır.

Chomsky dilbilgisine kendinden önce yüklenenden farklı anlamlar yüklemiştir. Chomsky'den önce dilbilgisi sadece dilin özelliklerini betimlemeye çalışan bir bilim, disiplin olarak görülmüştür. "Gencan'a göre de dilbilgisi" Dillerin doğuş, yapılış özellikleri gibi türlü niteliklerini konu edinen; doğru, düzgün kullanım yollarını gösteren bilgiler bütünüdür (1979: 9). Bu tanımda dilbilgisinin daha çok dilin sınırlarını anlatan bir dilbilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu ve bunun gibi birçok tanım ve araştırmada dilbilgisi normatif bir özellik gösterir ve sınırlamalara dayalıdır. Çünkü dilbilgisi Chomsky'den önce dilin kurallarını belirleyen, dile sınırlar koyan, dilin kurallarını netleştirmeye çalışan bir disiplin olarak görülmektedir. Chomsky ise dilbilgisine öncekilerden farklı görevler ve anlamlar yüklemiştir. Chomsky dili belli kurallara dayandırmadığı ve dili sınırlı kurallarla kısıtlamadığı için dilbilgisini bir disiplin olarak açıklamayı az ve yetersiz olarak görür. Chomsky araştırmalarında dilin daha çok zihinsel ve insana ait içsel bir özellik olduğunu vurgular. Bu nedenle Chomsky'ye göre dilbilgisi "insan doğasının bir parçası olan dil yetisinin ortaya çıkan ve gelişen özelliklerini, psikolojik süreçlerini, dilsel edim ve kullanımlarının içsel ve dışsal tüm özelliklerini, üretilen ve olası tüm özelliklerini ve yapısal üretim ilkelerini inceleyen bilimdir" (Müldür, 2016: 34). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi dilin, sadece sentaks açısından ses ve sözcük olarak çözümlenmesi yetersizdir.

Diğer dilbilim kuramları dili sadece işlev ve belirli kurallara göre incelerken, Evrensel dilbilgisi dilin zihinsel ve çevresel özelliklerinden söz eder. Uzun, dilin iki özelliğinden birincisinin insan zihninin ürünü olması, ikincisininse bebeklik döneminde

sosyal olarak kazanılıyor olması olduğunu belirtir ve Chomsky'nin kuramının bu yönüyle ilk kuram olduğunu belirtir (2000: 3).

Chomsky bu kuramı ile Evrensel dilbilgisinin diller ötesinde olduğunu, bütün dillerin üstünde olduğunu vurgular ve değiştirgenler ile dillerin birbirinden ayrıldığını vurgular.

Bu aşamadan sonra Chomsky Evrensel dilbilgisinde dilleri anlamlandırırken bazı ilke değiştirgenler olduğunu belirtir. Chomsky'nin İlkeler ve Değiştirgenler (Yönetim ve Bağlama) adıyla (1981-1990) yılları arasında ortaya attığı bu kurama göre bütün dillerde bazı ortak ilkeler ve dilleri birbirinden ayıran farklar yani değiştirgenler vardır.

Örneğin: a) Çocuk kediyi gördü.

b) Çocuk gördü.

Pek çok dilde (b) cümlesinin dilbilgisi dışı olmasının nedeni, geçişli bir eylem olan yani cümlede etkilenen rolünde bir nesneisteyen gör- eylemi yönetimde kurulan cümlede nesne ögesi söylenilmemiştir (Can, 2014: 297).

Değiştirgenlere örnek olarak dillerde görülen cümle diziliş farklılığını verebiliriz. Türkçede "Kapıyı aç!" cümlesindeki sözcük sıralanışı İngilizcede farklı bir şekilde "open the door" olarak karşımıza çıkabilmektedir. (yönlülük değiştirgeni)

Başka bir örnek öznenin, diğer dillerde de olduğu gibi Türkçede yazılmamasıdır. Gizli özne olarak adlandırılan bu durum, İngilizcede söz konusu olamaz (Can, 2014: 297).

Chomsky ölçümlü kuram ile de anlam bilimi merkezi bir yere oturttuğunu dilbilgisel açıdan doğru olan cümlelerin anlam açısından uygun olamayacağını belirtir. Örneğin; Chomsky'ye göre "Renksiz, yeşil düşünceler öfkeyle uyur." cümlesi dilbilgisel açıdan sorunsuz ama anlam bakımından sorunludur. Chomsky bu açıklamalarıyla anlambilimi dışlamadığını vurgular.

Kerimoğlu, Üretken Dönüşümsel Dilbilgisinin özelliklerini aşağıdaki gibi belirtmiştir: "İnsan dil yetisiyle (language faculty) doğar. Yeryüzündeki tüm insan topluluklarında dil olduğuna göre, insan dil yeteneğini doğuştan getirmektedir. Her insan doğumuyla bir "dilbilgisi mekanizması"na sahip olur. Bu mekanizma tüm

insanlarda aynıdır, evrenselidir. Ancak her insan çevresinde konuşulan, örneğine rastladığı dilin kullanımlarına göre beyinde bir özel dilbilgisini yani tek tek dillerin (Türkçe, İngilizce vb.) dilbilgisini oluşturur. Ünlü bir benzetmeyle açıklayacak olursak, insan televizyon gibi bir "dil makinesi" ile doğar. Televizyonun (evrensel dil- bilgisinin) hangi kanalı (özel dilbilgisi; Türkçe, İngilizce vb.) göstereceğini belirleyen, çevredir. Yani bu dil makinesinin hangi dilin kurallarıyla programlanacağı çocuğun çevresine bağlıdır. Çevresinde hangi dil konuşuluyorsa o dili konuşacaktır dilbilgisine sezgisel olarak sahiptir. Bu görüş dil ediniminde doğuştancılık yaklaşımıdır ve daha önceki bilişsel (Piaget) ve davranışsal (Skinner) görüşlerden oldukça farklıdır" (2017: 68-69).

Tüm diller eşittir. Daha üstün bir dil yoktur. Her dil her düşünceyi karşılayabilir. Tüm dillerin tek tek özel dilbilgisi (İngilizce dilbilgisi, Türkçe dilbilgisi vb.) vardır ancak tüm dillerin bağlı olduğu ve insan zihninde oluşan tek bir Evrensel dilbilgisi (universal grammar) esastır. Aslolan da bu dilbilgisidir. Evrensel dilbilgisi tüm dünya dillerindeki kuralları içerir ve dönüşümler yoluyla insanların yeni cümleler üretmesini olanaklı kılar.

Tüm dillerde ortak kategoriler (ulamlar), sınıflar vardır. Ünlü-ünsüz ayrımı vardır. İsimler, eylemler vardır. İsimlerle ilgili durum, iyelik, sayı, cinsiyet gibi kategoriler; eylemlerle ilgili zaman, görünüş, kip, kişi gibi kategoriler vardır.

Dil cümlelerden oluşan bir yapıdır ve diller sınırlı sayıda öge kullanarak sınırsız sayıda cümleler üretebilir. Her dilin sözlüğünde belirli sayıda sözcük vardır. Ancak bu sözcüklerden oluşturulacak cümle sayısı sonsuzdur.

“Evrensel dilbilgisidile ait bilginin insana özgü olduğunu ve doğuştan getirildiğini savunan bir dil kuramıdır. Bu iki özellik dili evrensel yapmaktadır. Çünkü doğuştan getirilen bilgi çocuğun maruz kaldığı herhangi bir dili edinmesini sağlıyorsa bu bilgi belli bir dile ait olmamalıdır. Çocuk doğuştan getirdiği şema aracılığıyla karşı karşıya olduğu dili her açıdan sınıflandırır. Böylece zihnindeki şemadan olası dillerden hangisiyle karşı karşıya olduğunu anlayacaktır” (Kuram, 2006: 2).

Sezer, “Bir konuşurun dil yeteneği içinde yer alan ya da Chomsky'nin deyimiyle konuşurun bilinçaltı dilbilgisinde var olan becerileri şu şekilde ortaya koyar:

i. Her konuşur sonsuz sayıda cümle üretebilme ve üretilen cümleleri anlayabilme yeteneğine sahiptir.

- ii. Her konuşur, hangi cümlelerin anlam bulanıklığı taşıdığını bilir.
- iii. Her konuşur, hangi cümlelerin anlamlı olduğunu bilir.
- iv. Her konuşur hangi dizilerin dilbilgisel olduğunu hangilerinin de olmadığını bilir.

Bu dört becerinin bütün konuşurlarda olduğunu kabul ettiğimizde, *derin yapıya yüzey yapı* ayrımının gerekliliği, hiç olmazsa büyük bir açıklama yeteneği olduğu anlaşılacaktır” (Sezer, 1993: 195).

Chomsky Üretici-Dönüşümsel dilbilgisini farklı zamanlarda yenilemiş ve geliştirmiştir. 1956'da yayımladığı "Syntactic Structures" adlı eseri kuramın doğuşu sayılan ilk aşamayı başlatmıştır. Bu eserde Chomsky, yeni doğan bir kişinin dilbilgisi ve dilin diğer özelliklerini bilmediği halde bir dili konuştuğuna işaret eder. Dilin sezgisel ve örtük olarak öğrenildiğini vurgular. Dilbilgisellik özelliği ile, kişilerin doğduğu dilde dilbilgisel açıdan uygun olan ve olmayan cümleleri ayırt edebildiğini; yaratıcılık özelliği ile de belirli sayıdaki sözcükten belirli dönüşümler sayesinde sonsuz sayıda anlamlı cümle kurulabileceğini belirtir. Kuramını daha da geliştirmeye çalışan Chomsky, 1965'te yayınladığı "Aspects of the Theory of Syntax" adlı eseri ile ikinci aşamaya (standart kuram) geçmiştir. Bu aşamada yeni kavramlar (derin yapı-yüzey yapı, edim-edinç, dilbilgisinin üç bileşeni) ortaya atmıştır. Kişinin doğuştan getirdiği, beyinde olan örtük dilbilgisi yeteneğine edinç; bu yetenek sayesinde ortaya çıkan, kişinin somut olarak gerçekleştirdiği dil yeteneğine edim; kişinin beyinde olan dönüşüm kurallarından önceki duygu ve düşüncelerin bulunduğu yapıya derin yapı; bu duygu ve düşüncelerin çeşitli dönüşümlerden geçerek ortaya çıktığı somut dil yapısına yüzey yapı isimlerini vermiştir. Chomsky 1970'te kuramına "Genişletilmiş Standart Kuram" ismini vererek üçüncü aşamaya, 1980'den sonra ise "Yönetme ve Bağlama" ismini vererek kuramını dördüncü aşamaya taşımıştır (Rifat, 2000: 79-87).

Chomsky'ye göre çocuklar doğuştan bir dil öğrenme yeteneği ile doğarlar. Zihinleri ve dilleri ile uyumlu olarak çalışır. Çocuğun zihin gelişimi ve dil gelişimi birbirine ışık tutmaktadır. Evrensel dilbilgisi zihin-dil çizgisinin belirlenmesinde yardımcı olacaktır (Kutlusoy, 2003: 603).

Chomsky dilin tek başına öğrenilemeyecek kadar karışık cümle yapılarına sahip olduğunu, belli bir yaşa gelip yeterli sayıda sözcük öğrenince dil edinim cihazı sayesinde çocuğun konuşmaya başladığını belirtir (Berk, 2003: 356).

Toklu, dönüşümlü dilbilgisini, bir dilbilgisi olmaktan çok, cümle üretiminin insan zihninde oluşumunu açıklamaya çalışan bir kuram olarak düşünmektedir (2013: 82).

Üretici-Dönüşümsel dilbilgisinde cümleler öbek yapılardan oluşur. Ad öbeği ve eylem öbeği olmak üzere iki kısımdan oluşan cümleler hakkında Huber şunları söyler: "Sözcükler cümle içinde önder konumundaki bir sözcüğün çevresinde öbekleşmiş bir biçimde bir işlev üstlenmiş durumdadır. İşte baş konumundaki bir sözcüğün çevresinde kümelenen sözcüklerin hepsine öbek denir. Her dilde cümlelerin ad öbeği ve eylem öbeği olmak üzere iki öbekten oluştuğu düşünülmektedir. Başını adların oluşturduğu öbeklere ad öbeği, başını eylemlerin oluşturduğu öbeklere de eylem öbeği denir" (2008: 231).

4. DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI

Chomsky, cümlelerin üretiminde ve incelenmesinde, tüm dünya dillerinin birbirine benzer işlemlerden ve katmanlardan geçtiğini savunur. Chomsky'ye göre tüm dünya dilleri iki yapıdan oluşur: derin yapı (deep structure) ve yüzey yapı (surface structure).

Vardar (2007: 73) derin yapıyı, sözdizimsel bileşende elde edilen, evrensel nitelikli olduğu varsayılan biçimsel soyut cümle yapısı şeklinde; "yüzey yapı"yı ise derin yapı biçimlerine uygulanan dönüşümler sonucu gerçekleştirilen bildirişime elverişli duruma gelen cümle biçimi şeklinde açıklar (2003: 235).

Sözdizim boyutundaki dil üretimlerine bakıldığında zihinde oluşturulan ve anlatılmak istenen belirli duygu, düşünce veya haber dinleyene farklı biçimlerde iletilebilmektedir. Böylelikle konuşanın zihninde oluşturduğu duygu, düşünce veya haber dinleyenin zihninde oluşturulmaya çalışılmaktadır. Dillerin duygu, düşünce veya haberi kodlamalarında farklılıklar görülmesine karşın diller, işleyiş yönüyle benzerlik gösterir. Bunu cümledeki kurucu ögeler, öge dizilişi ile ilgili dillerde görülen sınırlılıklar, ulamlar vb. somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Anlatılmak istenen içeriğin zihinde şekillendirilmesi ve bunun aktarıma uygun bir şekle sokulması süreci,

Üretici-Dönüşümsel dilbilgisinde iki ayrı safha olarak görülmüş; bu safhalar derin yapı (*deep structure*) ve yüzey yapı (*surface structure*) terimleriyle karşılanmıştır. Chomsky, anlamsal bileşen tarafından yorumlanan derin yapının ve sessel bileşen tarafından yorumlanan yüzey yapının her zaman aynı olacağına ilişkin genel kanıya karşı çıkarak derin yapı ve yüzey yapı ayrımını ortaya koymuştur.

Sözdizimsel boyutta sırasıyla soyut cümle yapısını karşılayan derin yapıda değişmez ve mutlak dil kuralları işler (Vardar, 2007: 70). Derin yapı, anlamın tözünü temsil eden yapıdır. Töz niteliğindeki anlam, soyut bir nitelik taşımaktadır ve derin yapıda evrensel bir nitelik taşımaktadır.

Örneğin çevremizde şahit olduğumuz bir olayın zihnimizde şekillenme sürecini düşündüğümüzde bireyin olayı zihninde şekillendirebilmesi için belirli bir hazır bulunuşluğa sahip olması gerekmektedir. Gözlemlenen olaydaki kavramların zihninde daha önceden var olması, yani kavramların biliniyor olması, bireyin kavramlar arasında mantıksal ilişki kurma düzeyi derin yapıyı etkilemektedir. Başka bir deyişle kavram dünyası ve bunun sözcük boyutundaki karşılıkları derin yapıda önem arz eder. Olayı derin yapıda şekillendirenler farklı dil konuşurları olsa da bu süreç genellikle benzer şekilde gerçekleşir.

Derin yapıdaki evrensellik, yüzey yapıda kaybolmaktadır. Dünya üzerindeki dilleri birbirinden farklı kılan özelliklerin başında, yüzey yapı gelmektedir. Her dil, evrensel nitelikli derin yapıyı kendi özellikleri ve kuralları çerçevesinde yüzey yapıya dönüştürmektedir.

Derin yapı ve yüzey yapı kavramlarına cümlenin tanımı konusunda değinen Delice, "İletişim ortamı bağlamında yerine göre bir 'Tüh!' sözcüğü 'Yanıma şemsiyemi almayı yine unuttum!' yargısını; 'kot pantolonlu çocuk' sözcük öbeği de 'Çocuk kot pantolonu giymiş.' yargısını bildirir; ancak, cümleyi 'yargı' kavramı etrafında tanımlayan hiçbir dilci bu yapıları cümle saymaz. Bu tespiti 'Bu yapılardaki yargı, yüzeysel yapıda değil; derin yapıdadır.' şeklinde itirazlar gelebilir; ancak, derin yapı ve yüzeysel yapı, birbirinden ayrılmaz iki kavramdır ve birlikte ele alınması gerekir" (2012: 38).

"Yüzey yapı derin yapının bir yansımasından ibarettir ve dönüşümler derin yapının bütün unsurlarını eksiksiz yukarı taşımayabilir. Buna dilin doğal kuralları, imkânları ve dildeki en az çaba yasası etki eder" (Karabulut, 2011: 86).

Derin yapı ve yüzey yapı konusunda Göknel (1974: 110) şu bilgileri ifade eder: "*Onu düşünürken buldum.* cümlesi incelendiğinde, içinde üç ayrı anlamı birden sakladığı görülür. Bunlardan birincisi *Ben düşünürken onu buldum.* İkincisi *O düşünürken ben onu buldum.* Üçüncüsü *Ben onu düşünürken başka herhangi bir şey buldum.*"

Üstünova, sözcüklerden oluşan ve belirli işleve sahip dil öğelerinin bir bütünlük oluşturduğu cümledeki bu yapıları şu şekilde ortaya koyar:

"Dil göstergelerden oluştuğuna göre yüzey yapı, 'gösteren'; derin yapı, 'gösterilen' olarak görülür. Yüzey yapı, dilin gözle görülen, kulakla duyulan somut yanını oluştururken derin yapı, var sayılanı işaret eder. Yüzey yapı, dilin söylenen-yazılan yanını; derin yapı, kavranan, algılanan yanını, yani anlamını gösterir. Bu nedenle derin yapının 'temel anlamı' yüzey yapının 'anlatısal anlamı / söylemsel anlamı' karşıladığı benimsenir. Bu durum; ek, sözcük, sözcük öbeği, cümle, cümle üstü olmak üzere tüm dil birimleri için geçerlidir. Dilin bir bütün olduğu, dil birimlerinin birbirleri aracılığıyla varlık bulduğu göz önünde bulundurulunca her gösterenin değerini yani gösterilen yanını yalnız gösterenin nitelik ve biçiminden değil aynı zamanda bütün içindeki yerinden ve bağıntılarından aldığı gerçeği ortaya çıkar. Bu durumda derin yapıyı bağlamın belirginleştirdiğini söyleyebiliriz" (2010: 699).

Dilin, yüzey yapısını oluşturan özellikler, o dilin somut dilbilgisel kurallarını meydana getirmektedir. Onan, bir dilin öğrenilme sürecinde dilin ses birimlerinden söz dizimsel yapısına kadar yüzey yapı unsurlarına odaklanmanın yeterli olamayacağını belirtir. Yüzey yapı ile derin yapı ilişkilerinin eşgüdümlü bir şekilde kurulması gerektiğini savunur" (2015: 93). "Derin yapıda oluşan düşünceler dönüşümlerden geçerek yüzey yapıya aktarılırlar ama tamamen mükemmel bir geçiş olamaz" (Karabulut, 2011: 98).

Derin yapıda oluşturulan duygu, düşünce veya haber, bazı değişim ve dönüşümlerden geçerek yüzey yapıda şekillenmektedir (Karabulut, 2011:38). Belirli formel işlemlerin tekrarlanarak uygulanması ile gerçekleşen bu "dilbilgisel dönüşümler" anlatılacak içeriğin yüzey yapıda farklı cümleler olarak vücut bulmasına neden olmaktadır (Özen Baykent, 2015: 105).

Chomsky'ye göre zihinde derin yapıda oluşturulan bir olay, durum ile ilgili anlam; farklı söz yapılarına dönüştürülerek yüzey yapıda somutlaştırılmaktadır. Yaşanan bir olay, karşılaşılan bir durum veya varlıkla ilgili zihinde oluşan düşünce, anlam derin yapıyı oluştururken bu düşüncenin, anlamın dilin kurallarına uygun şekillerde dönüştürülüp cümlelere dökülmesi de yüzey yapıyı oluşturmaktadır.

5. DÖNÜŞÜMLER

Dönüşüm, derin yapıdaki bir düşünce, imge veya duygunun dile aktarılabilmesi için kullanılan bir yasadır. Yüzey yapıdaki cümleler eş değer olması bakımından dönüşüme uğramamış sayılır. Ama dönüşüm daha çok derin ve düzey yapı arasında görülür.

Derin yapı bir cümlenin dönüşüm kuralları uygulanmadan önceki soyut yapısıdır. Sözdizimsel bileşende tabanın kurallarıyla elde edilen bu soyut yapı cümlenin anlamını belirler (Rifat, 2000: 82).

Chomsky'ye göre dönüşüm;"Bir dönüşüm iki cümle dizisi ya da iki düzey yapısı arasındaki ilişki değildir; sınırsız bir cümleler sınıfını tanımlama görevini yapısal tanımlamalara veren yasalar dizgesi içindeki bir yasadır" (2002: 124).

Dönüşüm Vardar'a göre,

"Bir tümcenin derin yapısından yüzeysel yapısına geçilmesini sağlayan kural ve bu kuralın uygulanmasıyla ortaya çıkan süreç olarak tanımlar. Belli bir dizimsel yapısı olan bir dizilişe uygulanan dönüşüm kuralı, türev sayılan dizimsel bir yapısı olan yeni bir diziliş elde etmeyi sağlar. Böyle bir kuralın uygulanması sonucu katma, silme, değiştirme, değiştirim işlemleri gerçekleşir. Dönüşüm, cümlenin üretiliş sürecinde bir aşamadır. Bir dilbilgisi üretici olmadan da dönüşümlere yer verebilir (dönüşümsel dilbilgisi). Örneğin Z. S. Harris'in dilbilgisi böyledir. Dönüşüm bu anlayışta, bir bölümü özdeş birimler içeren iki cümle ya da yapı arasındaki bağıntıyı belirtir (örn. kimi etken ve edilgen cümleler arasındaki- bağıntı). Salt üretici nitelikli dilbilgileri de vardır (dizimsel dilbilgileri). Bunlarda derin yapı ele alınmadan yüzeysel yapı üretilir. Böylece dolaysız kurucuların biçimselleştirilmesiyle yetinilmiş olur. N. Chomsky'nin dilbilgisiyse, hem üretici hem de dönüşümseldir" (2007: 83).

Diğer bir tanım ise dönüşümü,"Üretici dilbilgisinde, derin yapıları yüzey yapılara döşeyen sözdizimsel işlem olarak ortaya koyar. Bu işlemlerin yer aldığı dilbilgisi bileşeni de dönüşümsel bileşendir. Dönüşümler, sözlüksel ve sözlüksel olmayan öğeleri derin yapı konumlarına göre cümle başına taşıyabilir, birbirleriyle yer değiştirebilir, bazı

öğeleri silebilir. Yönetim ve Bağlama'da, d-yapıyı y-yapıya döşemede tek bir evrensel işlem bulunur: a-taşıma" (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011: 102). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere dönüşümler ile derin yapı ve yüzey yapı arasında bağlantı kurulur.

İnsanlar önce düşünürler sonra bu düşüncelerini (önergelerini) dışavururlar, konuşma diline uygun hale dönüştürürler. Öncesinde bir düşünme olduğu için Üretici-Dönüşümsel dilbilgisi adı kullanılır (Erkman Akerson, 2008: 108).

Dönüşümler farklı gruplara ayrılır. Bunlardan biride edilgen dönüşümdür. Edilgen dönüşüm, eyleme gelen edilgenlik ekleriyle ve etkilenen anlamsal rolünün yapan/eyleyen rolüne dönüşmesiyle gerçekleşir."Tam edilgenlikte aslolan, eylemin/yüklemin kökünde, içinde veya bünyesinde bazı değişim ve dönüşümler yapmaktır" (Karabulut, 2011: 16).

Demircan; edilgenliğin, -(y)I nesneli ve yalın yüklemelerde birincil özne işleviyle ilgili uyumun silinmesi ile ortaya çıktığını, olaydan etkilenen ögenin, geçişli eylemlerde, özne konumuna geçtiğini, fakat edilgenlik durumunda yüklemin biçimsel özünün etkilenmediğini belirtir (2003: 104).

Karabulut dönüşüm konusunda şunları söyler:"...dikkat edilmesi gereken noktanın dönüşümle bir halden diğer hale enerji kaybıyla geçme gerçeğidir. Görüldüğü gibi, derin yapıda tamamlanmış olsa da herhangi bir cümleyi yeniden eksiksiz kurgulamak aslında neredeyse imkânsızdır. Çünkü konuşurun zihninde daha başka hangi çağrışımlar hangi anlam alanları ve hangi unsurlar vardır bilemeyiz. Hatta belki de konuşur aynı cümleyi ikinci kez ürettiğinde, birinciden çok farklı bir derin yapı ile karşı karşıya kalırız. Bu cümlede, örneğin, zaman ve mekân ifade eden unsurlar kullanılmamıştır. Konuşur, kendi veya dinleyicinin, geçmiş birikimine veya bilgisine dayalı olarak bunlara ihtiyaç duymamıştır. Bu eksiklik derin yapıda bile söz konusu olabilir. Dildeki bu genişlik ve/veya sonsuzluk, bugün, yeryüzünde sayıları 5-6 bini bulan dillerin doğuşuna da neden olan en önemli etkenlerden biri olmalıdır. Herhangi bir dildeki derin yapıdan yüzey yapıya geçişte yaşanan dönüşümler ve yüzey yapıda bırakılan boşluklar, zamanla dillerin içinde kalıcı hale gelmiştir. Böylece, ağızlardan başlayan dönüşüm lehçelerin ve sonra da dillerin doğuşuna neden olmuştur. Dil ailelerinin oluşması ve nihayetinde dil evrenselliklerinin belirginleşmesine neden olan da bu olsa gerektir" (2011: 98-99).

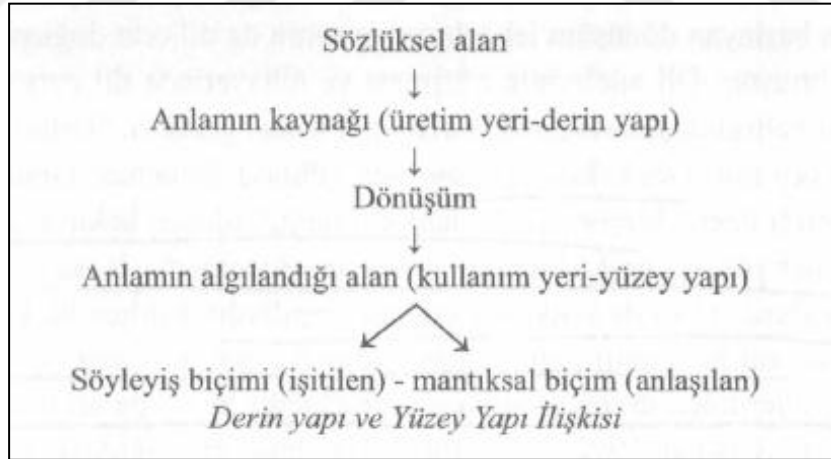
"Derin yapı ile yüzey yapı, dönüşümler ile birbirine bağlanmıştır ve bu iki yapı arasındaki ilişki iç içe geçmiş kademeleri içerir. İnsanda var olan dil yetisi, dil öğrenme aparatı ve dilin sınırlı sayıda kurallarla sınırsız sayıda üretim yapabilmesi, bu iki düzlemle açıklanır. Çocukların ana dilini çok uzun olmayan bir zaman diliminde kolayca ve eksiksiz öğrenmesi, bir yetişkinin daha önce hiç duymadığı bir söz veya söz dizimsel yapıyı kolayca süzgeçten geçirerek doğruluğunu veya yanlışlığını anlaması bu yapılarla izah edilebilir" (Karabulut, 2011: 27).

İnsanlar dönüşümler ile dil yetisini kullanarak anadilini rahatlıkla ve etkin bir şekilde kullanabilir.

Üretken-Dönüşümlü Dilbilgisi dilde üretim kurallarına dayalıdır. Hiç yoktan üretmek değil aslında bir türetim vardır. Yani dilsel yapılar yoktan var edilmez, birtakım dönüşümlerden geçerek derin yapıdan çıkıp kullanıma girerler (Karabulut, 2011: 38).

Silme, ekleme, değiştirme gibi işlemler derin yapının farklı görünümleyle yüzey yapıda görülmesini sağlar. Dillerde, aynı derin yapıdan türeyen çok çeşitli yüzeysel yapılar vardır. Dönüşümler derin yapı ile yüzeysel yapının ayırt edilmesini sağlarken anlama bir şey katmazlar; yalnızca derin yapıyı düzenler ve onu yüzeysel yapıya aktarırlar" (Rifat, 2000: 82).

Şekil 1. Dönüşümler

Kaynak: Karabulut, 2011: 100.

Yer değiştirme dönüşümü, cümlelerin öğelerinin yer değiştirmesi ile yapılır. Bu dönüşüm sayesinde aynı sözcüklerle onlarca farklı cümle ortaya çıkabilmektedir. Bu dönüşüm sayesinde dilimizde hem sözcüklerin hem de öğelerin yer değiştirdiği görülür. Dilin sanatsal işlevinde de bu dönüşümün ön plana çıkmasından bahsedilebilir. Sanatçı herkesin kullandığı sözcükleri farklı bir şekilde sıralayabilen kişidir, denilebilir. Yer

değiştirme ile ilgili olarak Uzun (2000: 38) şu örneği vermiştir: Örneğin, üç sözcüklü "Ali eve geldi." cümlesi üzerinde sözcüklerin yerini değiştirerek aşağıdaki gibi, aralarında stilistik farklılık taşıyan cümlelere ulaşmak mümkündür:

- a. Ali eve geldi
- b. Ali geldi eve
- c. Eve Ali geldi
- ç. Eve geldi Ali
- d. Geldi Ali eve
- e. Geldi eve Ali.

Bu örnekte aynı sözcüklerin kullanılması ile altı adet farklı cümle ortaya çıkmıştır. Burada da görüldüğü gibi yer değiştirme dönüşümü sınırlı araçlarla sınırsız bir anlatıma ulaşmada kullanılan dönüşümlerden birisidir.

Türkçe gibi bazı diller yer değiştirme dönüşümüne izin verirken İngilizce gibi bazı diller ise bu konuda katıdırlar. Örneğin; İngilizcede 'John go home ' cümlesi 'go John home' veya 'home go John' şekillerinde kullanılamaz. Dilimiz yer değiştirme dönüşümü açısından esneklik göstermesine rağmen bazen Türkçede de bazı kısıtlılıklar bulunur. Örneğin belirtisiz nesnelerin öznenen sonra gelmesi gerekir. Örneğin; 'Ayşe süt içti.' cümlesi 'Süt Ayşe içti.' şekline dönüşünce yapısal açıdan dilbilgisine uymakla birlikte anlamsal açıdan sıkıntılıdır.

6. FİİLLERDE İSTEM

Türkçede diğer dillerde olduğu gibi eylemler, cümle kurulurken bazı öğeleri mutlaka isterler. Banguoğlu, eylemi cümlede yönetici unsur olarak isteyen, diğer öğeleri ise istenen olarak nitelendirir (2000: 528).

Karahan ise, eylemleri tamlayıcısız ve tamlayıcı olmak üzere ikiye ayırır. Tamlayıcısız eylemlerin sadece özne ile beraber kullanıldığını, tamlayıcı olan diğer eylemlerin ise mutlaka durum eki eklenmiş bir sözcük ile cümlede kullanılabildiğini belirtmiştir (1997: 213). Bu bakımdan eylemler cümle kurulumu esnasında durum eklerini alan sözcükler isterler. Bu konuda en çok bilinen örneklerden biri olan geçişli ve geçişsiz eylemler, çatı konusunda karşımıza çıkmakla birlikte cümlede nesne ögesine

vurgu yapar. Geçişli eylemler cümlede belirtilsin ya da belirtilmesin mutlaka etkilenen bir öge ister.

Örnek:

a- Çocuk kırdı.

b-Çocuk camı kırdı.

Örnekte de görüldüğü gibi ilk cümlede kırılan ögenin olması nedeniyle eksik bir anlam varken ikinci cümlede kırılan öge(cam) belirtildiği için anlam tamamlanmıştır. Fakat geçişsiz eylemler etkilenen bir ögeye ihtiyaç duymazlar.

Örnek:

a-Çocuk gülüyor.

Bu örnekte görüldüğü gibi cümleye gülme eyleminden etkilenen bir öge koyma zorunluluğu yoktur.

Boz'a göre anlamlı ve doğru bir cümle kurmak için eylemin gerektirdiği tüm öğeleri cümlede kullanmak gerekir. Kesinlikle kullanılması gereken öğeler zorunlu tümleçlerdir. Özne de zorunlu bir tümleçtir, edilgen çatılı yapılar dışında tüm cümlelerde bulunması gerekir. Eylemin yönetim alanına girmesi isteğe bağlı olan öğeler ise seçimlik öğelerdir. Seçimlik öğeler cümlede yer-yön, zaman ve durum vb. bildirirler (2007a: 62-63).

Doğan'a (2011) göre, Türkçede eylemler istemlerine göre:

a. Bir istemli eylemler: ölmek, bağırmak, bitmek, göçmek...

b. İki istemli eylemler: alışmak, budamak, dağlamak...

c. Üç istemli eylemler: aktarmak, bulmak, dövmek, itiraf etmek...

d.Dört istemli eylemler: almak, çevirmek, yaratmak... üzere dörde ayrılır.

Cümlelerdeki istemler zorunlu veya seçimli olabilir. Örneğin:

a. Kedi sahibiyile birlikte mis gibi kokan eti afiyetle yedi.

b. Kedi sahibiyile birlikte mis gibi kokan eti yedi.

c. Kedi sahibiyile birlikte eti yedi.

d. Kedi eti yedi.

e. Kedi yedi.

f. yedi.

Cümleleri incelendiği zaman a,b ve c cümlelerinde isteğe bağlı yani cümleden çıktığı zaman anlamı bozmayan seçimlik ögeler bulunurken diğer d,e ve f cümlelerinde zorunlu ögeler olduğu için bu cümlelerden herhangi bir öge çıkarsa anlam bozulur.

"Bir cümlede yüklemın gösterdiği oluş ve kılışı yapan veya o oluş ve kılışın içinde bulunan varlık ya da nesne, fiilin öznesi olduğundan, özne ile fiil arasındaki bağlantıda bir ad çekimi ekine ihtiyaç duyulmaz. Fiille doğrudan doğruya ilişkili olan zarflar da bir istisna oluşturur. Ancak bunların dışında kalan ve cümlemin yüklemi ile o cümlede yer alan öteki adlar arasındaki bağlantı, geçici görevler yüklenmiş olan ad çekimi ekleri ile sağlanabilir. Cümle içinde yalın ya da bir durum eki almış olarak kendisini fiille ilişkili duruma getiren ad, gramerimizde fiil tamlayıcısı diye adlandırılır. Fiil tamlayıcıları, adından da anlaşılacağı üzere, hem işlev hem de anlam bakımından fiili tamamlayan ögelerdir. Fiildeki anlam, ancak bu ögelerin kurduğu bağlantı biçimine göre şekillenir ve yönlenebilir. Batı dillerinde adlar ve fiiller arasındaki bağlantı genellikle preposition denilen ön eklerle sağlandığı hâlde, dilimizde bu bağlantıyı bazı çekim ekleri ile genişletilmiş tamlayıcı adlar yüklenmişlerdir"(Korkmaz, 2003: 780).

7. ANLAMSAI ROLLER (SEMANTİK ROLLER)

Eylemlerin istemlerinin belirlenmesinde ve ortaya çıkan anlamsal rol sayısında eylemin cümle içindeki anlamı da önemlidir. Örneğin; "çal-"eylemi benzetmek anlamında (Siyaha çalışıyordu.) ya da izinsiz almak anlamında kullanıldığında ise (Çocuk arkadaşının silgisini çaldı.) farklı sayıda sözcük yani istem yani rol istemektedir.

Cümlelerdeki öge dizilişleri, görevler aynı olsa bile bazı sözcüklerin anlamları farklı olur. Örneğin "Çocuk kapıyı açtı" ile "Anahtar kapıyı açtı" aynı öge dizilişine sahip iki cümledir. Fakat ilk cümlede kişi işi yapan iken ikinci cümledeki anahtar sözcüğü bir araçtır (Huber, 2008: 181). Bu bakımdan cümlemin derin yapısına girince anlamsal rollerin önemi ortaya çıkmaktadır.

Rol ve istem konuları birbiri ile ilişkili konulardır. Yönetici durumunda olan eylem bir cümlemin oluşması için gerekli ögeleri istemektedir. Bu istek sonucunda ise farklı rollerdeki sözcükler karşımıza çıkmaktadır.

Uzun,eylemler dışında edatların, kadar(eve), beri(duyalıdan), için(senin); sıfatların da çalışan(çocuk), borçlu(adam) gibi(deneyimci, konu, hedef, yararlanıcı...) rol yüklediklerini belirtir (2000: 103).

Cümlelerde yüzey yapıda görünmeyen bazı roller de bulunabilir. Örneğin "Ali'ye Ayşe güzel bir kazak örmüş" cümlesinde Ali'nin kazak örülürken orda olmadığı da anlaşılabilir (Uzun, 2000: 109).

Hirik,geleneksel anlayışla ele alınan özne, zarf, nesne, tümleç gibi roller yerine eyleyen, deneyimci, yararlanıcı, etkilenen, eyleme konu olan varlık, uyarıcı, kaynak, hedef, yer, zaman, araç, amaç,durum gibi rolleri teklif eder (2018: 125) ve anlamsal roller konusunda aşağıdaki ayırım ve açıklamaları yapmıştır:

- **Eyleyen** rolündeki üye işi bizzat yapan varlıktır. Yüzey yapıda olmasa bile eylemin aldığı kişi ekleri sayesinde anlaşılabilir.

Ör.(**Ben**) *bugün yemek yaptım.*

- Yüklemcil eylemde bahsedilen durumdan etkilenen varlığın ise **etkilenen** rolündedir.

Ör. *Çocuk, arabasına tekme attı.*

- Eyleneenin yaptığı harekete malzeme olan ve üzerinde eylemin gerçekleştiği nesneye ise **konu** olan varlık rolündedir.

Ör. *Çocuk, arabasını arkadaşına verdi.*

-**Uyarıcı** rolü eyleyenin harekete geçmesini sağlayan ögedir:

Ör. *Dışarıdaki sestten ürktüm.*

- Rol dağılımında **hedef** hareketin yönünü gösterir:

Ör. *"Yürümeye başlayan bebek bana geliyor.*

-**Yer** rolü ise hareketin mekânını bildirmektedir:

Ör. *Öğrenciler sınıfta oturuyor.*

-**Zaman** rolüne sahip üye, hareketin gerçekleşme zamanını ve zaman aralığını bildirmekle yükümlüdür:

Ör. *Sınav, saat ikide başladı.*

- **Araç** rolü, hareketin yapılmasına vesile ve yardımcı olan varlıklara işaret etmektedir:

Ör. *İşçiler **kamyonlarla** kum yığdılar.*

- **Amaç** rolü nedenlilik ve sebep-sonuç ilişkisi taşımaktadır:

Ör. ***Yurtdışında okuyabilmek için** daha çok İngilizce çalışıyorum.*

-**Durum** rolündeki üye, eyleyenin veya deneyimcinin yüklemcil ögedeki hareketi ne şekilde yaptığını gösteren ve kimi zaman da kipsel anlam barındıran sözlüksel veya morfolojik işaretleyicilerden oluşmaktadır:

Ör. *Kardeşi arabayı **çok hızlı** kullanıyormuş*(2008: 125-142).

Doğan, bir olay ya da sürecin ifadesinde her eylemin farklı sayıda üyeye ihtiyaç duyduğunu belirtir. Örneğin "uyu-"eyleminin gerçekleşmesi için mutlaka uyuma eylemini gerçekleştiren bir varlığa ihtiyaç vardır. Bundan dolayı "uyu-"eyleminin tek istemli, ancak "kır-"eylemi kırılan(etkilenen) ve yapan/eyleyen(yapan) unsurlarını istediği için iki istemli bir eylemdir. Aynı şekilde "ver-"eylemi süreç içinde üç, "aktar-"eylemi ise dört üyeye ihtiyaç duymaktadır. Yani "uyu-"eylemi, deneyimci rolünü; "kır-"eylemi, yapan/eyleyen ve etkilenen rollerini; "ver-"eylemi yapan/eyleyen, konu ve alıcı rollerini; "aktar-"eylemi ise yapan/eyleyen, konu, hedef ve kaynak rollerini içine alan bilimsel bir cümle yapısı oluşturur. Türkçede en fazla dört üyenin katıldığı istem süreçlerine rastlanır. Gerçek dünyadaki tüm olay ve süreçler için onları ifade edebilecek eylemler bulunmaktadır. Her eylem ise ifade ettiği sürece bazı rol ve üyeler ister. (2017: 227).

İKİNCİ BÖLÜM

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI BAĞLAMINDA KURDUKLARI CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın modeli, kapsamı ve veri toplama araçları ile ilgili bilgiler verilmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek nitelaraştırma yöntemini, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” (2011: 39) olarak tanımlar.

Araştırma sonucunda elde edilen bulguları tespit etmeye yarayacak olan bir yazılı malzemenin incelenip analiz edilmesi ile gerçekleşen doküman analizinde yazılı materyalin araştırılması, hedeflenen olay veya olguları, bilgileri içermesi gerekmektedir.

Yazılı materyalin oluşturulması için öğrencilere beş adet görsel (üç adet resim, iki adet kısa video) sunulmuştur. Böylelikle öğrencilerin zihninde görsellerdeki olay ve durumlarla ilgili bir derin yapı oluşturulmuştur. Derin yapıda oluşan görsellerdeki durum ve olayların yüzey yapıdaki görünümelerini tespit etmek amacıyla öğrencilerden görsellerdeki her durum ve olayla ilgili birer adet cümle yazmaları istenmiştir. Böylece her öğrenci beşer cümle kurmuştur. Araştırma kapsamında seksen (80) öğrenciden toplam dört yüz (400) cümlelik bir derlem oluşturulmuştur. Bu cümleler yazılı doküman incelemesi yoluyla analiz edilmiştir. Doküman analizi: "Belgesel tarama olarak belirtilen, geçmişteki olguların izlerini taşıyan resim, film vb. yapıtları, olgularla ilgili olarak yayınlanmış kitap, dergi vb. birtakım yazılı materyalleri analiz etmek için kullanılan nitel araştırma yöntemidir" (Karasar, 2008: 183).

2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ

Araştırmanın evrenini 6. sınıf öğrencileri, örneklemini ise Denizli ili/ Kale ilçesi 6. sınıf öğrencilerinden seçilen 3 okuldaki 80 öğrenci oluşturmaktadır. İlçede yer alan 11 ortaokuldan 3 tanesi basit seçkisiz tesadüfi örnekleme yoluyla rastgele seçilmiştir. Tablo 1’de seçilen okullar ve öğrenci sayıları verilmiştir:

Tablo 1. Örneklem Kapsamına Alınan Okullar ve Öğrenci Sayıları

	Okullar	Öğrenci Sayısı
1	Kale Ortaokulu	30
2	Mehmet Kemal Aracı Ortaokulu	31
3	Özlüce Ortaokulu	19
	Toplam	80

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Veri toplama araçları olarak öğrencilerin derin yapısını harekete geçirebilecek özellikte 3 adet resim ve 2 adet 10-20 saniye uzunluğunda kısa sessiz videodan oluşan toplam 5 adet görsel kullanılmıştır. Öğrencilerin görsellerle ilgili duygu ve düşüncelerini yazmaları için de Ek-1'de verilen "Cevap Formu" kullanılmıştır. Kullanılması planlanan görseller, Türkçe Eğitimi Bölümünden iki öğretim üyesi ve üç Türkçe öğretmenine gösterilerek uzman görüşü alınmıştır.

Çalışmanın amacı, derin yapıda şekillendirilen durum ve olayların, yüzey yapı görünümündeki benzerlik ve farklılıklarını tespit etmektir. Bu amaçla cümle ve öbek yapıları, ögelerin ve sözcüklerin sıralanışı, sözcük boyutunda ekleme/çıkarma işlemleri incelenmiştir. Bunların yanı sıra yüzey yapıdaki cümle tiplerinin ve cümlelerindeki söz öbeklerinin hangi yönlerden benzerlik ve farklılık gösterdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda derin yapının, farklı yüzey yapı görünümünü görebilmek amacıyla öğrencilere farklı içeriklere sahip görseller sunulmuştur:

1. Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli: Görsel, belirli bir mekanda tek isteme (yapan/eyleyen) sahip bir eylemi içermektedir.
2. Hediye Veren Çocuk Görseli: Görsel, üç istemli (yapan/eyleyen-etkilenen-hedef) bir eylemi içermektedir.
3. Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli: Görsel, belirli bir yerde tek isteme (deneyimleyen) sahip eylem içeren bir resimdir.
4. Kırılan Bardak Görseli: Görsel, tek isteme (etkilenen) sahip eylemi içeren bir videodur.
5. Temizlik Yapan Kadın Görseli: Görsel, iki istemli (yapan/eyleyen-etkilenen) eylemi içeren bir videodur.

4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Ölçek olarak öğrencilere "Cevap Formu" dağıtılmıştır. Öğrencilerden bu cevap formundaki ilgili yerlere kendilerine gösterilen görsellerle ilgili birer cümle yazmaları istenmiştir. Görseller öğrencilere sırayla sunulmuştur.

İlk görsel gösterilmeden önce öğrencilere "Sizlere sırayla 3 adet resim ve 2 adet 10-20 saniye uzunluğunda kısa ve sessiz video gösterilecektir. Sizlerden ilgili görsel ile ilgili bir adet cümle yazmanızı istemekteyiz." şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Yazacakları cümlelerde öğrencileri etkilememek ya da yönlendirmemek adına sadece görselleri göstermekle yetinilmiş başka bir açıklama yapılmamıştır. Böylelikle öğrencinin sözlükçesini ve sezgisel dilbilgisi kurallarını harekete geçirerek yüzey yapıda özgün cümleler oluşturmalarına imkân sağlanmıştır.

5. VERİ TOPLAMA SÜRECİNDE DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR

1. Belirlenen okullarda öğrencilerin çalışmaya gönüllü katılımlarına dikkat edilmiştir.
2. Araştırma, izleme/dinleme ve yazma temel dil becerilerini kapsadığı için genellikle Türkçe ders saatleri tercih edilmiştir.
3. Araştırmadan önce öğrencilere bir ders saatinde neler yapılacağı kısaca anlatılmış ve öğrencilerin araştırmacıya ve araştırmaya aşina olmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

6. ARAŞTIRMACININ ROLÜ

Öğrencilere gösterilecek görselleri araştırmacı tespit etmiş, sınıflara girip sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamış, uygulama sonrasında ortaya çıkan cümleleri inceleyip analiz etmiştir.

7. VERİLERİN İNCELENMESİ

Araştırmada 5 farklı görselin kullanılması sebebiyle görsellerle ilgili verilerin daha anlaşılır bir şekilde incelenebilmesi için görsellere isimlendirmeler yapılmıştır. Bu isimlendirmeler öğrenciler tarafından en çok kullanılan sözcüklere göre yapılmıştır. Bu bakımdan ;

1. Görsel'e: Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli,

2. Görsel'e: Hediye Veren Çocuk Görseli,
3. Görsel'e: Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli,
4. Görsel'e: Kırılan Bardak Görseli,
5. Görsel'e: Temizlik Yapan Kadın Görseli, isimleri verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI BAĞLAMINDA KURDUKLARI CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA BULGULARI

1. DÖNÜŞÜM KURALLARI

Derin yapıda meydana gelen her türlü, duygu, düşünce, hayal, istekler yüze yapıya bazı dönüşümlere uğrayarak geçerler. Dönüşümler sayesinde, sınırlı sayıdaki sözcükten kabul edilebilir cümleler ortaya çıkmaktadır. "...farklı yapıların elde edilmesi için bir veya birden fazla dönüşümün uygulanması gerekliliği mükemmel verimlilikte bir dizge için oldukça fazla işlem yükü gerektirir" (Kayabaşı, 2018: 287). Bu bakımdan dönüşümler dilin mükemmelleşme sürecinde gereklidir. Her ana dil kullanıcısı dili kendi dönüşümlerinden geçirerek kullanır. Ayrıca dönüşümler sayesinde dildeki bireysel farklılıklar ortaya çıkar. Dönüşümlerin varlığı bir olayın herkes tarafından aynı şekilde anlatılmasına engel olur ve farklılıklar sağlar. Söz-dil ayrımını sağlayan en önemli faktörlerden birisi de dönüşümlerdir. Araştırmada cümleler bu dönüşümler bakımından incelenmiştir.

Veri toplama aşamasında öğrencilere gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra yazılan cümlelere etki etmemek amacıyla görseller üzerinde tek tek açıklama yapılmamıştır. Bu sebeple, görsellere fazla müdahil olunmadığı için, cümle kurarken öğrencilerin sözcük seçimlerinde ve cümle kurgularında farklılıklar görülmüştür. Çoğu öğrencinin kurduğu cümlelerdeki sözcükler birbirinden farklı olduğu, çok az öğrencinin cümle kurarken aynı sözcükleri kullanmayı tercih ettiği görülmüştür.

Örnek olarak 1 a, b cümlelerine bakıldığında yer bildiren rolündeki tümleç (*elma ağacının altında*) ve işi yapan/eyleyen rolündeki özne(*çocuk*) iki cümlede de yer almıştır. Fakat yer değiştirme dönüşümü ile öğrenciler, söz konusu öğeleri (sözcükleri) cümlelerin farklı yerlerine konumlandırılmışlardır:

(1) a) Bir **çocuk** elma ağacının altında uyuyor. (Öğr. 22)

b) Elma ağacının altında **çocuk** uyuyor. (Öğr. 65)

2 a, b, c cümlelerinde ise bazı öğrencilerin benzer sözcükleri farklı öbek yapılarında kurguladıkları görülebilmektedir. Etkilenen rolündeki nesne (*hediye*), 2a'da

bir cümle içerisinde, Türkçenin kurallı öge sıralanışına uygun şekilde eylemden hemen önce yerleştirilirken 2 b'de sıfat tamlaması yapısı içerisinde, yine hareket bildiren eylemden (al-) önce kullanılmıştır. 2 c örneğinde ise öğrencinin görseldeki kavram için *hediye* sözcüğünü kullanmasına rağmen sözcüğü eylemleştirerek yüklem olarak kullandığı görülmüştür:

(2) a) Bir çocuk bir kıza **hediye** veriyor. (Öğr. 69)

b) Kız kardeşine **hediye** alan erkek kardeş. (Öğr. 25)

c) İki çocuk **hediyeleşiyor**. (Öğr. 45)

Aşağıdaki örneklerde de sözcüklerin farklı yerlerde kullanıldıkları görülmüştür. Cümlelerde öge olarak etkilenen rolündeki sözcükler öğrencilerce farklı noktalarda konumlandırılmışlardır.

(3) a) **Bir bardak** yere düşünce kırılıyor. (Öğr. 44)

b) Yere **bir** tane **bardak** düşerek parçalanıyor. (Öğr. 74)

(4) a) **Bez ile** etrafı siliyor temiz bir kişi. (Öğr. 21)

b) Bir kadın bir **bezle** etrafı temizliyor.(Öğr.44)

1.1. YER DEĞİŞTİRME DÖNÜŞÜMÜ

Uzun'un (2008), cümle içerisindeki sözcüklerin veya ögelerin yer değiştirmesi şeklinde nitelendirdiği bu dönüşüm türü, dilimizdeki cümle zenginliğini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Devrik cümlelereylemi istediğimiz yere koyabilmemizi sağlar. Hatta kurallı cümlelerde de eylem cümlesinin sonunda yer alırken diğer ögeler yer değiştirebilir. Bu da aynı sözcüklerle bile çok zengin ve çeşitli bir anlatıma imkânsağlar. Çalışmada derin yapıda oluşan fikir, imge ve hayallerin yüzey yapıya çıkarken yer değiştirme dönüşümüne ne kadar maruz kaldığı ve bu maruz kalmanın hangi şekillerde olduğu incelenmiştir. Bu sebeple araştırmada öğrencilere sunulan görsellerle ilgili üretilen cümlelerdeki yer değiştirme dönüşümüne dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Öğrencilerin görsellerle ilgili yazdığı yargı bildiren cümle ve bir eylemsi merkezinde oluşturulan eylemsi öbeği türündeki yapılara bakıldığında şu bulgularla karşılaşılmıştır:

1.1.1. Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli)

"Koş-, dur-, yat-, kalk-" gibi eylemler tek istemlidir. Cümlede genellikle yapan/eyleyen rolündeki özne ögesi ile birlikte kullanılabilir. Araştırmada öğrencilere tek istemli eylem içeren meyve ağacı altında yatan/uyuyan bir çocuk görseli gösterilerek görselle ilgili bir cümle yazmaları istenmiştir. Öğrencilerin kurdukları cümle ve eylemsi öbeklerindeki öge dizilişleri Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2. *Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öge Dizilişleri ve Sıklıkları*

Öge Dizilişi	Sıklık
Ö-YT-Y	41
YT-Ö-Y	18
Ö-YT-ZT-Y	4
Ö-ZT-Y	4
Ö-Y	3
YT-Y-Ö	1
ZT-Ö-Y	1
Toplam	72

80 öğrenci üzerinde yaptığımız araştırmada 2 öğrenci yüklem ögesini kullanmadan eksilteli cümle kurmuş, 6 öğrenci ise birden fazla cümleden oluşan sıralı cümle kurmuştur. Öğrencilerin kurduğu cümle ve eylemsi öbeklerindeki öge dizilişine dayalı dönüşüm benzerlik ve farklılıkları tespit etmek adına bu cümleler değerlendirmeye alınmamış olup ilgili görselle ilgili ifadeler Tablo 2’de de görüleceği üzere 72 cümle esas alınarak incelenmiştir:

Tabloda da görüldüğü gibi, cümlelerdeki öge dizilişleri Ö-YT-Y (41), YT-Ö-Y (18), Ö-YT-ZT-Y (4), Ö-ZT-Y (4), Ö-Y (3), YT-Y-Ö (1) ve ZT-Ö-Y (1) şeklindedir. Bu bilgiler doğrultusunda en fazla kullanılan öge sıralaması Ö-YT-Y şeklindedir. Bu sıralamayı YT-Ö-Y dizilişi izlemektedir. Cümle yapılarına bakıldığı zaman en fazla kullanılan cümle tiplerinin üç ögeli (65) olduğu görülmektedir. Ayrıca, üç tane iki ögeden oluşan, dört tane de dört ögeden oluşan cümleye rastlanmıştır.

Ö-YT-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(5) a) Bir çocuk elma ağacının altında yatıyor.(Öğr. 18)

b) Çocuk meyve veren ağacın altında uyuyakalmış. (Öğr. 41)

YT-Ö-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(6) a) Meyve ağacının altında çocuk uyuyor. (Öğr. 59)

b) Portakal ağacının altında çok yorulmuş bir kız çocuğu uyuyor.(Öğr. 71)

Cümlelerde bulunan ögeler ve konumları:

a) Özne: Araştırma sonucu ulaşılan cümlelere bakıldığı zaman bu cümlelerin tamamında özneye rastlanmıştır. Bu bakımdan tüm cümlelerde özne ana ögesine yer verilmiştir. Bu ögenin cümle içindeki konumuna bakıldığı zaman, özne ögesi üç ögeli cümlelerin %69,7'sinde ilk sırada, %29,23'ünde ikinci sırada ve %1,51 ile son sıradaki öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma sonucu ortaya çıkan dört ögeli üç adet cümlelerin ise tamamında özne ögesi ilk sıradaki öge olarak görülmüştür. Bu örneklerde de görüldüğü gibi özne, dilimiz cümle diziliminde ilk sıralarda yer almaktadır.

b) Yüklem: Araştırma sonucu ortaya çıkan cümlelerin %97,22'sinde yüklem öge dizilişinde son sırada yer almaktadır. Sadece üç ögeli cümlelerin bir tanesinde ikinci öge olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan ortaya çıkan cümleler ışığında yüklem Türkçede son sırada kullanıldığı bilgisi bir kez daha doğrulanmıştır.

c) Nesne: Cümlelerde öne çıkan bir etkilenen ögenin olmaması sebebiyle nesneye rastlanmamıştır.

c) Yer Tamlayıcısı: Görseldeki kişinin belirli bir yerde (meyve ağacı altında) uyuma/uzanma hareketini yapıyor olması öğrencileri bu eylemin yapıldığı yeri belirten ögeyi cümleye sıkça yerleştirmelerine neden olmuştur. Bu bakımdan üç ögeli cümlelerin %94, 91'inde (60), dört ögeli dört adet cümlelerin ise tamamında yer tamlayıcısına yer verilmiştir. Bu öge sıralama açısından bakıldığı zaman üç ögeli 65 adet cümlelerin 41 adedinde ikinci sırada, 19 adedinde ise ilk sırada yer almıştır. Yer tamlayıcısının son sırada olduğu cümleye ise rastlanmamıştır. Dört ögeli dört cümlelerin tamamında ise öğrenciler tarafından 2. sırada kullanılmıştır.

e) Zarf Tamlayıcısı: Cümlelere bakıldığı zaman üç ögeli 5 adet cümlede ve dört ögeli cümlelerin tamamında (4 cümlede) zarf tümlecine yer verilmiştir. Cümlelerin tamamına bakıldığı zaman zarf tamlayıcısı cümlelerin %12,5'inde kullanılmıştır. Bu öge kullanım yeri bakımından üç ögeli dört cümlede 2. sırada, bir cümlede ise ilk sırada kullanılmıştır. Dört ögeli dört cümlelerin ise tamamında yüklemden bir önce yani üçüncü sırada kullanılmıştır. Bu dört ögeli cümlelerde yer alan seçimlik tümleş niteliğindeki yer

tamlayıcısı ve zarf tümleci öğelerinin konumları karşılaştırıldığında öğrencilerin yer tamlayıcısını zarf tümlecinden daha önce konumlandırıldığı görülür.

1.1.2. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen- Hedef) Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Hediye Veren Çocuk Görseli)

"Aktar-, kilitle-, al-, ver-" gibi eylemler anlamlarına göre bağlam içinde zaman zaman değişebilse de genellikle 3 (üç) istemlidirler. Cümlede genellikle yapan/eyleyen, etkilenen ve hedef rolündeki öğelerle birlikte kullanılırlar. Araştırmadaki görselde öğrencilere üç istemli bir eylem içeren 'Hediye Veren Çocuk Görseli' gösterilerek öğrencilerden bu görseli anlatan bir cümle kurmaları istenmiştir. Tablo 3'te görseldeki olayı anlatan cümlelerdeki öğeler ve bu öğelerin birbirleriyle olan konumları gösterilmiştir:

Tablo 3. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen-Hedef) Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öğe Dizilişleri ve Sıklıkları

Öge Dizilişi	Sıklık
Ö-YT-N-Y	53
Ö-N-Y	3
Ö-YT-ZT-N-Y	3
Ö-Y	2
Ö-YT-Y	2
N-Y	2
Ö-ZT-Y	2
ZT-Ö-YT-N-Y	2
Ö-ZT-N-Y	2
YT-N-Y	1
ZT-N-Y	1
ZT-Y	1
Ö-YT-ZT-N-Y	1
Toplam	75

İnceleme sonucu ortaya çıkan cümlelere bakıldığı zaman bir öğrencinin yüklem kullanmadığı görülmüştür. Bu sebeple bir cümle tam bir cümle özelliği taşımadığı için dört öğrenci de sıralı cümle kurması ve sıralı cümlelerin de araştırma içindeki bütünlüğü bozması sebebiyle bu cümleler değerlendirmeye alınmamış 80 öğrenci üzerinde yapılan uygulamada değerlendirme 75 cümle üzerinden yapılmıştır.

Araştırma sonucu ortaya çıkan cümlelere bakıldığı zaman; Ö-YT-N-Y (53), Ö-N-Y (3), Ö-YT-ZT-N-Y (3 adet), Ö-Y (2), Ö-YT-Y (2), N-Y (2), Ö-ZT-Y (2), ZT-Ö-

YT-N-Y (2), Ö-ZT-N-Y (2), YT-N-Y (1), ZT-N-Y (1), ZT-Y (1), Ö-YT-ZT-N-Y (1) olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında zaman en fazla görülen cümle çeşidinin dört ögeli ve Ö-YT-N-Y (53) sıralaması şeklinde olduğu görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında görselde iki kişi olmasının ve aralarında bir alışverişin olmasının etkili olduğu söylenebilir. Böylelikle yapan/eyleyen, etkilenen ve hedef kullanılmıştır. Bu cümle çeşidinin yanı sıra; 9 adet üç ögeli, 5 adet iki ögeli, 6 adet de beş ögeli cümleye yer verilmiştir.

Ö-YT-N-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(7) a) Çocuk kıza hediye veriyor. (Öğr. 30)

b) Sarışın erkek çocuğu kız çocuğuna seveceği bir hediye veriyor. (Öğr. 8)

Ö-N-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(8) a) Küçük çocuk hediye veriyor. (Öğr. 51)

b) Çocuk hediye veriyor. (Öğr. 70)

Ö-YT-ZT-N-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(9) a) Erkek çocuk kız çocuğuna aşkını itiraf ederken hediye veriyor. (Öğr. 50)

b) Sarışın erkek tatlı kıza sevgiyle hediye veriyor. (Öğr. 23)

Cümlelerde bulunan ögeler ve konumları:

a) Özne: Cümleler incelendiğinde zaman 70 cümlede özne olduğu görülmüştür. Bu bakımdan temel öge olan öznenin cümlelerin çoğunda görüldüğü ortaya çıkmıştır. Ögenin konumuna bakıldığında zaman iki ögeli ve içinde özne bulunduran 3 adet cümlelerin tamamında öznenin ilk öge olarak kullanıldığı, üç öge bulunduran toplamda 7 adet cümlelerin de ilk ögesi olarak kullanıldığı, dört ögeli olan toplamda 55 cümlelerin de ilk ögesinin özne olduğu, beş ögeli olan toplam 6 adet cümlelerin ise 4 adedinde ilk öge, 2 adedinde ise öznenin ikinci öge olduğu görülmüştür.

b) Yüklem: Öğrenciler tarafından üretilen cümlelere bakıldığında zaman tamamında yüklem kullanıldığı ve Türkçede yüklem cümledeki konumuna uygun olarak bütün öğrenciler tarafından yüklem sonda kullanıldığı görülmüştür.

c) Nesne: Görselde kişiler arasında bir varlığın bulunması öğrencilerin nesne kullanmalarını sağlamıştır. Bu sebeple bu görselle ilgili kurulan ve kabul edilen toplam

75 adet cümlenin 68 tanesinde nesne ögesine rastlanmıştır. Genel olarak en sık kullanılan cümle tipinde ise[Ö-YT-N-Y (53)] üçüncü öge olarak yüklemden hemen önce kullanılmıştır. Nesnenin kullanıldığı diğer cümlelerde de özne ve yüklem arasında olduğu görülmektedir.

d) Yer Tamlayıcısı: Görselde birden fazla kişinin olması öğrencilerin; bir tarafın yapan/eyleyen rolündeki özne, diğer tarafın ise hedef rolünde olan yer tamlayıcısı ögesi olarak kullanılmasını sağlamıştır. Bu sebeple kurulan cümleler içinde sıkça (%77, 5 oranında) yer tamlayıcısı ögesi bulunmaktadır. Cümledeki konumuna bakıldığında zaman 62 cümlelerin 57'sinde öznenin hemen sonra cümleye yerleştirilmiştir.

e) Zarf Tamlayıcısı: Görselde zamanı vurgulayan bir unsurun bulunmaması sebebi ile bu ögeye çok sık rastlanmamıştır (%12). Kullanıldığı cümleler ise genellikle beş ögeli cümlelerdir (6). Kullanıldığı beş ögeli cümlelerin 4 tanesinde ortadaki öge (3. öge) olarak kullanılmıştır, kalan iki cümlede ise ilk öge olarak kullanılmıştır. Bunun dışında ise üç ögeli cümlelerde 3 adet kullanılmış olup bu kullanımların 1 tanesinde ilk öge, 2 tanesinde ise ikinci öge olarak kullanılmıştır. Son olarak da bu öge 1 defa iki ögeli cümleler içinde ilk sırada kullanılmıştır. Diğer ögeler ile karşılaştırıldığında nesne ögesinden önce (9), yer tamlayıcısından sonra (4) cümlede konumlandırılmıştır.

1.1.3. Tek İstemli (Deneyimleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli)

"Üzül-, yaşa-, serinle-, ağla-" gibi eylemler tek istemlidirler. Tek istemli olmakla birlikte daha çok bir duygu ve deneyim isteyen eylemlerdir. Araştırmada öğrencilere tek istemli bir eylem içeren yağmur altında ıslanan çocuk görseli gösterilerek görselle ilgili bir cümle yazmaları istenmiştir. Daha çok duyuşsal ve zihinsel süreçleri belirten eylemleri yapan ve cümlede öznenin konumlandırılan deneyimleyen ögesi bu görselde karşımıza çıkmıştır. Görselde yağan yağmurda ıslanmak hareketine maruz kalan deneyimcinin durumu cümlelere yansıtılmıştır. Bu görselle dayalı olarak öğrencilerin kurdukları cümle ve eylemsi öbeklerindeki öge dizilişleri Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4. Tek İstemli (Deneyimleyen) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öge Dizilişleri ve Sıklıkları

Öge Dizilişi	Sıklık
Ö-YT-Y	34
Ö-YT-ZT-Y	13
Ö-ZT-Y	6
YT-Ö-Y	4
N-Y	3
Ö-ZT-YT-Y	3
Ö-Y	3
Ö-N-Y	2
Ö-ZT-ZT-YT-Y	2
ZT-Ö-Y	2
YT-Ö-ZT-YT-Y	1
YT-Ö-YT-Y	1
Ö-ZT-ZT-Y	1
Ö-ZT-YT-ZT-Y	1
ZT-Ö-ZT-Y	1
ZT-YT-Y	1
Toplam	78

Araştırmaya örneklem olarak esas alınan 80 öğrencinin cümlelerine bakıldığı zaman iki öğrencinin sıralı cümle kurması ve sıralı cümlelerin araştırma içindeki bütünlüğü bozması sebebiyle bu cümleler değerlendirmeye alınmamış olup değerlendirme 78 cümle üzerinden yapılmıştır.

Tablo 4'te de görüldüğü gibi cümlelerdeki öge dizilişleri Ö-YT-Y (34), Ö-YT-ZT-Y (13), Ö-ZT-Y (6), YT-Ö-Y (4), N-Y (3), Ö-ZT-YT-Y (3), Ö-Y (3), Ö-N-Y (2), Ö-ZT-ZT-YT-Y(2), ZT-Ö-Y (2), YT-Ö-ZT-YT-Y (1), YT-Ö-YT-Y (1), Ö-ZT-ZT-Y (1), Ö-ZT-YT-ZT-Y (1), ZT-Ö-ZT-Y (1), ZT-YT-Y (1) şeklindedir. Bu bilgiler doğrultusunda en fazla kullanılan öge sıralaması Ö-YT-Y'dir. Bu sıralamayı Ö-YT-ZT-Y dizilişi izlemektedir. Cümle yapılarına bakıldığı zaman en fazla kullanılan cümle tipinin üç ögeli olduğu görülmektedir. Üç ögeli cümle yapılarının yanı sıra, on dokuz tane dört ögeden oluşan, altı tane iki ögeden oluşan, dört tane beş ögeden oluşan cümleye rastlanmıştır.

Ö-YT-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(10)a) Kız çocuğu yağmurun altında helak oluyor.(Öğr. 53)

b) Endişeli kız çocuğu yağmurda sırlıklam oldu.(Öğr. 71)

Ö-YT-ZT-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(11)a) Kız çocuğu yağan yağmurun altında sırlsıklam ıslanıyor.(Öğr. 9)

b) Bir kız çocuğu yağmura hazırlksız yakalanmış. (Öğr. 17)

Cümlede bulunan ögeler ve konumları:

a) Özne: Araştırma sonucu ulaşılan bulgulara cümlelere bakıldığı zaman bu cümlelerin tamamına yakınında (74 adet) gerçek özneye geri kalan 4 cümlede ise gizli özneye rastlanmıştır. Bu bakımdan tüm cümlelerde özne ana ögesine yer verilmiştir.

Bu ögenin cümle içindeki konumuna bakıldığı zaman iki ögeli cümlelerin üç tanesinde ilk sırada; üç ögeli cümlelerin 42 tanesinde ilk sırada, 6 tanesinde ikinci sırada; dört ögeli cümlelerin 14 tanesinde ilk sırada, beş ögeli cümlelerin 3 tanesinde ilk sırada, bir tanesinde ikinci sırada yer almıştır. Bu bağlamda 65 tane cümlelerin ilk ögesi olarak kullanılan bu öge Türkçenin öge dizilişine uygun biçimde konumlanmıştır.

b) Yüklem: Araştırma sonucu ortaya çıkan cümlelerin tamamında yüklem ögesi, diziliş bakımından son sırada yer almaktadır. Bu bakımdan ortaya çıkan cümleler ışığında yüklem Türkçede son sırada kullanıldığı bilgisi bir kez daha doğrulanmıştır.

c) Nesne: İlgili görselde çocuğun aynı zamanda etkilenen durumda olması onun daha çok ıslanma eylemine maruz kalan bir özne konumunda kullanılmasına neden olmuştur. Kurulan cümlelerde çocuğun nesne ögesine az sayıda (5) yerleştirildiği görülmüştür.

d) Yer Tamlayıcısı: Görseldeki çocuğun ıslanma eylemini gerçekleştirdiği belirgin bir yer olması sebebiyle yer tamlayıcısı öğrenciler tarafından sıkça kullanılmıştır. 60 öğrenci cümlelerinde bu ögeye yer vermişlerdir.

Örnek:

(12) a) Kız yolda giderken ıslanmış. (Öğr. 24)

b) Yetim çocuk yağmurun altında kalmış. (Öğr. 25)

Örneklerde yer aldığı gibi bu öge genellikle öznenin sonra ikinci sırada kullanılmıştır. 6 cümlede ilk sırada yer verilen yer tamlayıcısı zarf tamlayıcısı ile karşılaştırıldığında genel olarak zarf tamlayıcısından önce konumlandırılmıştır. Yer tamlayıcısı ilgili görsel için yazılan hiçbir cümlede son sırada kullanılmamıştır.

e) Zarf Tamlayıcısı: Zarf tamlayıcısı cümlelerde daha çok durum ve sebep içeriğine sahip öge olarak kullanıldığı belirlenmiştir(31). 4 cümlede ilk öge olarak kullanılan zarf tümleci genel olarak yükleme yakın konumlandırılmıştır.

Örnek:

(13)a) Bir çocuğun gidecek yeri olmadığı için yağmurun altında kalmış. (Öğr. 4)

b) Bir kız çocuğu yağmura hazırlıksız yakalanmış. (Öğr. 17)

Örnekte de görüldüğü gibi bu öge yapan/eyleyenin eyleme maruz kalma sebebi anlatılmaktadır.

1.1.4. Tek İstemli (Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Kırılan Bardak Görseli)

"Kır-, boya-, temizle-, kes-" gibi eylemler iki istemli eylemlerdir. Bu eylemler genellikle yapan/yapan/eyleyen ve etkilenen öğelerini zorunlu olarak isterler. Fakat dilimizde edilgen yapılara rastlanılmaktadır. Uzun, edilgen yapılardan bahsederken, etkilenen rolünde olan 'Nesne AÖ'nün yer değiştirme dönüşümü ile Özne konuma getirilmesinden daha sonra da eyleme -{(1)l}- ekinin getirilmesinden bahseder(2000:40-41). Uzun'un da belirttiği gibi bir nesnenin asla kendi kendine yapamayacağı olay ve durumlar, etkilenen rolündeki nesnenin, yapan/eyleyen veya deneyimci rolündeki özne konumuna geçmesi ve eylemin almış olduğu -{(1)l}-" ve "-{(1)n}-" ekleri sayesinde edilgen olarak kendiliğinden yapıyormuş gibi anlatılabilir.

(14) a) Çocuk duvarı boyadı.

b) Duvar boyandı.

Örnekteki cümlelere bakıldığı zaman 14a'da duvarı boyama eyleminin yapanı/eyleyeni bellidir; fakat 14b cümlesinde yapan/eyleyen rolündeki çocuk kaybolmuştur. Bu durumda duvarın kendiliğinden boyandığını anlatan bir anlam vardır. Bu cümlede de elbette bir yapan/eyleyen vardır fakat cümleden çıktığı için edilgen bir anlam söz konusudur.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle "kır-, boya-, temizle-, kes-" gibi eylemler iki istemli eylemler almış oldukları eklerle birlikte edilgen bir yapıya bürünüp tek istemli bir hale geçebilirler. Bu durumda etkilenen öge rolündeki nesne, yapan/eyleyen/deneyimleyen rolündeki özne konumuna geçer.

İki istemli olan "kır-" eylemi için, araştırmada yavaşça düşen bir bardağın düşünce kırılmasını anlatan kısa bir video kullanılmıştır. Eyleme gelen "-{(ı)l}-" eki ile edilgen hale gelen bu eylem için, öğrencilerin kurmuş oldukları cümlelerdeki öge dizilimleri Tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5. Tek İstemli (Etkilenen) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öge Dizilişleri ve Sıklıkları

Öge Dizilişi	Sıklık
Ö-ZT-Y	26
Ö-Y	9
Ö-YT-Y	9
N-Y	7
Ö-ZT-YT-Y	5
Ö-Y	4
Ö-ZT-ZT-Y	2
Y	2
ZT-Ö-Y	2
N-YT-Y	1
Ö-N-Y	1
Ö-N-YT-Y	1
ZT-Y	1
ZT-ZT-Y	1
Ö-N-ZT-Y	1
Y-Ö	1
YT-ZT-Ö-Y	1
ZT-N-YT-Y	1
ZT-Ö-YT-Y	1
ZT-Ö-ZT-Y	1
Toplam	77

İnceleme sonucu ortaya çıkan cümlelere bakıldığı zaman üç öğrencinin sıralı cümle kurması ve sıralı cümlelerin araştırma içindeki bütünlüğü bozması sebebiyle üç cümle değerlendirmeye alınmamış olup değerlendirme 77 cümle üzerinden yapılmıştır.

Esas alınan cümlelere bakıldığı zaman Ö-ZT-Y öge sıralaması bu görsel için kurulan cümlelerdeki en çok görülen (26) sıralamadır. Bu sıralamayı ise kullanım sıklığı açısından Ö-Y (9), Ö-YT-Y (9), N-Y (7), Ö-ZT-YT-Y (5), Ö-Y (4) Ö-ZT-ZT-Y, ZT-Ö-Y ve Y sıralamaları (ikişer adet) takip etmektedir. Tabloda görülen diğer sıralamalar ise birer öğrenci tarafından kullanılmıştır. Bu bilgiler ışığında 40 cümle 3 ögeli, 22 cümle 2 ögeli, 13 cümle 4 ögeli ve 2 cümle 1 ögeli (sadece yüklem) olduğu görülmüştür.

Ö-ZT-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(15)a) Cam bardak taşla düşünce parçalanıyor. .(Öğr. 25)

b) Bardak düştüğü için kırılıyor.(Öğr. 45)

Ö-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(16)a) Bir adet cam bardak kırılıyor.(Öğr. 2)

b) Bardak kırılıyor. (Öğr. 40)

Ö-YT-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(17)a) Bardak taşın üstüne düştü.(Öğr. 28)

b) Kadeh yüksekten düşüyor.(Öğr. 48)

Ögelerin kullanımı ve konumu açısından bakıldığı zaman ise:

a) Özne: Özne ögesine 64 cümlede somut olarak yer verilmiştir. 58 adedinde özne ilk öge olarak kullanılmıştır. 3 ögeli 39 adet cümlede ise 36 tanesinde ilk öge olarak kullanılmıştır. Sadece 2 cümlede ise ikinci öge ve 1 cümlede ise sonuncu öge olarak kullanılmıştır. 4 ögeli 20 adet cümlede ise tamamında ilk öge olarak kullanılmıştır.

b) Yüklem: Değerlendirmeye alınan cümlelerin tamamında yüklem ögesi son sırada kullanılmıştır. Sadece 2 ögeli bir cümlede ilk öge olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan bu görsel ile ilgili kurulan cümleler Türkçede yüklem son öge olarak kullanıldığı bilgisini desteklemiştir.

c) Nesne: İlgili görselde kırılan bir bardak olması "bardak" sözcüğünü özne (sözde) durumuna itmiştir. Bu sebeple bu görsel ile ilgili yazılan cümlelerin sadece 12 tanesinde nesne ögesine rastlanmıştır. Bunların dışında nesne; 2 ögeli cümlelerde ve 1 adet 3 ögeli cümlede ilk sırada kullanılırken diğer 4 cümlede ise ikinci öge olarak kullanılmıştır.

d) Yer Tamlayıcısı: Görseldeki maddenin hareket ederek kırılması sebebiyle öğrenciler ayrılma ve varma noktasını bildiren sözcüklere yer vermişlerdir. Böylelikle 19 adet cümlede yer tamlayıcısı görülmüştür. Öge sayısı bakımından ise 10 adet üç ögeli cümlede görülmüş ve bu cümlelerin tamamında ikinci sırada yer almıştır. 4 ögeli 9

cümlelerin ise sekiz adedinde 3 öge olarak kullanılırken sadece 1 cümlede ilk sırada kullanılmıştır.

e) Zarf Tamlayıcısı: Bu görsel ile ilgili kurulan cümlelerde en sık kullanılan eylem "kırıl-" eylemi olmuştur. Kurulan cümlelerde (42 adet) öğrencilerin bu eylemin nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaya çalıştıkları belirlenmiştir.

Örnek:

(18)a) Bardak yavaşça düşüp güzelce kırılıyor. (Öğr. 51)

1.1.5. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yer Değiştirme Dönüşüm Özellikleri (Temizlik Yapan Kadın Görseli)

Dünya dillerinde eylemleri sınıflandıran onlarca kuram bulunmaktadır. Eylemler; anlamlarına, yapılarına, kökenlerine, zamanlarına vb. göre çok çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bu kategorilerden birisi de dilimizde daha çok 'eylemde çatı' konusunda karşımıza çıkan geçişli eylemler ve geçişsiz eylemlerdir. Türkçede geçişsiz eylemler cümlede herhangi bir zorunlu etkilenen rolündeki bir ögeye ihtiyaç duymazlar. Örneğin; "uyu-", "koş-" gibi eylemler bir deneyimci veya yapan/eyleyene ihtiyaç duyarlarken etkilenen rolündeki bir nesneyi cümlede istemezler.

Golzar, geçişli eylemelere bakıldığı zaman;

1- Hasan elmayı yedi.

11- Hasan yedi.

Bu örneklerde ise geçişli eylemlerde etkilenen rolünde olan nesnenin cümleye zorunlu bir katılan olduğunu, belirtmektedir (2005:40). Yukarıdaki ilk cümlelerin anlamlı, ikinci cümlelerin ise anlamsal açıdan eksik olduğu söylenebilir.

Araştırmadaki görselde "temizle-" eylemi sıkça kullanılmaktadır. Bu eylemin geçişli ve iki istemli (yapan/eyleyen-etkilenen) bir eylem özelliği taşıması sebebiyle cümlelerde nesne ögesine sıkça rastlanmaktadır.

Tablo 6. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Öge Dizilişleri ve Sıklıkları

Öge Dizilişi	Sıklık
Ö-N-Y	36
Ö-ZT-N-Y	10
Ö-N-ZT-Y	7
N-Y	4
Ö-Y	3
Ö-YT-Y	3
Ö-ZT-Y	3
YT-N-Y	2
Ö-ZT-ZT-N-Y	2
N-Y-Ö	1
N-ZT-Y	1
Ö-YT-N-Y	1
Ö-YT-ZT-Y	1
Ö-ZT-N-ZT-Y	1
ZT-N-Y	1
ZT-N-Y-Ö	1
Toplam	77

80 öğrencinin cümlelerine bakıldığında iki öğrencinin sıralı cümle kurması bir öğrencinin de eksiltili cümle kurması sebebiyle incelememiz 77 cümle üzerinden yapılmıştır.

Araştırmada bir bayanın bezle eşyaları temizleme eylemini anlatan kısa video (Ek-6) ile ilgili kurulan cümlelere bakıldığında; Ö-N-Y (36), Ö-ZT-N-Y (10), Ö-N-ZT-Y (7), N-Y (4), Ö-Y (3), Ö-YT-Y (3), Ö-ZT-Y (3), YT-N-Y (3), Ö-ZT-ZT-N-Y (2), Eylemsi öbeği konumunda (1), N-Y-Ö (1), N-ZT-Y (1), Ö-YT-N-Y (1), Ö-YT-ZT-Y (1), Ö-ZT-N-ZT-Y (1), ZT-N-Y (1) ve ZT-N-Y-Ö (1) şeklinde öge sıralanışına sahip cümleler tespit edilmiştir.

Ö-N-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(19)a) Bir kadın farklı farklı tozlu yerleri temizliyor.(Öğr. 46)

b) Kadın evinin her tarafındaki pislikleri temizliyor..(Öğr. 65)

Ö-ZT-N-Y dizilişindeki yapılara örnekler:

(20)a) Genç bir kadın bir bez yardımıyla tozları siliyor.(Öğr. 63)

b) Temizlik hastası kadın özenle toz beziyle tozları alıyor.(Öğr. 61)

Cümlelerde bulunan ögeler ve konumları:

a) Özne: "Temizle-"eyleminin bir yapanı/eyleyeni gerektirmesi sebebiyle kurulan cümlelerde özneye sıkça yer verilmiştir. Öğrenciler cümle kurarken işi yapan varlığı özne konumuna yerleştirmişlerdir. Bu ögenin cümle içindeki konumuna bakıldığı zaman, içerisinde özne olan cümlelerin çoğunluğunda (%97,43) ilk sırada yer aldığı sadece iki cümlede son sırada bulunduğu görülmüştür. Bu sonuçlara bakıldığı zaman öznenin, Türkçe dizilişine uygun olarak cümledeki ilk ögelerden biri olduğu ortaya çıkmıştır.

b) Yüklem: Araştırma sonucu ortaya çıkan cümlelerin %96,25'inde yüklem ögesi cümlelerdeki öge dizilişi bakımından son sırada yer almaktadır. Üç ögeli bir cümlede ikinci, dört ögeli bir cümlede üçüncü öge olarak kullanılmıştır. Ortaya çıkarılan bilgiler ışığında yüklem Türkçede, büyük oranda son sırada kullanıldığı bilgisi bir kez daha doğrulanmıştır.

c) Nesne ögesi: Geçişli eylemlerle kurulan cümlelere beklenildiği üzere öğrenciler tarafından kurulan 67 adet cümlede nesne ögesine rastlanmıştır. İki ögeli cümlelerde ilk sırada, üç ögeli cümlelerin otuz altısında ikinci sırada, ikisinde ilk sırada, dört ögeli cümlelerin on bir tanesinde üçüncü, bir tanesinde ikinci sırada, beş ögeli cümlelerin ikisinde dördüncü, birinde üçüncü sırada kullanılmıştır.

Öznenin yer aldığı cümlelerde nesne, beklenildiği üzere genel olarak öznenin sonra konumlandırılırken (58 adet) devrik kurulan iki cümlede öznenin önce konumlandırılmıştır. Tablo 6'da da görüleceği üzere öğrenciler nesneyi yer tamlayıcısı ve zarf tamlayıcısına göre yükleme daha yakın konumlandırmışlardır.

d) Yer Tamlayıcısı: Cümlelere bakıldığı zaman üç ögeli beş cümlede, dört ve beş ögeli birer cümlede yer tamlayıcısı kullanılmıştır. Üç ögeli cümlelerin üçünde ikinci sırada, ikisinde ise ilk sırada; dört ve beş ögeli cümlelerde ikinci sırada kullanılmıştır. Görselde etkilenen ögelerin ön planda olması sebebiyle işin yapıldığı yer çok fazla ön plana çıkmamıştır. Bu sebeple öğrenciler sadece 7 cümlede yer tamlayıcısı kullanmışlardır.

e) Zarf Tamlayıcısı: Cümlelere bakıldığında 27 adet cümlede zarf tümleci ögesine yer verildiği görülmüştür. Üç ögeli beş cümlede, dört ögeli on iki cümlede, beş ögeli üç cümlede ve bağlı sekiz cümlede zarf tümleci kullanılmıştır. Üç ögeli cümlelerin

dördünde ikinci sırada, birinde birinci sırada, dört ögeli cümlelerin onunda ikinci, birinde üçüncü, birinde birinci sırada, beş ögeli iki cümlelerin ikisinde ikinci ve üçüncü sırada iki tane zarf tümleci, bir cümlede ise ikinci ve dördüncü sırada zarf tümleci kullanılmıştır. İlgili görselde zarf tamlayıcısının; 21 cümlede temizleme/toz alma hareketinin yapılaş özelliklerini belirten durum/tarz zarfı rolünde olduğu, 4 cümlede zaman ve süre rolünde olduğu, 2 cümlede ise araç rolünde olduğu görülmüştür. Öğrenciler bu ögeyi genellikle nesneden önce (14 adet) konumlandırmışlardır.

1.2. YERINE KOYMA DÖNÜŞÜMÜ / SÖZCÜK DEĞİŞTİRME

"Zihinde oluşan bir düşünceyi derin yapıdan yüzey yapıya aktarırken kullanılan dönüşümlerden birisi de yerine koyma dönüşümüdür. Yerine koyma dönüşümü / sözcük değiştirme dönüşümü daha çok sözcüklerin cümle içerisinde eş anlamlısıyla yer değiştirilmesidir. Bu dönüşüm türü sözcüklere gelen eklerle de gerçekleşebilmektedir" (Uzun, 2000: 6). Bu dönüşüm sayesinde derin yapıdaki bir düşünce farklı şekillerde yüzey yapıya çıkabilmektedir. Araştırma esnasında aynı görseller gösterilmesine/izletilmesine rağmen işi yapanın/eyleyenin ve eylemlerin dil kullanıcıları tarafından farklı seçme durumları kullanılarak belirlendiği görülmüştür. Derin yapının yakın, eş ve parça bütün ilişkileri içinde farklılaşarak farklı sözcükler ile yüzey yapıya çıktığı görülmüştür. Tüm görsellere ayrı ayrı bakıldığında zaman özellikle yapan/eyleyen ile eylemlerde yerine koyma dönüşümünün gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır:

1.2.1. Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri(Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli)

Araştırma sonunda ortaya çıkan cümlelerde eylemi yapan/eyleyen rolündeki özne ögesi için aşağıdaki sözcük veya öbeklerin tercih edildiği görülmüştür:

Tablo 7. Yapan/Eyleyen Rolündeki Özne Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Yapan/Eyleyen	Sıklık
Çocuk	46
kız çocuğu	10
Kız	8
Kadın	4
gizli özne (o)	3
erkek çocuk	1
Biri	1
Adam	1
bir kişi	1
Toplam	75

Bu görsel sonucu elde edilen cümlelere bakıldığı zaman aynı resim olmasına rağmen yapan/eyleyen rolündeki varlığın anlatımı için öğrenciler tarafından 9 (dokuz) farklı sözcük veya söz öbeğinin tercih edildiği görülmüştür. Bu sözcüklerin kullanım sıklığına bakıldığı zaman ise çocuk sözcüğünün 46 öğrenci tarafından özne konumunda kullanıldığı ve bu sözcüğü cinsiyet bildiren kız ve kız çocuğu sözcüklerinin takip ettiği görülmüştür. Bu görsel için kurulan cümlelerdeki eylemlerin yerine koyma dönüşümü açısından durumu ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 8. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Eylem	Sıklık
uyu-	42
yat-	8
dinlen-	7
yorul-	7
uzan-	3
(şekerleme)yap-	2
öl-	1
hayal kur-	1
uykuya dal-	1
Toplam	72

Üretilen cümlelere bakıldığı zaman öğrenciler tarafından aynı görsel için dokuz (9) farklı eylemin yüklemde tercih edildiği görülmüştür. Kullanım sıklığı açısından en fazla "uyu-" (42), sonra "yat-"(8), daha sonra ise "yorul-" ve "dinlen-"eylemleri (yediser adet) devamında ise daha az sayılarda "uzan-", "şekerleme yap-", "öl-", "hayal kur-" ve "uykuya dal-"eylemleri kullanılmıştır.

1.2.2. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen- Hedef) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri (Hediye Veren Çocuk Görseli)

Araştırmada kullanılan hediye veren, hediye alan ve hediye unsurlarını taşıyan görselle ilgili kurulan cümlelerde öğrencilerin yapan/eyleyen, etkilenen, hedef ve eylemde farklı sözcük veya söz öbeklerini tercih ettikleri görülmüştür.

Özne ögesinde öğrenciler yapan/eyleyen rolünde aşağıdaki sözcük ve söz öbekleri kullanmışlardır:

Tablo 9. *Yapan/Eyleyen Rolündeki Özne Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri*

Yapan/Eyleyen	Sıklık
erkek çocuk	23
Çocuk	22
Çocuklar	12
Erkek	7
oğlan çocuk	2
erkek kardeş	2
onlar (gizli özne)	2
minik sevgili	1
Arkadaş	1
iki kişiden biri	1
Toplam	72

Tabloda da görüldüğü üzere özne konumunda 10 (on) farklı sözcüğe yer verilmiştir. Bu sözcükler içerisinde en çok kullanılan sözcük cinsiyet bildiren "erkek çocuk" sözcüğü (23) olurken onu "çocuk" (22) ve "erkek" (7) sözcükleri takip etmektedir. Bu sözcükleri ise onlardan daha az kullanılan; "oğlan çocuk", "minik sevgili", "erkek kardeş", "gizli özne (o) ", "arkadaş", "iki kişiden biri" ve "çocuklar" sözcükleri takip etmektedir. Öğrenciler "arkadaş" ve "minik sevgili" kullanımlarında duygu içerikli bir tercihte bulunmuşlardır. Görselde iki çocuğun olması öğrencilerin işteş yapılar kullanmalarına da neden olmuştur. "Çocuklar" sözcüğünün 9 (dokuz) kez işteşlik bildiren cümlede, 3(üç) kez ise etken cümlede yapan/eyleyen rolünde kullanıldığı tespit edilmiştir.

(21)a) Birbirlerini mutlu etmek için hediyeleşiyorlar. (Öğr. 54)

b) Arkadaşlar birbirleriyle hediyeleşiyorlar. (Öğr. 36)

Tablo 10. *Etkilenen Rolündeki Nesne Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri*

Etkilenen	Sıklık
Hediye	63
hediye paketi	2
hediye kutusu	1
mavi kutulu bir hediye	1
doğum günü hediyesi	1
Toplam	68

Görselle ilgili kurulan cümlelerde nesne ögesindeki etkilenen varlık için en çok tercih edilen sözcük Tablo 10'da da görüleceği "hediye" (63)'dir. Bu sözcüğün yanı sıra yine hediye sözcüğü ile öbek oluşturan "hediye paketi", "hediye kutusu", "mavi kutulu hediye" ve "doğum günü hediyesi" sözcük öbekleri de tercih edilmiştir. Sonuç olarak tüm öğrenciler hediye sözcüğünü etkilenen öge olarak cümlede kullanmışlardır.

Sözcüğün eş anlamlısı olan armağan sözcüğüne veya başka herhangi bir sözcüğe yer verilmemiştir.

Tablo 11. Hedef Rolündeki Yer Tamlayıcısı Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Hedef	Sıklık
Kıza	14
kız çocuğuna	10
Arkadaşına	7
kız çocuğa	7
kız arkadaşına	6
Birbirine	5
Çocuğa	5
Diğerine	2
kız kardeşine	2
minik sevgiliye	1
İnsana	1
Ona	1
Kardeşine	1
Toplam	62

İlgili görselde hedef rolünde olan tümleş ögesine bakıldığı zaman 13 (on üç) farklı sözcük veya sözcük öbeğinin bu rolde tercih edildiği görülmüştür. Cinsiyeti vurgulayan "kıza" (14), "kız çocuğuna" (10), "kız çocuğa" (7) sözcükleri ile,"arkadaşına" (7), "kız arkadaşına" (6),"birbirlerine" (5), "çocuğa" (5), "diğerine" (2), "kız kardeşine" (2), "minik sevgiliye" (1), "insana" (1), "ona" (1), "kardeşine" (1) söz ve söz öbekleri kullanılmıştır. Öğrenciler bu ögenin kullanımında yaş (çocuk) ve cinsiyet (kız) ögesine ilişkin bilgiler verme eğilimine girmişlerdir. Bir öğrenci ise "insan" sözcüğünü tercih ederek en genel kapsamlı anlamı kullanmıştır.

Görselle ilgili kurulan cümlelerde öğrencilerin 7 farklı eyleme başvurdukları görülmüştür: Bu eylemler belirlenirken öğrenciler, görseldeki unsurları odağa taşımada genel olarak benzer yaklaşım sergilemişlerdir:

Tablo 12. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Eylem	Sıklık
ver-	55
hediyeleş-	11
al-	6
hediye et-	1
aşık ol-	1
teşekkür et-	1
Toplam	75

Kullanım sıklığı açısından "ver-"eylemi (55) en sık kullanılan eylem olurken bu eylemi işteşlik ekini barındıran (Uysal,2019:56) "hediyeleş-"eylemi (11) takip etmektedir. Bu eylemleri ise "al-" (6), "hediye et-" (1), "teşekkür et-" (1) ve "aşık ol-" (1) eylemleri takip etmektedir. "Al-"eyleminin kullanılması ile hedef konumunda olan öge, yapan/eyleyen rolünde olan özne konumuna geçmiştir. 6 öğrencinin görseldeki olayda hediye alan varlığa odaklanarak özne konumuna yerleştirmesi dikkat çekmektedir.

1.2.3. Tek İstemli (Deneyimleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri (Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli)

Tablo 13. Deneyimleyen Rolündeki Özne Ögesi İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Yapan/Eyleyen	Sıklık
Çocuk	34
kız çocuk	22
Kız	17
gizli özne(o)	4
Kişi	1
Toplam	74

Deneyimleyen rolünde tek istemli bir eylemi (ıslan-) barındıran görselle (Ek:4 Görsel) ilgili cümleler incelendiği zaman deneyimleyen rolündeki öge için 4 (dört) farklı sözcük kullanıldığı belirlenmiştir. En çok kullanılan sözcük "çocuk " (34) iken bu sözcüğü sıklık açısından takip eden sözcükler ise; " kız çocuk" (22), "kız " (17) ve "kişi " (1) 'dir. Görselle ilgili kurulan cümlelerin yüklemelerinde ise Tablo 14'te gösterilen eylemler tercih edilmiştir:

Tablo 14. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Eylem	Sıklık
ıslan-	39
sırılsıklam ol-	10
kal-	6
dur-	4
çalış-	3
kaç-	2
kork-	2
helak ol-	2
bil-	1

Tablo 14. (Devam) Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

yağ-	1
yağmura yakalan-	1
oyna-	1
mutlu ol-	1
üzül-	1
üşü-	1
bekle-	1
ağla-	1
umursa-	1
Toplam	78

Yüklem konumundaki sözcükler çeşitlilik açısından fazla olmakla birlikte en çok kullanılan eylem "ıslan-" (39) eylemidir. Öğrenciler bu eylemi seçerek görseldeki çocuğun yağmura "maruz kalarak" ıslandığını vurgulamaya çalışmışlardır. Bu eylem dışında 17 farklı eylemin öğrenciler tarafından yüklemde kullanıldığı belirlenmiştir. Görsel ile ilgili öğrencilerde farklı derin yapıların oluşması, eylemi sayısının artmasına sebep olduğu düşünülmektedir.

1.2.4. Tek İstemli (Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri (Kırılan Bardak Görseli)

Ağır çekimde bardağın yere düşmesi ve kırılması olayını içeren 10 saniyelik kısa bir video ile ilgili öğrencilerin yazdığı cümleler, genelde sadece etkilenen varlığın görülmesi sebebiyle, genellikle edilgen çatılı kurulmuştur. İlgili görselde işi yapan/eyleyen bulunmamaktadır. Bu cümlelerde etkilenen rolündeki özneye ve eylemde yerine koyma dönüşümleri görülür.

Tablo 15. Etkilenen Rolündeki Özne İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Etkilenen	Sıklık
Bardak	59
gizli özne (o)	3
Kadeh	2
Kupa	1
İçki	1
kırık parçalar	1
önemli bir şey	1
Toplam	68

Görselde kırılan bir varlığın olması öğrencileri kırılan nesneler arasından seçim yapmaya itmiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun etkilenen rolündeki öge için "bardak" (59) sözcüğünü kullandığı görülmektedir. Bu sözcükle birlikte benzerlik açısından yakın olan "kadeh" ve "kupa" sözcükleri de tercih edilmiştir. Bir öğrenci ise

kap-içerik ilişkisini kurarak "içki" sözcüğünü kullanmıştır. Bu sözcüklerin yanında ise birer cümlede "kırık parçalar" ve "önemli bir şey" sözcüklerine etkilenen rolünde özneye yer verilmiştir. Cümlelerde eylem olarak tercih edilen sözcükler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 16. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Eylem	Sıklık
Kırılmak	51
Parçalanmak	7
paramparça olmak	4
Düşmek	3
parçalarına ayrılmak	2
Vurmak	1
Atmak	1
Bölünmek	1
Dağılmak	1
Çekilmek	1
Toplam	72

Cümleler incelendiği zaman tercih edilen on (10) farklı eylem içerisinde en fazla kullanılan eylemin "kırıl-" (51) olduğu görülmüştür. Kullanım sıklığı açısından bu eylemi "parçalan-" (7) ve "paramparça ol-" (4) eylemleri takip etmektedir. Bu eylemler dışında, Tablo 16’da görüldüğü üzere sınırlı sayıda, "düş-", "parçalarına ayrıl-", "vur-", "at-", "bölün-", "dağıl-", "çekil-"eylemlerine de yüklemde yer verilmiştir.

1.2.5. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde Yerine Koyma Dönüşüm Özellikleri(Temizlik Yapan Kadın)

Tablo 17. Yapan/Eyleyen İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Yapan/Eyleyen	Sıklık
Kadın	51
gizli özne (o/onlar)	7
temizlikçi kadın	4
ev hanımı	3
Bayan	3
Hizmetli	1
bir kişi	1
bazı kişiler	1
Temizlikçi	1
Hanımfendi	1
bir kadın ya da temizlikçi	1
Kızlar	1
İnsan	1
Toplam	76

İlgili görsel ile ilgili yapılan incelemelerde yapan/eyleyen rolünde kullanılan 13 (on üç) farklı sözcüğün olduğu görülmüştür. Sözcükler içinde en fazla "kadın" (51) sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcüğün dışında ise yapan/eyleyen rolündeki kişinin tam olarak belirtilmeyip gizli özne konumunda olduğu cümlelerde bulunmaktadır. Tablo 17'de görüldüğü üzere öğrenciler cinsiyet, görev bağlamında ilgili varlık için sözcükler kullanmışlardır. Kişi, insan gibi kapsamı geniş sözcüklere başvuran öğrenciler de bulunmaktadır.

Bu görselle ilgili yazılan cümlelerde etkilenen durumundaki nesne ögesi için ise aşağıdaki Tablo 18 oluşturulmuştur.

Tablo 18. Etkilenen Öge Konumundaki Nesne İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Etkilenen	Sıklık
(her, evin her, başka başka, bazı, çocukların kirlettikleri, farklı farklı tozlu, kirlenen, kirli olan, tozlu) yeri(ler)(ni)	20
(her yerin, birkaç tane yerin, masaların, masanın her yerinin) toz(lar)ını	10
evi(ni)	7
Etrafı	6
(her yeri, evin nerdeyse,) hepsini	4
masaları, sandalyeleri	3
(evin her, her) tarafı(nı)	2
bayram temizliği	1
çalışma odası gibi bir odayı	1
çalışma masasını, sehpayı, yemek masasını	1
eşyanın üstünü	1
ev eşyalarını	1
evin her tarafındaki pislikleri	1
hayatının kirini	1
kendi bulunduğu odanın temizliğini	1
masa sandalye ve kapıları	1
Masayı	1
Ofisini	1
Orayı	1
Ortalığı	1
yerdeki kirleri	1
Toplam	66

Görselle ilgili cümlelerdeki etkilenen konumunda olan nesne için tercih edilen söz ve söz öbeklerine bakıldığında zaman bu sayının oldukça fazla olduğu görülmüştür. Bu

sayının ortaya çıkmasında videoda temizlenen birçok nesnenin olması gerekçe olarak gösterilebilir. Öğrenciler kendi derin yapılarında oluşan cümleleri yüzey yapıya çıkartırken tercihlerine göre; sadece bir nesneyi veya birkaç nesneyi cümlede kullanarak, nesneleri gruplandırarak veya detaylandırarak, nesnelerin kullanım alanlarına yönelik mekansal ilişkiler kullanarak farklı sözcük ve sözcük öbeklerini kullanmışlardır:

- (22) a) Kadın masayı siliyor. (öğr. 70) → belirli tek nesne
- b) Kadın lokantacı masaları sandalyeleri siliyor. (öğr. 19) → belirli bir kaç nesne
- c) Kadın pembe beziyle evin her tarafını temizliyor. (Öğr. 47) → nesneyi genelleme
- d) Kızlar eline havlu alarak bir eşyanın üstünü siliyor. (öğr. 19) → nesneyi detaylandırma
- e) Ev eşyalarını temizleyen kadın var. (öğr 66) → nesnenin türü
- f) Bir genç bayan ofisini dip köşe temizliyor.(öğr. 26) → nesne-mekan ilişkisi

Bu görsel için ortaya çıkan cümlelerde kullanılan eylemler içinse aşağıdaki tabloda kullanılan sözcükler kullanılmıştır:

Tablo 19. Eylem İçin Sözcük ve Öbek Seçimleri

Eylem	Sıklık
temizle-	30
sil-	16
temizlik yap-	12
toz al-	11
önem ver-	1
sıkıl-	1
başla-	1
gözükle-	1
çık-	1
temizlik et	1
anlat-	1
bak-	1
gör-	1
Toplam	78

Görselde bir videonun olması ve çeşitli hareketler içermesi yüklem durumunda olan eylemlerin (13) çeşitlenmesine neden olmuştur. Öğrenciler ilgilerini çeken kısımları ve ilgili kısmı anlatan eylemi yüklem olarak kullanmışlardır. Yüklem konumunda olan eylemler içinde en fazla kullanılan eylem "temizle-" (30) eylemi olmuştur. Bu eylemi ise "sil-" (16) ve "temizlik yap-" (12) eylemleri takip etmiştir.

1.3. ÇİFT TABANLI DÖNÜŞÜM İLE SİLME VE EKLEME (KATMA)

DÖNÜŞÜMLERİ

Çift tabanlı dönüşüm de bir cümleden birden fazla cümlelerin üretilmesi/oluşturulması demektir. "Eğer bir dönüşüm birden fazla cümleyi kapsıyorsa yani dönüşümün uygulandığı yapıda iki ayrı cümlelerin öbek yapısı yer alıyorsa ve bunlardan tekçil bir öbek yapı türetiliyorsa bu dönüşüm, çift tabanlıdır veya genel dönüşümdür" (Uzun, 2000:40). Derin yapıdaki düşünceleri yüzey yapıya çıkarırken bazı sözcük ve ekleri silmeye, silme dönüşümü; bazı sözcük ve ekleri eklemeye de ekleme (katma) dönüşümü denir.

"Silme dönüşümünün sıralı cümlede yinelenen adın ikincisinin silinmesi gerektiğini göstermektedir"(Sezer, 1993:196). Sezer sıralı cümlelerde tekrarlanan bir ögenin silinebileceğini bildirmektedir. Bu dönüşümler, eylemsilerin bulunduğu yapıca birleşik olan cümlelerde çok sık görülmektedir. Araştırma esnasında öğrenciler tarafından yazılan cümlelerde bu dönüşümler sıkça görülmüştür.

Araştırma sonucu ortaya çıkan cümleler incelendiği zaman bu dönüşümün, daha çok, içerisinde eylemsi bulunduran birleşik yapıli cümlelerde olduğu görülmüştür.

1.3.1. Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm

Öğrencilerin kurmuş olduğu "Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli" ile ilgili cümleler incelendiği zaman bu cümlelerde dönüşümün örneklerine rastlanmıştır:

(23) Çocuk ağaç altında dinlenip uyuyor.

- Çocuk ağacın altında dinleniyor.
- Çocuk uyuyor.

a) [Çocuk ağacın altında dinleniyor.] [Çocuk uyuyor.]

- b) [Çocuk ağacın altında dinleniyor.] [Øuyuyor.]
- c) [Çocuk ağacın altında dinlen Ø.] [Øuyuyor.]
- d) [Çocuk ağacın altında dinlen Ø].] [Øuyuyor.]
- e) [Çocuk ağacın altında dinlen Ø{Ip}].] [Øuyuyor.]
- f) [Çocuk ağacın altında dinlenip uyuyor.]

Yukarıdaki örnekte çift tabanlı dönüşüm esnasında silme(1.1.ve 1.2) adımları ve ekleme (1.2) adımları gösterilmiştir. Buna göre iki ayrı cümle bir araya gelirken ilk cümlelerin eylemindeki kip ve kişi eki silinmiş, ikinci cümlelerin ise yapan/eyleyen/yapan konumundaki öznesi silinmiştir. Buna karşılık ilk cümleye -{(I)p}- zarf-fiil eki eklenmiştir. Cümlelerdeki bu ekleme ve silme dönüşümleri ile çift tabanlı dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşümler sonucu da derin yapıda iki ayrı çekirdek cümle birleşerek yüzey yapıda birleşik yapı tek bir cümle ortaya çıkmıştır. Bu görselle ilgili kurulan cümlelerden bazı örnekler:

- (24) a) Çocuk elma tarlasında bir ağacın altında yatarak dinleniyor. (Öğr. 9)
- b) Kız çocuğu elma toplarken yorulmuş. (Öğr. 25)
- c) Portakal ağacının altında yatan bir adam vardı. (Öğr. 27)
- d) Tarlada çok çalıştığı için kız çocuğu yorulmuştu. (Öğr. 54)
- e) Ağacın altında yatan biri var. (Öğr. 66)
- f) Elmaların altında yatan ve güneşlenen bir çocuk görüyorum. (Öğr. 77)

Yukarıdaki örnekler de incelendiği zaman derin yapılarında iki ayrı çekirdek cümlelerin varlığına ulaşılabilir.

1.3.2. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen- Hedef) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (Hediye Veren Çocuk Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm

Araştırma sonucu öğrencilerin kurduğu cümlelerde "Hediye Veren Çocuk Görseli" ile ilgili cümleler incelendiği zaman aşağıdaki örneklerine rastlanmıştır:

- (25) Bir erkek çocuk sevdiği kız arkadaşına hediye veriyordu. (Öğr. 42)
- Bir erkek çocuk kız arkadaşını seviyor.
- Bir erkek çocuk kız arkadaşına hediye veriyordu.

- a) [Bir çocuk kız arkadaşını seviyor.] [Bir çocuk kız arkadaşına hediye veriyordu.]
- b) [Bir çocuk Ø seviyor.] [Bir çocuk kız arkadaşına hediye veriyordu.]
- c) [Bir çocuk Ø seviyor.] [Ø kız arkadaşına hediye veriyordu.]
- d)[Bir çocuk Ø sev Ø.] [Ø kız arkadaşına hediye veriyordu.]
- e) [Bir çocuk Ø sev Ø{dik}.] [Ø kız arkadaşına hediye veriyordu.]
- f) [Bir çocuk Ø sev Ø{dik}+{i}.] [Ø kız arkadaşına hediye veriyordu.]
- g) [Bir erkek çocuk sevdiği kız arkadaşına hediye veriyordu.]

Örnek 25 a'da iki çekirdek cümlelerin yüzey yapıya çıkma esnasında ilk cümlelerin etkilenen ögesinin ve kip eklerinin silindiği görülmektedir. Silme dönüşümünün ardından ise -{Dik} sıfat-fiil eki ve -{I} belirtme hal eki eklenmiştir. Bu örnek dışındaki diğer bazı örnek cümleler:

- (26) a) Sarışın erkek çocuğu kız çocuğuna seveceği bir hediye veriyor. (Öğr. 8)
- b) Çocuk sevdiği bir insana hediye veriyor. (Öğr. 11)
- c) Erkek çocuk kız çocuğuna aşkını itiraf ederken hediye veriyor.(Öğr.50)
- d) Birbirlerini mutlu etmek için hediyeleştiriyorlar. (Öğr. 54)

Yukarıdaki 26 a, b, c ve d örneklerinin derin yapılarına bakıldığında zaman çekirdek cümlelerden oluştukları görülebilmektedir.

1.3.3. Tek İstemli (Deneyimleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde(Yağmur AltındaIslanan Çocuk Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm

Öğrencilerin kurmuş olduğu "Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli" ile ilgili cümleler incelendiğinde zaman çift tabanlı dönüşüm örneklerine rastlanmıştır:

(27)Çocuk yağmurdan ıslanmayı umursamıyor. (Öğr. 80)

- Çocuk yağmurdan ıslanıyor.
- Çocuk umursamıyor.

- a) [Çocuk yağmurdan ıslanıyor.] [Çocuk umursamıyor.]
- b) [Çocuk yağmurdan ıslanıyor.] [Ø umursamıyor.]

- c) [Çocuk yağmurdan ıslan Ø.] [Ø umursamıyor.]
d) [Çocuk yağmurdan ıslan Ø{ma}.] [Ø umursamıyor.]
f) [Çocuk yağmurdan ıslan Ø{ma}+(y){ı}] [Ø umursamıyor.]
g) [Çocuk yağmurdan ıslanmayı umursamıyor.]

Örnekte iki ayrı çekirdek cümleden oluşan *Çocuk yağmurdan ıslanmayı umursamıyor.* cümlesi derin yapıdan yüzey yapıya çıkarken ilk cümleinin kip ve kişi ekleri silinmiş buna karşılık olarak isim-fiil (matar) ve -{i}- hal ekleri eklenmiştir. Bu görselle ilgili yazılan cümlelerden diğer örnekler:

- (28) a) Bir çocuğun gidecek yeri olmadığı için yağmurun altında kalmış. (Öğr. 4)
b) Kız çocuğu yağan yağmurun altında sırlıklam ıslanıyor. (Öğr. 9)
c) Bir çocuk kar yağarken tişört ile dışarıda duruyor. (Öğr. 18)
d) Kız çocuğu yazlık kıyafetleriyle yağmur yağarken kaçmaya çalışıyor. (Öğr. 46)
e) Çocuk yağmurun altında ıslanırken üşüyor. (Öğr. 50)

Yukarıdaki cümlelerde de çift tabanlı dönüşümler görülmekte ve cümleler daha küçük alt çekirdek cümlelere ayrılabilir.

1.3.4. Tek İstemli (Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde(Kırılan Bardak Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm

"Kırılan Bardak Görseli" ile ilgili öğrenciler tarafından kurulan cümleler incelendiği zaman silme ve ekleme dönüşümlerini içine alan çift tabanlı dönüşüm örneklerine rastlanmıştır:

(29) Bardak düştüğü için kırılıyor. (Öğr. 45)

- Bardak düştü/düşüyor.
- Bardak kırılıyor.

- a) [Bardak düştü/düşüyor.] [Bardak kırılıyor.]
b) [Bardak düştü/düşüyor.] [Ø kırılıyor.]
c) [Bardak düş Ø.] [Ø kırılıyor.]

- d) [Bardak düş Ø{düğü}.] [Ø kırılıyor.]
- e) [Bardak düş Ø{düğü}.] {için} [Ø kırılıyor.]
- f) [Bardak düştüğü için kırılıyor.]

Yukarıdaki örnekte iki ayrı çekirdek cümlelerin birleşim esnasında geçirmiş olduğu dönüşümler görülmektedir. Bu görselle ilgili kurulan cümlelerden diğer örnekler:

- (30)a) Bardak yere düşünce paramparça oldu. (Öğr. 7)
- b) Bardağın taşa çarpıp kırılması insanı rahatlatıyor. (Öğr. 21)
- c) İçinde su olan bardak kırılıyor. (Öğr. 24)
- d) Yere düşen bardak feci şekilde kırılıyor. (Öğr. 65)
- e) Bardağın taşa düşüp kırılması var. (Öğr. 66)

Bu örnekler de iki ayrı çekirdek cümlelerin bir araya gelmesi ile yüzey yapıdaki görünümlerine kavuşmuşlardır.

1.3.5. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (Temizlik Yapan Kadın Görseli) Çift Tabanlı Dönüşüm

İlgili görsel için öğrenciler tarafından kurulan cümlelerde görülen çift tabanlı dönüşüme sıkça rastlanmıştır:

- (31)Kadın temizlik yapmaktan çok sıkılmış. (Öğr. 10)
- Kadın temizlik yapıyor.
- Kadın temizlikten çok sıkılmış.
- a) [Kadın temizlik yapıyor] [Ø çok sıkılmış]
- b) [Kadın temizlik yap Ø] [Ø çok sıkılmış]
- c) [Kadın temizlik yap{mAk}] [Ø çok sıkılmış]
- d) [Kadın temizlik yap{mAk}-DAn] [Ø çok sıkılmış]
- e) [Kadın temizlik yapmaktan çok sıkılmış]

Görüldüğü gibi 31 a'da yinelen ad silinerek, 31 b'de ise tekçil öbeğin zaman eki silinerek silme dönüşümü; 1.3 ve 1.4'te -{mAk} ve -{DAn} ekleri eklenerek katma dönüşümü görülmüştür.

(32) a) Bir kadın kendi bulunduğu odanın temizliğini yapıyor. (Öğr. 11)

b) Bir kadın evi temizlemeye başlamış. (Öğr. 12)

c) Temizlik yapan bayanlar toz alıyor. (Öğr. 35)

d) Kadın kirli olan yerlerin tozunu alıyor. (Öğr. 36)

e) Bütün yükün kadına yüklenmesi anlatılıyor. (Öğr. 37)

Cümlelerde görülen dönüşümlere bakıldığı zaman genel olarak silinen ögenin özne olduğu görülmektedir. İki cümlede de ortak olan özne tekrarı önlemek, sözcük ve zaman tasarrufu sağlamak amacıyla genellikle ikinci cümlelerin öznesi silinmektedir. Cümlelere bakıldığı zaman genellikle silinen diğer unsur ise ilk cümlelerin kip ve kişi ekleridir. Cümlelerden bu ekler silinerek yerine iki cümlelerin birleşmesini sağlayan eylemsi (fiilimsi) ekleri gelmektedir.

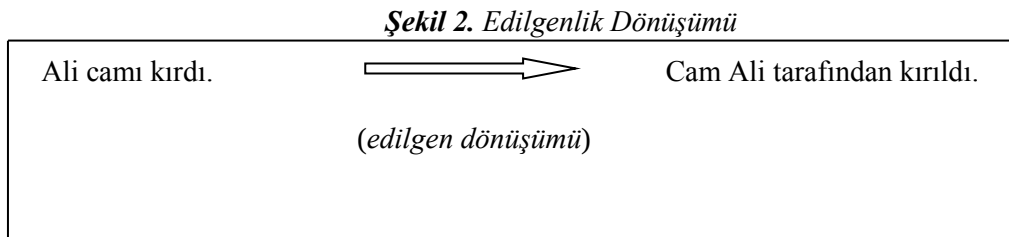
1.4. ETKEN-EDİLGENLİK DÖNÜŞÜMÜ

Cümlelerde eylemin bildirdiği iş, oluş ve hareketi yapma yeteneği olan bir özneye ihtiyaç duyulur. Özne bulunmayan cümlelerde, nesnedeki ad/ad öbeğinin özne konumuna getirilerek kurulan cümlelere edilgen çatılı cümleler denir. Edilgen yapılara ulaşırlarken cümlelerde bazı değişim ve dönüşümler görülür.

Eylemlerin cümlede kullanımlarında cümlede bazı roller üstlenmiş adlara ihtiyaç duyulur. "Kır-" eylemi yapan/eyleyen ögesine ihtiyaç duymaktadır. Cümlede yapan/eyleyen rolündeki bir ögenin belirtilmemesi rol ve durum kuramlarına göre cümleyi edilgenliğe sürüklemektedir.

Birkaç işlemin birlikte kullanıldığı dönüşüm türüne, edilgen dönüşümü örnektir. Edilgen dönüşümü, çekirdek cümle konumundaki etken cümleye yer değiştirme ve katma işlemlerinin birlikte uygulanmasıyla türetilir (Uzun, 2000:41).

Örnek:

Örnekte görüldüğü gibi edilgen yapılarda nesne durumundaki sözcük/söz öbeği özne konumuna getirilir; özne konumundan düşürülen ad "tarafından"ilgecini alarak tümleş yapılır. Eylem ise-{{(1)n/l}}- ile işaretlenir. "AÖ-taşıma türü, edilgenleştirme sonucunda nesne konumundaki AÖ'nün özne konumuna taşınmasıdır" (Uzun, 2000:290).

Boz (2007b: 105-106) ise, etken cümledeki nesnenin, edilgen yapıda özne konumuna yükseltilmesinden sonra cümlede mantıksal olarak bir özne bulunmayacağını belirtir. Örnek olarak “Ayşe çok sevildi” cümlesinde etkilenen ögenin/varlığın "Ayşe" olduğunu bu sebeple yapan/eyleyenin bulunmadığı cümlede "Ayşe" sözcüğünün özne (sözde) olarak kabul edilmesine gerek görmez.

Çalışmada edilgen yapılara ulaşmak için özellikle kullandığımız Kırılan Bardak Görselinde (Ek-5) edilgen yapılara sıkça rastlanmıştır. İlgili görselde, "bir bardak yavaşça yere düşmektedir, daha sonra ise yere çarparak parçalara ayrılmaktadır." Görselde bardağı yere atan bir yapan/eyleyenin bulunmaması öğrencilerin sıkça edilgen yapılara yönlendirmiştir. Bu sebeple araştırmanın bu kısmında diğer bölümlerden farklı olmak üzere sadece "Tek İstemli (Etkilenen) Bir Eylem Merkezli(Kırılan Bardak Görseli)" görselle ilgili cümleler incelenmiştir. 55 öğrenci edilgen çatılı cümle kurmuştur.Örnekler:

(33) a) Bardak kırılıyor. (Öğr. 40)

b) Bir bardağı bıraktığında bardak kırılıyor. (Öğr. 14)

c) Bir tane cam bardak bir şeye değip kırılıyor. (Öğr. 15)

d) Bardak bir taş gibi şeyin üstüne düşüyor ve paramparça oluyor. (Öğr. 16)

e) Bir bardak yere düşerek parçalanıyor. (Öğr. 17)

f) İçinde su olan bardak kırılıyor. (Öğr. 24)

g) Cam bardak taşa düşünce parçalanıyor. (Öğr. 25)

ğ) Bardak taşın üstüne düşünce parçalarına ayrıldı. (Öğr. 26)

h) Bardak taşın üstüne düşerek kırılıyor. (Öğr. 72)

ı) Bardak taşa vurduğu an kırılıyor. (Öğr. 73)

Örneklerde işi yapan belli olmadığı için eyleme gelen edilgenlik eki -{(1)l/n}- sayesinde sanki bardağın kendi kendine kırıldığı şeklinde bir anlatım söz konusudur.

Öğrencilerin edilgen çatılı cümlelerinde hareketin gerçekleşmesinde rol oynayan etkenlerin bir tümleç olarak verildiği cümleler tespit edilmiştir:

Örnek:

(34) a) Bir bardak sesten dolayı kırılıyor. (Öğr. 68)

b) Taşa çarpan bardak onlarca parçalara bölünüyor. (Öğr. 59)

34 a'dacümlesinde kırma işini yapan belli olmadığı için "sesten dolayı" öbeğini eklemiştir. b'de ise taşa çarpma sebep olarak gösterilmiştir. Öğrencinin zihnindeki şemada kırma/bölünme eylemi için sebep rolünde yapan/eyleyen bir öge bulunmaktadır.

Bazı edilgen yapıları girişik cümlelerde yüklemdeki "kırıl-" eyleminin nedenini eylemsi öbeğinde etken çatıda verilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir:

Örnekler:

(35) a) Bardağı taşa vurunca kırılıyor. (Öğr. 32)

b) Bardak düştüğü için kırılıyor. (Öğr. 45)

c) Bardak yere düşünce paramparça oldu. (Öğr. 7)

Bu örneklerin yanı sıra genellikle edilgen olarak kurgulanan bu görselde bazı öğrencilerin etken cümleler kurmaya çalıştıkları görülmüştür:

36) a) Bir kişi kadehi sert bir cisme vuruyor. (Öğr. 8)

1.5. ADLAŞTIRMA DÖNÜŞÜMÜ

Araştırmanın konusu olan derin yapılardan yüzey yapılara çıkış esnasında dikkat çeken diğer dönüşüm ise adlaştırma dönüşümüdür. Adlaştırma dönüşümü; eylem, sıfat veya zarf görevinde olan sözcüğün eklerle yeni görevler alarak ad olarak kullanılması durumudur. Cümle boyutunda ise hüküm bildiren bir yapının isim-fiil/sıfat-fiil/zarf-fiil grubu yapılarında adlaşarak cümlede asıl yükleme bağlı bir öge olabilmektedir. Bu dönüşümün gereksiz tekrarları da önler.

Örnek:

(37)a) Çocuk durakta duruyor.

b) Çocuk ağlıyor.

c) Çocuk otobüs bekliyor.

d) Durakta ağlayan çocuk otobüs bekliyor.

e) Durakta (duran) otobüs bekleyen çocuk ağlıyor.

Yukarıdaki 37 a-c cümleleri 37d-e cümleleri şeklinde kurulduğunda özne konumunda yer alan "çocuk" sözcüğü gereksiz tekrarı önlemektedir. Bu örnekte "dur-" ve "bekle-" sözcüklerine gelen ekler ile bu eylemler, adlaştıırılarak yönetimindeki adlar ile cümlede bağımlı bir görev (sıfat) üstlenmişlerdir. Böylelikle olaylardan biri veya birkaçının eylemsi öbeğine dönüştürölerek cümlede genellikle nesne veya özne konumuna yerleştirildiğı tespit edilmiştir.

"Türkçede sayıları pek az bağlaç, ilgeç ve ünlem gibi değişmeyen sözcükler bir yana bırakılırsa Türkçenin bütün dilbilgisi ad ve eylem olmak üzere iki büyük gruptan oluşur. Ad öbeğı Türk dilbilgisinin temel ögesidir. Sıfat ve belirteçler ad öbeğı içinde dizimbilgisel değişkenler olarak görülür. Dilimizde çok sık rastlanan sıfatlaştıırma, adlaştıırma ve zarflaştıırma dönüşümlerinin uygulanması, eylemlerin ad öbeğine geçişini sağlar. Bu özellik Türkçeye olağanüstü bir anlatım zenginliğı kazandırır. Türkçeyi anadili olarak konuşan herkes, adlaştıırma işlemlerini doğal olarak kendi sezgileriyle yapar. Adlaştıırma bir çekirdek cümleinin ad belirtmesi biçimine dönüşmesini sağlayan süreçtir" (Kıran, 1979:45). Bu bakımdan araştırma esnasında anadil kullanıcılarının sık sık adlaştıırma dönüşümüne başvurduğu tespit edilmiştir.

Ağaç Altında Yatan Çocuk Görselinden örnekler:

(38)a) Ağacın altında yatan biri var. (Öğr. 66)

b) Elma ağacının altında yatan çocuk uyuyor. (Öğr. 61)

c) Kız çocuğı elma toplarken yorulmuş. (Öğr. 25)

Hediye Veren Çocuk Görselinden örnekler:

(39) a) Karşısındaki kişiyi mutlu etmek amacıyla hediye veriyorlar. (Öğr. 35)

b) Kız kardeşine hediye alan erkek kardeşi. (Öğr. 25)

Yağmur Altında Islanan Çocuk Görselinden örnekler:

(40) a) Kız çocuğu ıslanmaktan korkuyor. (Öğr. 29)

b) Kız çocuğu yağan yağmurun altında sıırıslıklam ıslanıyor. (Öğr. 9)

c) Yağmurun altında kalan kız korkuyor. (Öğr. 10)

Kırılan Bardak Görselinden örnekler:

(41) a) Bardak siyah bir taşa çarpıp kırılıyor. (Öğr. 55)

b) Bardağın taşa çarpıp kırılması insanı rahatlatıyor. (Öğr. 21)

c) İçkinin insanı yok etmesi anlatılıyor. (Öğr. 37)

d) Bardağın düşüp kırılması çok rahatlatıcıydı. (Öğr. 47)

Temizlik Yapan Kadın Görselinden örnekler:

(42) a) Hanımefendi kirlenen yerleri temizliyor. (Öğr. 72)

b) Kızlar eline havlu alarak bir eşyanın üstünü siliyor. (Öğr. 74)

c) Bir kadının bazı yerleri silmesi...(Öğr. 52)

Yukarıdaki örnekler incelendiği zamankökeni eylem olan sözcüklerin, aldığı ekler sayesinde, ad-fiil/sıfat-fiil/zarf-fiil gibi görevlere geçerek isim soylu sözcükler grubuna dâhil olduğu görülmektedir.

Ayrıca 6. sınıf düzeyindeki öğrencilerde cümle kavramının terimsel olarak tamamen gelişmediği ve isim-fiil durumundaki eylemlerin yüklem olarak kullanıldıkları gözlemlenmiştir.39 b'da öğrenci görseldeki olayı sadece "al-"eylemi etrafında adlaştırmıştır. 42 c'de ise "sil-" eylemi etrafında cümle kurmaya çalışmıştır. Fakatadlaşan bu eylemlerden dolayı cümlelerde çekimli bir eylem olmadığı için adlaştırmalar sonucunda ise tam bir cümle formunu yakalanamamış ve eksiltili cümleler kurulmuştur.

Genel olarak cümlelere bakıldığı zaman video şeklinde olan görsellerde akış şeklinde olaylar olduğu için öğrenciler birkaç cümleyi birleştirecek şekilde adlaştırma dönüşümünü sıkça kullanmışlardır. Cümlelerde adlaştırılan ögenin genellikle ilk cümlelerin yüklemi olduğu görülmüştür. Bu ögenin ise daha çok nesne ve özne durumunda olduğu görülmüştür.

Örnek:

(43)a) Bardak(ın) taşa çarpıp kırılması çok iyi bir görüntüydü. (Öğr. 27)

Örnek cümle incelendiği zaman bu ana cümlelerin çekirdek cümlelerden oluştuğu ve söylenebilir. 1. Bardak taşa çarpıp kırıldı. 11. çok iyi görüntüydü çekirdek cümleleri birleşirken 1. cümlelerin yüklemine silme dönüşümü ve ekleme dönüşümü görülerek adlaşturma meydana gelmiştir. Adlaşma sonucu ortaya çıkan "bardağın taşa çarpıp kırılması" ad öbeği ise etkilenen rolündeki nesne görevinde kullanılmıştır.

1.6. İŞTEŞLEŞTİRME DÖNÜŞÜMÜ

Türkçede eylem çatılarından biri olarak kabul edilen işteş çatılar, bir eylemi beraber veya karşılıklı yapma anlamı verir. Genellikle eylemlere gelen -{(1)-ş}- eki ile yapılır. İşteş çatı konusunda Uysal:

44) "a) Ali, Hasan'ı dövdü; Hasan Ali'yi dövdü.

b) Ali ile Hasan döv-üş-tü.

Yukarıda etken cümledeki (i. cümle) nesneler (Hasan'ı, Ali'yi), işteş cümlede (ii. cümle) cümle dışına itilmiştir. i. cümledeki özneler, ii. cümlede hem özne hem de nesne görevini üstlenmiştir. Bu durumda yükleme biçimbirimsel işaretleyici getirilmesiyle (döv-üş-) yalnızca fiilde biçimsel bir değişiklik meydana gelmemiş, bu değişiklik sözdizimini de etkilemiştir" (Uysal, 2016:18).

Araştırmada öğrencilerin kurduğu cümlelerde işteş yapıların da kullanıldığı görülmüştür. İşteş yapıda cümlelerin izlenmesi amacıyla öğrencilere gösterilen Hediye Veren Çocuk Görseli ile ilgili cümlelerde işteş yapılar daha çok karşımıza çıkmıştır. Bu görselde iki kişinin olması öğrencilerde görseldeki eylemin beraber yapılabileceği izlenimini doğurmuş ve yazılan cümlelerde işteş yapılar kullanmasını sağlamıştır.

Örnekler:

(45)a) Bir erkek çocuğu kıza hediye veriyor. (Öğr. 12)

b) Arkadaşlar birbirleriyle hediyeleşiyorlar. (Öğr. 36)

c) Çocuklar hediyeleşiyorlar. (Öğr. 40)

d) İki çocuk hediyeleşiyor. (Öğr. 45)

e) Birbirlerini mutlu etmek için hediyeleşiyorlar. (Öğr. 54)

Yukarıdaki 45 b-e cümleleri 42 a cümlesinden farklı olarak işteş çatıda kurulmuşlardır. 45a'da nesne konumunda olan ad (hediye) 42 b-e {leş}- ekiyle eylemleştirilerek yüklem yapılmıştır.

Uysal (2016) 'Karşılıklı Yapma İşlevli +e, +de, +den tümleçlerinin ve 'birbiri' zamirinin yüzey yapıda sözdizimsel işteşlikler kurduğunu belirtir. İlgili görsel sonucu öğrencilerin kurduğu cümlelerde bu duruma örnek cümlelere rastlanmıştır. Aşağıdaki cümlelerde (46 a-d) işteşlik söz konusudur:

(46) a) İki çocuk *birbirine* hediye veriyorlar. (Öğr. 14)

b) Çocuklar *birbirine* hediye veriyorlar. (Öğr. 21)

c) Çocuklar *birbirine* hediye ediyor. (Öğr. 48)

d) Çocuklar *birbirine* hediye veriyorlar. (Öğr. 62)

Araştırmada öğrencilerin kurduğu cümlelerde bu görsel dışında işteş yapı cümlelere rastlanmazken "Temizlik Yapan Kadın Görseli" ile ilgili kurulmuş bazı cümlelerde işteşlik eki olmadığı halde öznenin çoğul olduğu ve işin mantıksal çerçevede hep birlikte yapıldığı aşağıdaki örneklere rastlanmıştır:

47) a) Ev hanımı kadınlar temizlik yapıyor. (Öğr. 25)

b) Kızlar eline havlu alarak bir eşyanın üstünü siliyor. (Öğr. 74)

2. ÖBEK YAPILAR VE BU YAPILARIN GENİŞLETİLMESİ

Dilimizdeki cümleler ve bu cümlelerin uzunlukları, dil kullanıcıların dili kullanma becerileri ve tecrübeleri doğrultusunda oldukça fazla değişkenlik gösteren bir durumdur. Bazen tek veya iki sözcükten oluşan "geldim" veya "Ali geldi" şeklindeki cümleler kurulurken bazen de bu cümlelerin olabildiğince uzadığı hatta sayfalarca sürdüğü görülmektedir.

Çok zengin bir sözcük dağarcığına sahip olan dilimizde, dil kullanıcısı istediği sözcüğü özgürce seçip dilbilgisel kurallar çerçevesinde cümlesinde kullanabilir. Kurulan cümlelerdeki sözcük sayıları nicelik olarak farklılık arz etse de Üretici-Dönüşümsel dilbilgisine göre öbeklerden oluşur. Öbekler belirli bir sözcüğün yönetiminde genişleyebilir. Ad öbeği ve eylem öbeği olmak üzere ikiye ayrılan bu

yapılar Chomsky'nin temellerini attığı Üretici dilbilgisi kuramında cümleyi oluştururlar. 6. sınıf öğrencilerinin kurduğu cümlelerde derin yapıdaki duygu ve düşüncelerin yüzey yapıya geçerken öbek genişletmenin, gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleşiyorsa bunun nerelerde ve nasıl kendini gösterdiğini belirlemek amacıyla çalışmada öğrencilere gösterilen görsellerle ilgili yazdırılan cümleler farklı düzlemlerde incelenmiştir. öbeklerin genişleme durumlarından, sade hallerinden en uzun ve geniş şekillere nasıl geldikleri incelenmiştir.

2.1. TEK İSTEMLİ (YAPAN/EYLEYEN) BİR EYLEM MERKEZİNDE KURULAN CÜMLELERDE ÖBEK GENİŞLETME (AĞAÇ ALTINDA YATAN ÇOCUK GÖRSELİ)

Şekil 3. Ağaç Altında Yatan Çocuk Görseli

Bu görselde bir meyve ağacı seçilmiş ve bu ağacın altında uzanmış bir çocuk bulunmaktadır. Çocuktan bu ağacı, mekânı ve altındaki kişiyi betimleyen cümleler kurması beklenmiştir. Görselde zaman bildiren belirgin bir unsur bulunmamaktadır.

Bir durum eylemi olarak sayılan, "uyu-"eyleminin anlamları TDK Güncel Türkçe Sözlükte şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Uyku durumunda olmak.
2. İlaç etkisiyle ağrı duymayacak kadar derin uykuya dalmak.
3. İşlem görmemek, durgun kalmak, el sürülmemek.

4. Çevresindeki olayları fark etmemek, görmemek. Öğrencilere gösterilen görsel sözcük tanımında 1. anlamla örtüşmektedir. Bu anlamda olan "uyu-"eylemi, tek istemli olan bir eylem olmakla birlikte seçimlik ögeler de alabilir. Doğan'a göre "uyu-"

eylemi sadece yapan/eyleyen zorunlu tamamlayıcısını ister (2011:404). "Uyu-"eylemi ile kurulan cümle ve öbekler aldığı seçimlik tamamlayıcılar ile genişlemektedir.

2.1.1. Tek İstemli (Yapan/Eyleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (TİEC) Ad Öbeğinin Genişletilmesi

Cümleler derin yapıda eylem öbeği ve ad öbeğinden meydana gelmektedirler. Araştırmanın bu kısmında iki temel öbektan birisi olan ad öbekleri ve bu öbeklerin genişleme durumları incelenmiştir.

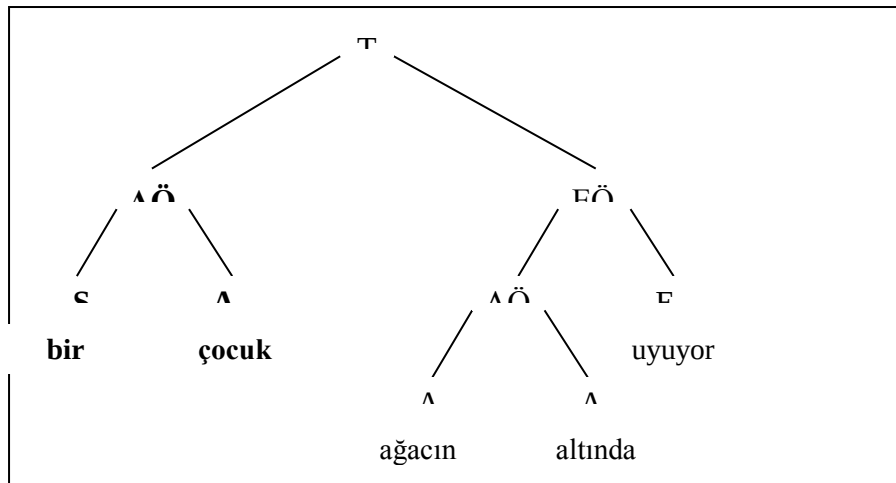
2.1.1.1. TİEC’de Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Genişletilmesi

Özne konumundaki ad öbekleri genellikle yapan/eyleyen (Agent/Actor) ve deneyimci (Experiencer) rollerindedir. Yapan/eyleyen, bilinçli veya bilinçsiz olarak bir hareketin başlatıcısı; deneyimci ise, bir oluştan duygusal ve algısal olarak etkilenendir. Genellikle ad öbekleri içinde yer alan bu anlamsal rollerin genişletilmesinde aşağıdaki durumlar söz konusudur.

i. TİEC’de Özne Konumundaki Ad Öbeğini Sıfat Yoluyla Genişletme

İstem durumuna göre sadece tek bir yapan/eyleyen ögesi isteyen "uyu-" eylemi için öğrencilerin cümlelerine bakıldığı zaman aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, ad durumunda olan sözcüğü bir sıfat yardımı ile genişletme eğilimine girdikleri görülmüştür. "Sıfatlar kendi öbeğini tek başına kurabilmenin yanı sıra, başka sözcüklerle de birlikte kullanılabilir (Uzun, 2000:135). Yapan/eyleyen ve etkilenen anlamsal rollerindeki bir öbeğe gelen sıfatlar sayesinde bu öbeğin daha da genişlediği görülmüştür.

Şekil 4. TİEC’de Özne Konumundaki AÖ’yü Sıfat Yoluyla Genişletme

Örnekler:

(48)a) **Bir çocuk** elma ağacının altında uyumuş.

b) **Küçük bir kız çocuğu** ağacın altına uzanmış, uyuyordu.

c) **Bir kız** elma ağacı altında uyuyor.

d) **Bir tane çocuk** meyve ağacının dibinde yatıyor.

e) **Bir çocuk** ağacın altında uyumuş.

f) **Bir çocuk** doğayla iç içe yatıyor.

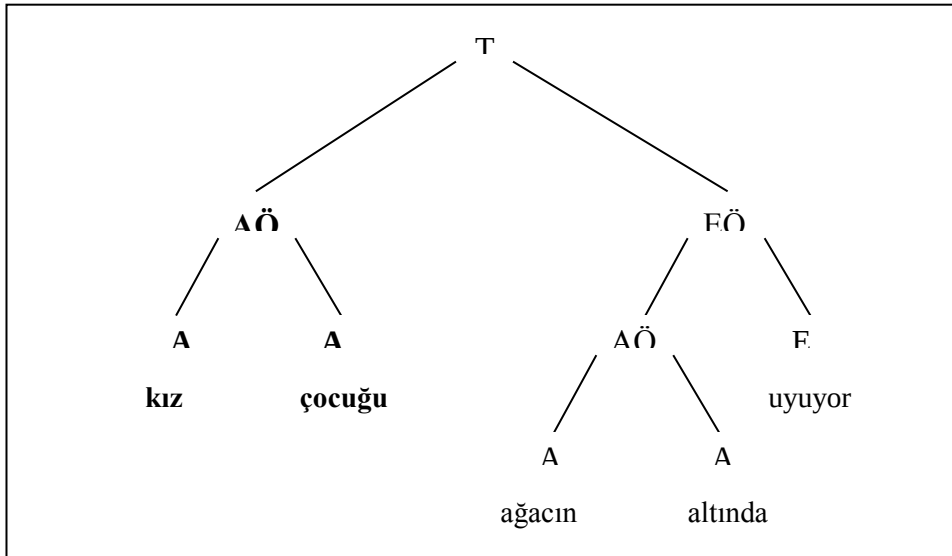
g) **Bir çocuk** ağacın altında dinleniyor.

Sıfatlar ad öbeklerini genişletmede kullanılan en temel sözcük türlerinin başında gelmektedir. Şekil 1'de yapan/eyleyen konumunda olan "çocuk" sözcüğü önüne "bir" sıfatını alarak genişlemiştir. Adların önünde kesin veya belirsiz bir şekilde nicelik bildiren "bir" sıfatı öğrencilerin kurduğu cümlelerde her iki işlevi ile de karşımıza çıkmaktadır.

ii. TİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğini İsim Yoluyla Genişletme

İsim öbeklerinin genişletilmesinde en çok görülen diğer kullanım ise, ismin önüne başka bir isim getirilmesiyle oluşturulan isim tamlamaları şeklindeki genişletmedir. İsim tamlamaları en az iki ismin bir araya gelerek oluşturdukları öbek yapılarıdır. Araştırma sonucunda bu görselle ilgili ortaya çıkan cümlelerde daha çok cinsiyet bildiren sözcükler aracılığıyla bir tamlama yapıldığı görülmüştür.

Şekil 5. TİEC'de Özne Konumundaki AÖ'yü İsim Yoluyla Genişletme

Örnekler:

(49)a) **Kız çocuğu** elma ağacının altında uyuyor.

b)Kız çocuk muz ağacının altında dinleniyor.

c)Erkek çocuğu elma ağacının altında derin rüyalara dalmış, uyuyor.

Kurulan cümlelerde öğrencilerin (22 öğrenci) yapan/eyleyen rolündeki öznenin cinsiyetine dair bilgi girişini ilave ihtiyacı duydukları belirlenmiştir. Örneklerde görüldüğü gibi çocuk ismi cinsiyet bildiren başka bir isimle kullanılarak öbeğin genişlemesi sağlanmıştır.

2.1.2. TİEC’de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi

Kurallara uygun olarak kurulmuş bir cümlede karşımıza çıkan diğer bir öbek ise eylem öbeğidir. İş, oluş veya durum bildiren eylemler aracılığıyla ya da bir adın ek eylem alması yoluyla ortaya çıkan bu öbek; yüzey yapıda cümlemin temel unsurudur.

2.1.2.1. TİEC’de Eylem Öbeğinde Yer Alan Ad Öbeğinin Genişletilmesi

Üretici-Dönüşümsel dilbilgisinde öbek yapılar olarak nitelendirilen ad ve eylem öbeklerine bakıldığı zaman cümlede işi yapan/eyleyen ögenin ad öbeği konumunda olduğu, diğer ögelerin ise eylem öbeği içindeki alt öbeklere (tekrar ad ve eylem öbeklerine) ayrıldıkları görülmüştür. Bu bakımdan eylem öbeklerinin nicelik ve içerik bakımından daha fazla genişlediği görülmektedir.

i. TİEC’de Eylem Öbeğini YerBildirerek Genişletme

Cümlelerde "yer", hedef yada yön belirtmeyen konumsal bir içerik sağlar. Eylemin belirttiği olay, durum ya da sürecin gerçekleştiği ya da varlığın bulunduğu yeri ifade eder (Doğan, 2011:71).Cümlede yönelme, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan öge yer tamlayıcısıdır (Karahan, 2018:29). Genel olarak kurulan cümlelerde yer anlamsal rolünü yer tamlayıcısı ögesindeki ad üstlenmektedir.

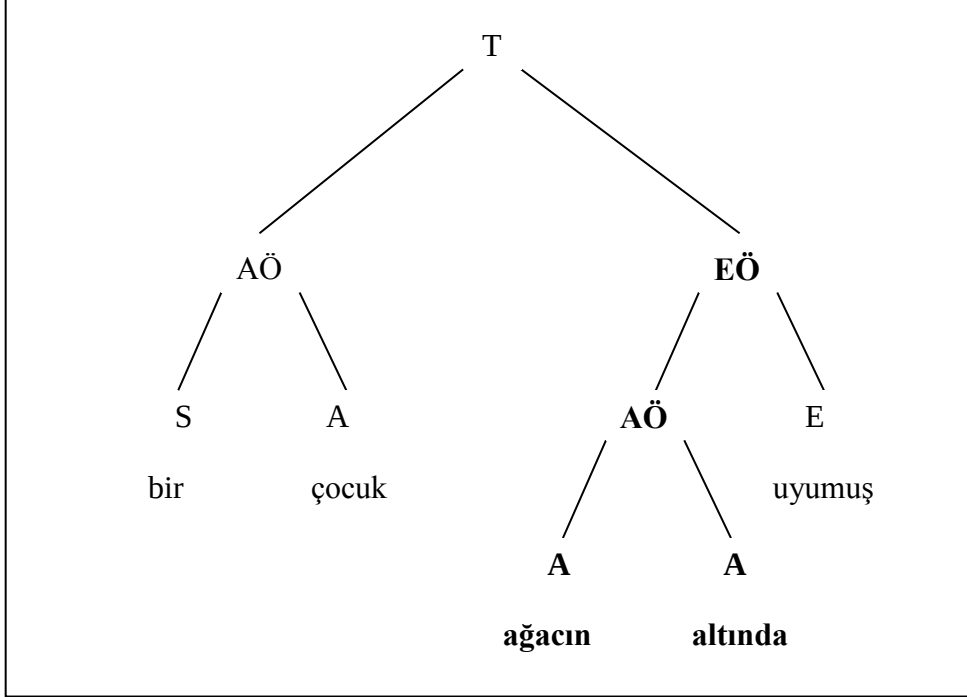
Yapılan incelemede genel olarak öğrencilerin "uyu-" eyleminin yerini görselde de kendini gösteren bir ağaç varlığı esas alarak belirttikleri gözlemlenmiştir. Hareketin yeri, yer tamlayıcısı ögesi içinde verilirken altında/dibinde/önünde şeklinde ad tamlamaları oluşturulmuştur.

(50)a)Bir çocuk **ağacın altında** uyumuş. (Öğr. 6)

b) Bir çocuk **ağacın altında** uyumuş. (Öğr. 6)

c) Çocuk **ağacın önünde** yatıyor. (Öğr. 5)

Şekil 6. TİEC'de Eylem Öbeğini Yer Bildirerek Genişletme

Örnekler:

Bazı öğrencilerin ağacın türünü de belirttikleri tespit edilmiştir:

51) a) Bir tane çocuk **elma ağacının altında** uyuyor. (Öğr. 13)

b) Bir tane **çocuk elma ağacının altında** dinleniyor. (Öğr. 15)

c) Çocuk **elma ağacının dibinde** uyuyor. (Öğr. 33)

Bunların yanı sıra "bir bağda" söz öbeği de kullanılarak kastedilen alan biraz daha geniş olarak bakıldığı gözlenmiştir.

52) a) Kız **birbağda** yorulmuş yatıyor. (Öğr. 37)

ii. TİEC'de Eylem Öbeğini Zarf Kullanarak Genişletme

Eylemler kullanılırken cümlelerde zarf görevinde bulunan sözcüklerin bulunması olayın gerçekleşmesi ile ilgili anlatıma netlik ve zenginlik kazandırır. Hareketin yapılaş tarzı, zamanı ve miktarı gibi anlamsal içerikleri barındıran zarflar cümlede eylem öbeği içinde kendini gösterir. Tek istemli "uyu-" eylemi ile ilgili görsel

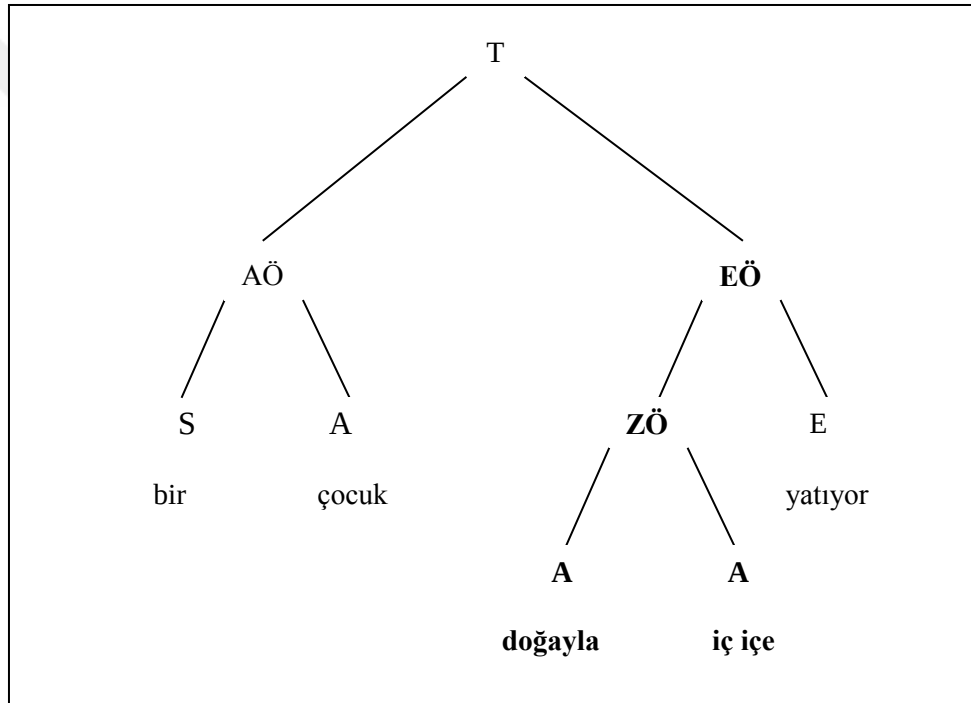
doğrultusunda kurulan cümlelerde öğrencilerin sıkça zarflara başvurduğu görülmüştür. Kurulan cümlelerde genellikle eylemin yapılaş tarzı ve nedeni ile ilgili anlamsal içeriğe sahip zarflar kullanıldığı tespit edilmiştir.

a. TİEC’de Eylem Öbeğini Durum/ Tarz Zarfı Kullanarak Genişletme

Tarz zarfları eylemin ifade ettiği hareketin, oluşun ya da durumun nasıl gerçekleştiğini ifade eder (Doğan, 2011:76). Zarf tümleci görevinde olan bu rol eylem öbeği genişletmektedir.

(53) a) Bir çocuk doğayla **iç içe** yatıyor. (Öğr. 11)

Şekil 7. TİEC’de Eylem Öbeğini Durum/Tarz Zarfı Kullanarak Genişletme

Bu örnek incelendiği zaman "yat-" eylemini durum (Manner) anlamı yönünden belirten ve öbeğin genişlemesini sağlayan "doğayla iç içe" sözcük öbeği kullanılmıştır. Konuyla ilgili diğer bazı örnekler ise aşağıda verilmiştir:

Örnekler:

(54) a) Çocuk elma tarlasında bir ağacın altında **yatarak** dinleniyor. (Öğr. 9)

b) Çocuk ağaç altında **dinlenip** uyuyor. (Öğr. 17)

Bu örneklerde ise "dinlenme-" ve "uyuma-" eylemlerinin gerçekleşme durumlarına dair bilgiler verilmiştir. 54 a'da "dinlen-" eyleminin yatma şeklinde

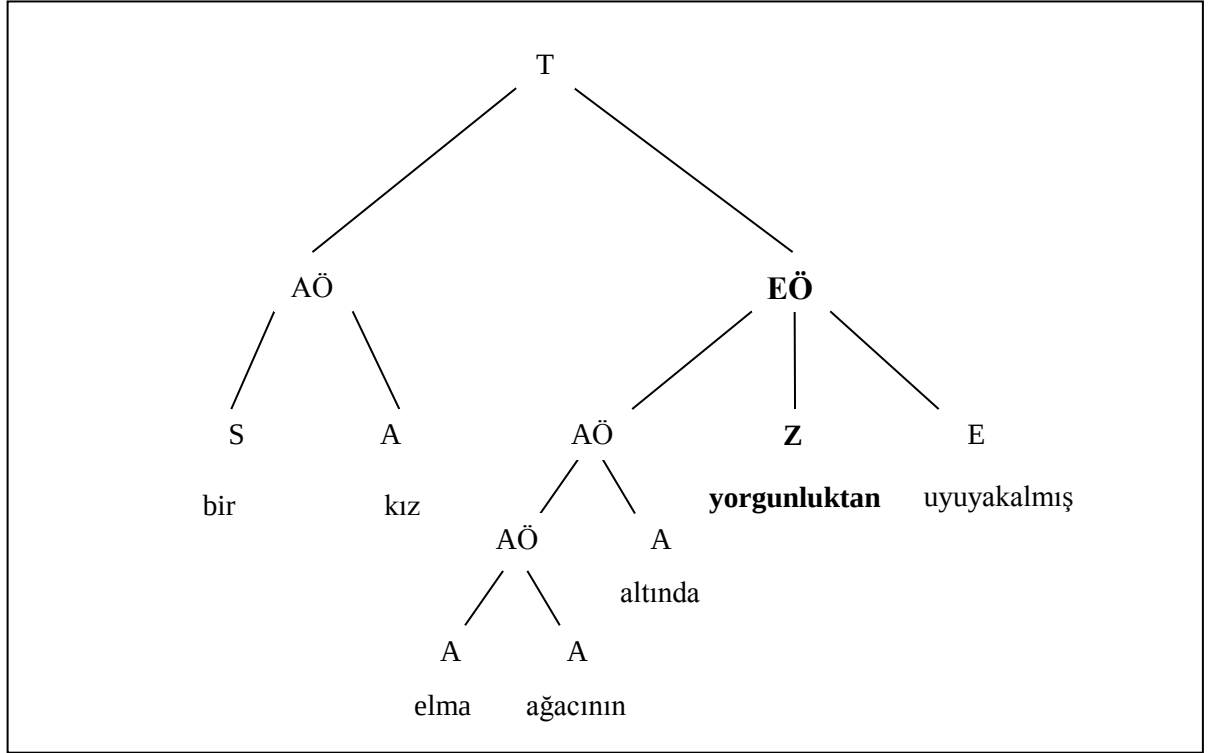
gerçekleştiği, 54 b'de ise "uyu-" eyleminin dinlen şeklinde gerçekleştiği durum/tarz rolü ile yüzey yapıya çıkarılmıştır.

b. TİEC’de Eylem Öbeğini SebepBildirerek Genişletme

Sebep, eylemin ifade ettiği sürecin/eylemin, nedenini ifade eder (Doğan, 2011:70). Aşağıdaki 55 a cümlesinde öğrencinin eylemin sebebini bildiren bir ögeyle eylem öbeğini genişlettiği görülmüştür. Öğrenci "uyuyakal-" eyleminin sebebini "yorgunluk" olarak belirtilmiştir:

(55)a) Bir kız elma ağacının altında **yorgunluktan** uyuyakalmış. (Öğr. 23)

Şekil 8. TİEC'de EÖ'yü Sebep Bildirerek Genişletme

2.2. ÜÇ İSTEMLİ (YAPAN/EYLEYEN - ETKİLENEN- HEDEF) EYLEM
MERKEZİNDE KURULAN CÜMLELERDE ÖBEK GENİŞLETME(HEDİYE
VEREN ÇOCUK GÖRSELİ)

Şekil 9. Hediye Veren Çocuk Görseli

Bu görselde bir çocuğun diğer çocuğa hediye kutusu verdiği görülmektedir. Çocuğun bu görsele bakarak en az üç istemli (yapan/eyleyen, etkilenen, hedef, konu) cümleler kurması beklenmektedir. Görselde olayın gerçekleştiği mekân ve zaman unsurları geri plandadır.

Bir iş eylemi olarak nitelendirilen, "ver-"eyleminin anlamları TDK Güncel Türkçe sözlükte şu şekilde sıralanmaktadır:

1. -i, -e Üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine erıştirmek, iletmek. "*Okumadığım zaman tavukların bahçesindeyim, yemlerini ben veririm.*" - **Ö. Seyfettin**

2. Bırakmak veya bağışlamak.

3. Ondan bilmek, atfetmek "*Bilgin'in bu çekingen tavırlarını kusurlu ve zayıf oluşuna verdi.*" - **F. R. Atay**

4. Düşünce veya bilgi anlatan şeyleri başkalarına iletme, bildirmek. "*Geçenlerde bir derginin, 'Eski ünlüler ne yapıyor?' adlı bir röportajına verdiği cevapları okudum.*" - **H. Taner**

5. Döndürmek, çevirmek, yöneltmek. "*Arabanın burnunu en تنها kahvelerden birinin önünde rıhtıma verdiler.*" - **A. İlhan**

6. Herhangi bir duruma yol açmak. "*Kendilerine iyi bir çalışma fırsatı verdim.*" - **Y. K. Karaosmanoğlu**

7. Satmak. "*Ucuz pahalı deme de ver gitsin; ver de kurtul.*"

8. Kızı, kadını biriyle evlendirmek. "*Uzun Osman, Zeynep'le Süleyman'a, ikisini birbirine vereceğini söylediği zaman şaşmadılar.*" - **H. E. Adivar**

9. -i Ödemek. "*Haydi ...arabaya atlayın... Köşkten parayı verirler.*" - **P. Safa**

10. Yayılamak. "*Ses vermek. Korku vermek. Işık vermek.*"

11. Bitki ve ağaç, ürün üretmek. "*Dal budak saldı, yemiş vermeye başladı.*" - **R. E. Ünaydın**

12. Herhangi bir şey ortaya çıkarmak, oluşturmak. "*Kendisi de muhakkak artistlerden, güzel eser veren, güzel konuşan, hayalleri işlek adamlardan hoşlanıyor.*" - **R. H. Karay**

13. Hepsini herhangi bir duruma sokmak. "*Ateşe vermek. Ortılığı heyecana vermek.*"

14. Sahip olmasını sağlamak.

15. Bir şey üzerinde etki yapmak, biçimini değiştirmek. "*Hareket vermek. Biçim vermek.*"

16. Tespit etmek. "*Randevu vermek. Ad vermek.*"

17. Kazandırmak, katmak. "*Tat, çeşni vermek.*"

18. Ayırmak, harcamak. "*Emek vermek. Zaman vermek.*"

19. Dayamak. "*Duvara sırtını verip çömeldi. Gözünü hamamcının geleceği yola çiviledi.*" - **A. Sayar**

20. Doğurmak. "*Kezban, ona yedi evlat vermişti.*"

22. yardımcı eylem Kök veya gövdeleri sonuna -{ı}{(-i, -u, -ü)} zarf-fiil eki almış eylemlere gelerek tezlik bildiren birleşik eylemler oluşturur. "*alırmak, dizivermek, yapırmak, görüvermek.*"

Öğrencilerden elde edilen cümlelere bakıldığında zaman görseldeki içeriğe paralel olarak "ver-"eyleminin, birinci anlama göre kullanıldığı görülmüştür. "Ver-" eylemi birisi seçmeli ikisi ise zorunlu üç tamamlayıcı isteyen bir eylemdir (Doğan, 2011:37).

vermek → [kim]**Yapan/Eyleyen**, [kimi/ne]**Konu**, (kime) **Alıcı/Hedef**

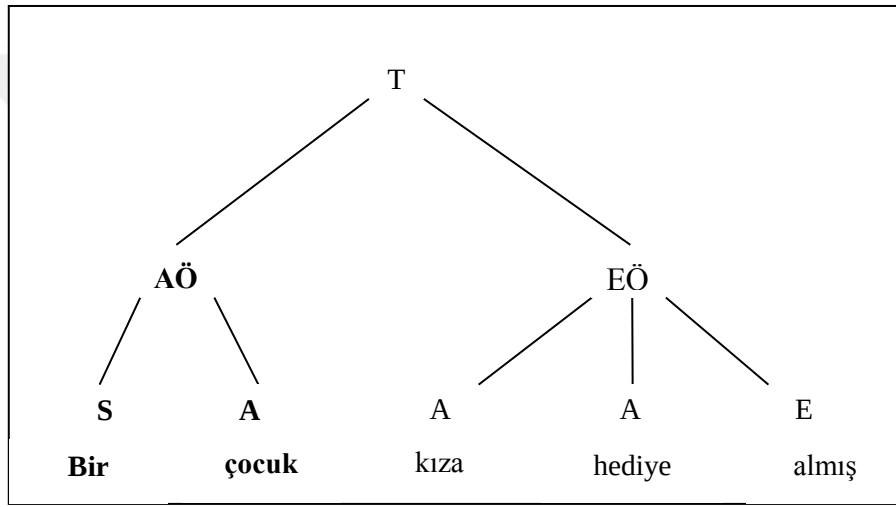
Görsel ile ilgili kurulan cümlelerde eylem ve bu eylem yönetiminde bu rolleri üstlenen ad öbeklerindeki genişlemeler şu şekilde belirlenmiştir:

2.2.1. Üç İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen- Hedef) Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (ÜİEC) Ad Öbeğinin Genişletilmesi

2.2.1.1. ÜİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Sıfat İle Genişletilmesi

Cümlelerde özne konumundaki ad öbekleri genellikle yapan/eyleyen(Agent/Actor) ve deneyimleyen rolündedir. Bu rol eylemdeki hareketi yapar ya da üstlenir. Çeşitli şekillerde genişleyebilen bu öbeğin, öğrenciler tarafından daha çok araştırmada sıfatlar yoluyla genişletildiği tespit edilmiştir. Görselle ilgili kurulan cümlelerde adlarısıya veya durum sıfatları ile nitelemiştir.

Şekil 10. ÜİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğini Sıfat İle Genişletme

(56) a) **Bir çocuk** diğer çocuğa hediye veriyor. (Öğr. 13)

b) **İki çocuk** birbirine hediye veriyorlar. (Öğr. 14)

c) **Bir erkek** çocuk sevdiği kız arkadaşına hediye veriyordu. (Öğr. 42)

d) **İki çocuk** hediyeleşiyor. (Öğr. 43)

e) **Bir çocuk** bir çocuğa bir hediye veriyor. (Öğr. 44)

f) **İki çocuk** hediyeleşiyor. (Öğr. 45)

g) **Bir erkek** elindeki hediye paketini kıza veriyor. (Öğr. 68)

ğ) **Mutlu bir erkek** bir kıza hediye veriyor. (Öğr. 6)

Yukarıdaki örneklere bakıldığında zaman AÖ'lerinin çocuk/erkek adlarının önlerine getirilen sayı bildiren sıfatlar yoluyla genişledikleri görülmüştür. Bu görselle ilgili elde

edilen cümlelerde az miktardaki durum sıfatları ile birlikte sayı bildirenler dışında başka sıfatlara rastlanmamıştır. Bu duruma öğrencilerin resmin bütününe bakarak (hediye)"verme-" eylemine odaklanmaları neden olarak gösterilebilir.

Örnek 56 ğ'de ise öğrenci duygu bildiren bir sıfat olan mutlu sözcüğünü de kullanarak yapan/eyleyen rolündeki ad öbeğini biraz daha genişletmiştir.

Genel olarak sayı bildirme sıfatı kullanılmasında ise görseldeki kastedilen çocuğun daha net anlaşılmasını sağlamak sebep olarak gösterilebilir. Çünkü görseldeki çocuklar aynı işi yapmamaktadırlar. Kullanılan eyleme göre birisi yapan/eyleyen/yapan diğeri ise hedef konumunda bulunmaktadır.

(57) a) Bir kız erkek arkadaşından seveceği bir hediye alıyor.

Diğer cümlelerde hedef durumunda olan öge, bu cümlede ise yapan/eyleyen rolünde kullanılmıştır. Diğer örneklerde hediye veren erkek olup yapan/eyleyen rolünde kullanılırken bu örnekte bu rolden çıkıp kaynak rolüne geçmiştir.

2.2.2. ÜİEC'de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi

Görselde üç istemli bir eylemin olması, eylem öbeğinde daha fazla anlamsal rolün kullanılmasını sağlamıştır. Araştırma sonucu ortaya çıkan cümlelerin geneline bakıldığında zaman en fazla kullanılan eylemin "ver-" eylemi olduğu görülmüştür. Bu eylem ise genel olarak; yapan/eyleyen, etkilenen ve hedef anlamsal rollerini isteyen bir eylemdir. Aşağıda bu istem doğrultusunda öbeklerin genişlemesi incelenmiştir.

2.2.2.1. ÜİEC'de Eylem Öbeğinde Yer Alan Ad Öbeğinin Genişletilmesi

Üretici-Dönüşümsel dilbilgisinde yer alan iki ana öbekten biri olan eylem öbeğinin içerisinde de yine ad öbekleri bulunmaktadır. Bu öbekler belirli anlamsal rolleri barındıran ögelerdeki ad öbekleri ile genişlemişlerdir.

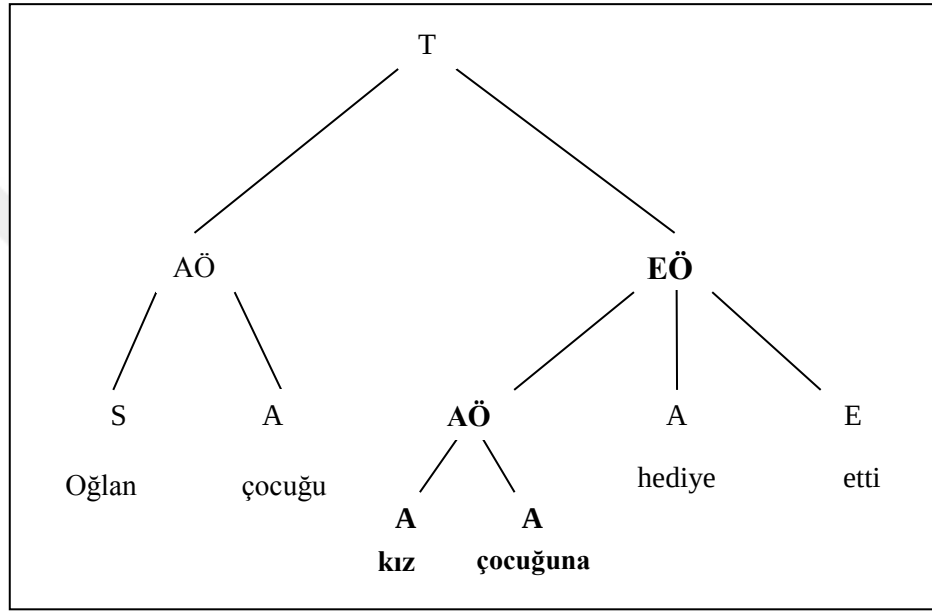
i. ÜİEC'de Eylem Öbeğini Yer Tamlayıcısı İle Genişletme

"Ver-" eylemi bir işi gerçekleştiren yapan/eyleyenyanında hareketin yöneldiği bir alıcıyı gerektirmektedir. Bu sebeple öğrenciler tarafından bu görselle ilgili kurulan cümlelerde sıkça yer tamlayıcısı kullanılmıştır. Dilimizde bu öge adlara gelen -{A}, "-{DA} ve -{DAn}biçimbirimleriyle yapılmaktadır. Araştırma sonucu ortaya çıkan cümlelere bakıldığında zaman ise daha çok -{A} biçimbirimi alarak öbeğin genişlediği görülmüştür.

a. ÜİEC'de Eylem Öbeğini Hedef/Alıcı (Recipient) İle Genişletme

Hedef/Alıcı, eylem sınıfları içinde, *eşya değiştirme* (verbs of change of possession) ve *iletişim eylemleriyle* (verbs of communication) kendini gösteren bir rol olarak kabul edilir. Cümlede yönelme durum eki almış yer tamlayıcısı ile ifade edilen alıcının, öğrencilerin kurduğu cümlelerde özellikle cinsiyet ve hareketi gerçekleştiren varlıkla ilişkisi (arkadaş, kardeş) yönüyle kendini gösterdiği belirlenmiştir.

Şekil 11. ÜİEC'de Eylem Öbeğini Alıcı ile Genişletme

(58)a) Çocuk **kıza** hediye veriyor.

b) Oğlan çocuğu **kız çocuğuna** hediye etti.

c) Bir erkek kardeş **kız kardeşine** hediye veriyor.

d) Erkek çocuk **kız arkadaşına** hediye veriyor.

e) Çocuk **arkadaşına** hediye veriyor.

f) Erkek **çocukkardeşine** hediye alıyor.

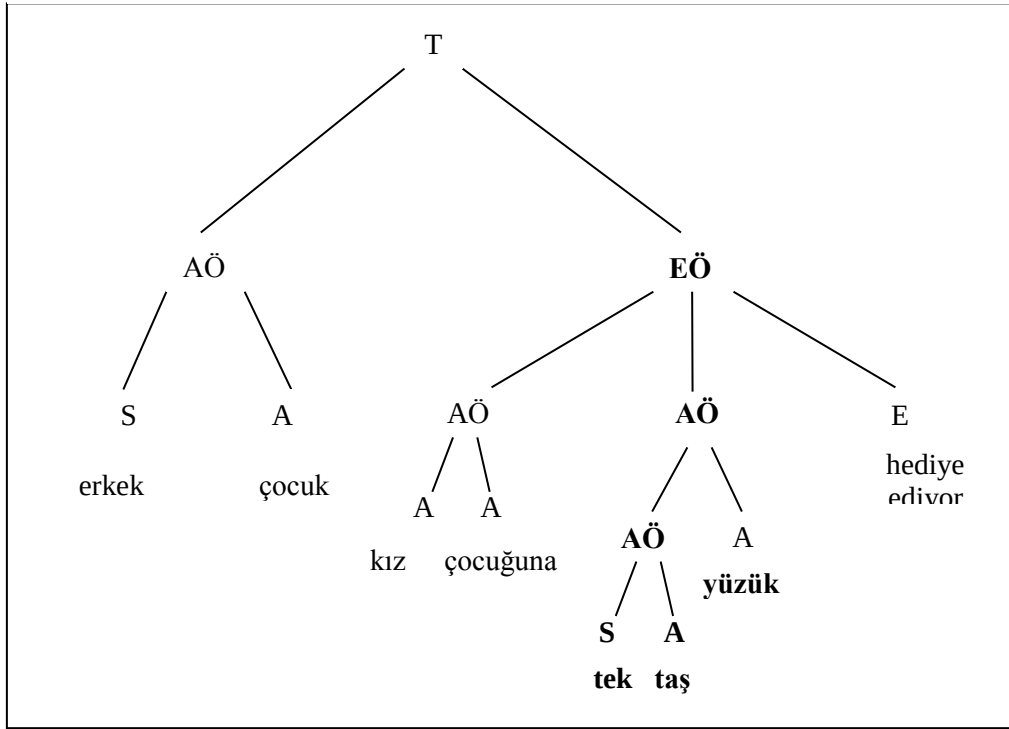
Örnekler incelendiği zaman yüklemde bulunan eylemin bir alıcı istediği ve cümlelerde de bu alıcıların bulunduğu böylelikle de öbeğin genişlediği görülmüştür. Öğrencilerin kurmuş olduğu cümlelere bakıldığında zaman "kıza" sözcüğü (14) ile kız çocuğuna söz öbeğinin (10) daha sık kullanıldığı görülmüştür. Örnek 58 b'de ise hedef rolündeki anlamsal rolün seçiminde akrabalık bildiren kardeş sözcüğü tercih edilmiştir.

ii. ÜİEC'de Eylem Öbeğini Nesne ile Genişletme

"Ver-" eylemi yani geçişli eylemler, işten etkilenen bir nesneyi gerektirir. Anlamsal roller açısından "etkilenen"adıyla anılan bu rol, eylemin bildirdiği işe maruz kalan, bu iş sebebiyle etki altında kalan varlığı ifade eder. Aşağıdaki örnek 59a cümlede "hediye et-" eylemi, *tek taş yüzük* etkileneni içermektedir.

Örnek: (59) a)Erkek çocuk kız çocuğuna **tek taş yüzük** hediye ediyor. (Öğr. 46)

Şekil 12. ÜİEC'de Eylem Öbeğini Nesne ile Genişletme

(60) a) Bir erkek çocuk bir kızçocuğa **hediye** veriyor. (Öğr. 4)

b) Çocuk arkadaşına **hediye** veriyor. (Öğr. 5)

c) Mutlu bir erkek bir kıza **hediye** veriyor. (Öğr. 6)

d) Erkek çocuk kız çocuğuna **hediye** veriyor. (Öğr. 7)

e) Sarışın erkek çocuğu kız çocuğuna **seveceği bir hediye** veriyor. (Öğr. 8)

Yukarıdaki örneklerde eylem öbeği nesne olarak genişlemiştir. Görselde çocuklar arasında bir hediyenin olması bu ögenin sıkça kullanılmasını sağlamıştır. Örneklerde tercih edilen tek sözcük "hediye" olurken (63),60e'de görüldüğü gibi sözcük sıfat-fiil olarak "seveceği bir hediye" olmuştur. Bu kullanımın dışında "hediye" sözcüğü

ile oluşturulan iki adet "hediye paketi" ve birer adet "hediye kutusu", "mavi kutulu bir hediye" ve "doğum günü hediyesi" söz öbekleri şeklinde nesne konumunda yer almıştır.

iii. ÜİEC'de Eylem Öbeğini Zarf İle Genişletme

Bu görselle ilgili cümlelere bakıldığında zaman, diğer çoğu dilde görüldüğü gibi Türkçede de kullanılan diğer bir öge olan zarf tümlecine de yer verildiği görülmüştür. Zarf tümleci eylemleri zaman, miktar, yer-yön, durum ve sorular yoluyla niteler. Öğrencilerin kurduğu cümlelerde zarf tümleçlerinin şu anlamsal rolleri barındırdığı belirlenmiştir:

a. ÜİEC'de Eylem Öbeğini Durum/Tarz Zarfı ile Genişletme

Öğrencilerin kurduğu cümlelerde hareketin gerçekleşme biçiminin durum/tarz zarflarından yararlanarak belirtildiği tespit edilmiştir. Kullanılan durum tarz zarfları "mutlu etmek için/amacıyla", "sevgiyle", "teklif için", "sevecen bir şekilde"dir. Aşağıdaki örnek cümlelerde eylemin gerçekleşme tarzı/durumunu belirten anlamsal rol kullanılmıştır:

(61) a) Çocuklar **sevecen bir şekilde** hediyeleşiyorlar. (Öğr. 54)

b) Sarışın erkek tatlı kıza **sevgiyle** hediye veriyor. (Öğr. 23)

Örnek 61a ve b'de hediyeleşme hareketi "sevecen bir şekilde" ve "sevgiyle" yapıldığı görülmektedir. Öğrenciler hareketi yalın olarak verilebilecek iken durum/tarz rolünü bir eylem öbeğiyle zarf tümlecinde kullanarak yüzey yapıya görseldeki hissettiği duyguyu yansıtmıştır. Bu yolla da EÖ'de genişleme meydana gelmiştir.

b. ÜİEC'de Eylem Öbeğini Zaman Bildirerek Genişletme

Anlamsal roller içerisinde yer alan zaman, eylemin bildirdiği hareketin, oluşun ya da durumun meydana geliş zamanını ve zaman aralığını bildirir. Öğrencilere gösterilen görselde zamanı vurgulayan bir öge (saat, batmakta veya doğmakta olan bir güneş, mevsimsel özellikler...) bulunmaması öğrencilerin cümlelerindeki eylem öbeğinin zaman anlamsal rolünde çok fazla genişletilmesini engellemiştir. Fakat üç öğrencide zaman ile ilgili içeriğin zarf tümleci olarak cümleye dahil edildiği belirlenmiştir. Örnek:

(62) a) Erkek çocuk kız çocuğuna **aşkıını itiraf ederken** hediye veriyor. (Öğr. 50)

62 a'da hediyein veriliş zamanını bildiren ve öbeği zaman yönünden genişleten bir eylemsi öbeğinin bulunduğu görölmektedir.

c. ÜİEC'de Eylem Öbeğini Amaç Bildirerek Genişletme

Amaç anlamsal rolü, bir işin yapılma amacını bildirir. Eylemin belirttiği hareketin yapılma amacını ifade eder. Öğrencilerin kurduğu cümlelerde amaç anlamsal rolünü barındıran zarf tümleciyle eylem öbeğinde sınırlı sayıda karşılaşılmıştır. Bazı öğrenciler cümlelerinde "hediye ver-" eylemi için, amaç bildiren bir tamamlayıcıya ihtiyaç duymuştur. Örnek:

(63) a) Karşıısındaki kişiyi **mutlu etmek amacıyla** hediye veriyorlar. (Öğr. 35)

b) Erkek çocuk kız çocuğuna **kadınlar günü için** hediye veriyor. (Öğr. 80)

63a cümlesinde yapılan işin asıl amacını bildiren ve bu bildirim ile birlikte öbeğin genişlemesini sağlayan "mutlu etmek amacıyla"b'de ise "kadınlar günü için" sözcük öbeğinin kullanıldığı görölmektedir. "Hediye ver-" eyleminin hangi amaç doğrultusunda gerçekteştiği yüzey yapıya yansımıştır.

2.3. TEK İSTEMLİ (DENEYİMLEYEN) BİR EYLEM MERKEZİNDE KURULAN

CÜMLELER(TİEC)'DE ÖBEK GENİşLETME(YAĞMUR ALTINDA ISLANAN ÇOCUK GÖRSELİ)

şekil 13. Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli

Görselde yağmurun altında ıslanan bir çocuk bulunmaktadır. Görselde tek bir varlık (kız çocuğu) verilerek cümlelerin yüzey yapıda bu varlık merkezinde

kurulması amaçlanmıştır. Zaman ve diğer etkilenen öğelerin ön plana çıkmadığı bu görselde "yer" ve "yapan/eyleyen/etkilenen" anlamsal rolleri ön plandadır.

Islanmak eyleminin anlamı TDK Güncel Türkçe Sözlükte şu şekilde verilmiştir:

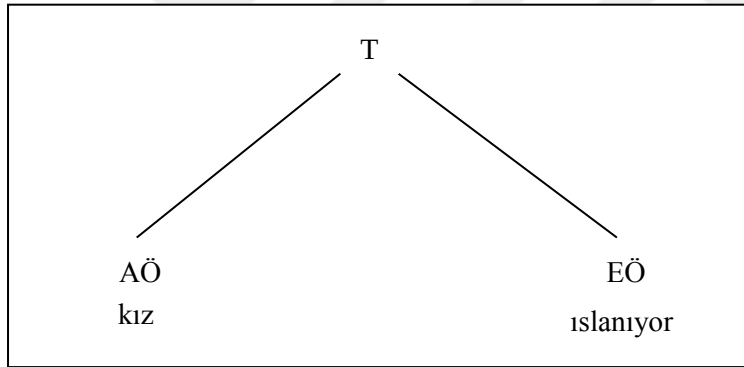
Islanmak: Islak duruma gelmek. "*Sayfalar ıslanmış, mürekkebi dağılmış.*" - A.

Ağaoğlu

Bu anlamına uygun olarak bu eylem tek zorunlu öge olarak etkilenen tümlecini istemektedir. "Islan-" eylemi içerisinde sulu hale gelme anlamını barındırdığı için cümle içinde tekrar etkileyen bir varlığa (su) ihtiyaç duymamaktadır. Bu yüzden cansız bir varlık (su, yağmur...) olarak bir adın öğrencilerin cümlelerinde özne konumuna yerleştirilmedikleri görülmüştür. Bu eylem ile kurulan cümleler farklı rollerdeki ad/ad öbeklerini alarak aşağıdaki şekillerde genişlemiştir:

Örnek: Çocuk ıslanıyor. (Öğr. 5)

Şekil 14. TİEC'de Öbek Yapılar

2.3.1. Tek İstemli (Deneyimleyen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (TİEC)'de Ad Öbeğinin Genişletilmesi

2.3.1.1. TİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Genişletilmesi

Özne konumundaki ad öbekleri genellikle yapan/eyleyen(Agent/Actor) ve deneyimci (Experiencer) rollerindedir. Yapan/eyleyen, bilinçli veya bilinçsiz olarak bir hareketin başlatıcısı; Deneyimci ise, bir oluştan duygusal ve algısal olarak etkilenendir. Genellikle ad öbekleri içinde yer alan bu anlamsal rollerin genişletilmesinde aşağıdaki durumlar söz konusudur.

i. TİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğini Sıfat Yoluyla Genişletme

Sıfatlar kendi öbeğini tek başına kurabilmenin yanı sıra, başka sözcüklerle de birlikte kullanılabilir (Uzun, 2000:135). Yapan/eyleyen ve etkilenen anlamsal rolündeki bir öbeğe gelen sıfatlar sayesinde bu öbeğin daha da genişlediği görülmüştür. Yapılan incelemede öğrencilerin kurduğu cümlelerde ad öbeği konumundaki öbeklerde sıfatlara sık bir şekilde (33) rastlanmıştır. Öğrencilerin belgisiz, sayı, niteleme ve işaret sıfatları kullandıkları görülmüştür.

(64)a) **Bir kız** yağmurda sıırıslıkam olmuş. (Öğr. 12)

b) **Bir çocuk** tişört ve kısa don ile kar yağın sokaklarda duruyor. (Öğr.13)

c) **Bir kız** yağmurun altında kalmış. (Öğr. 14)

d) **Bir tane kız çocuğu** yağmurda ıslanıyor. (Öğr. 15)

e) **Genç kız** yağmurda sıırıslıkam olmuştu. (Öğr. 21)

f) **Yetim çocuk** yağmurun altında kalmış. (Öğr. 25)

g) **Yağmurun altında kalan kız** korkuyor. (Öğr. 10)

ğ) **Endişeli kız çocuğu** yağmurda sıırıslıkam oldu. (Öğr. 71)

h) **Zavallı çocuk** dolunun altında kalmış. (Öğr. 6)

ı) **Bu çocuk** yağmura yakalanmış ve yağmurdan kaçmaya çalışıyor.(Öğr.23)

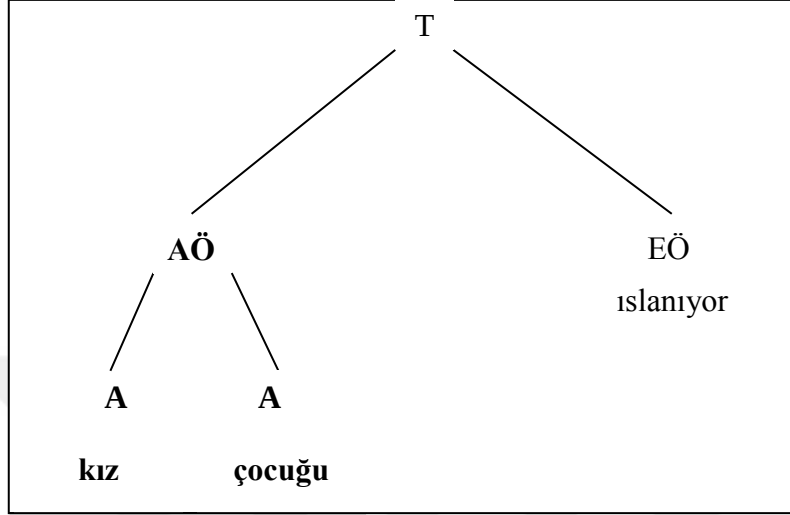
Örnekler incelendiği zaman 64 a, b, c'de sayı sıfatlarının kullanıldığı görülmektedir. 64 d ve e örneklerinde ise daha çok nitelik bildiren yetim ve genç sıfatlarının kullanıldığı ve bu yolla ad öbeğinin genişlediği görülmüştür. (64g) örneğinde ise diğer örneklerden farklı olarak sıfat-fiil kullanımına rastlanmıştır. Bu örnekte "kız" adının önüne gelen 'yağmurun altında kalan' sıfat-fiil öbeği 'hangi kız?' sorusuna cevap verdiği için sıfat görevinde kullanılmıştır. Bu sıfat ile birlikte öbek başı konumunda olan kız sözcüğünün konumu ve yeri hakkında daha ayrıntılı bir bilgi verilmiştir.

ii. TİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğini İsim Yoluyla Genişletme

Özne konumundaki ad öbeklerinin genellikle cümlelerde cinsiyet bildiren adlar ile genişlediği görülmüştür. Öğrencilerin kurduğu cümleler incelendiği zaman görselde

kendini gösteren kız varlığı ile ilgili daha çok nitelik bildiren sıfatlara yönelip ad ile ad tamlamalarını sınırlı olarak kurdukları görülmüştür. 9 öğrencinin kurmuş olduğu cümlede cinsiyet adı ile öbek genişleme görülmüştür.

Şekil 15. TİEC'de Özne Konumundaki AÖ'yü Ad İle Genişletme

Örnekler:

(65) a) **Kız** çocuğu yağmurda ıslanmış sırlıklam olmuş. (Öğr. 45)

b) **Kız** çocuğu yazlık kıyafetleriyle yağmur yağarken kaçmaya çalışıyor. (Öğr. 46)

c) Bir **kız** çocuk yağmurdan ıslanmış. (Öğr. 57)

Örnek 65 a, b, c'ye bakıldığı zaman çocuk isminin cinsiyet bildiren "kız" sözcüğünü alarak isim tamlaması oluşturarak genişlediği görülmektedir.

2.3.2. TİEC'de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi

Üretici-Dönüşümsel dilbilgisinde ad öbeği ile birlikte iki temel öbekten biri olan eylem öbekleri, yapan/eyleyen dışındaki tüm rolleri içine alır. Tüm anlamsal rolleri eylem yönetir. Bu sebeple eylem öbekleri, ad öbeklerine göre daha fazla öbeği ve anlamsal rolü kapsamaktadır. İlgili görsel için yazılan cümlelerde öğrencilerin eylem öbeğini yer, nesne, durum/tarz, zaman, amaç ve sebep/neden rollerini üstlenen ad öbekleri ile genişlettiği görülmüştür.

2.3.2.1. TİEC'de Eylem Öbeğini Ad Öbekleri ile Genişletilmesi

i. TİEC'de Eylem Öbeğini Yer ile Genişletme

Araştırma sonucu elde edilen cümlelere bakıldığında zaman ıslanma eylemi ile ilgili olarak bu eylemin gerçekleştiği yere(location) rolü içeren ad öbeğine sıkça rastlanılmıştır. Yer anlamsal rolü ile eylem öbeği genişleyerek yüzey yapıya çıkmıştır. Cümlelerde yer yağmur ile ilişkilendirilerek verilmiştir.

(66)a) Bir kız **yağmur altında** duruyor. (Öğr. 2)

b) Bir kız çocuğu **yağmurun altında** ıslandığını görüyorum. (Öğr. 3)

c) Bir çocuğun gidecek yeri olmadığı için **yağmurun altında** kalmış.(Öğr. 4)

d) **Yağışlı alanda** kalan kız var. (Öğr. 66)

e) Çocuk **suyun altında** ıslanıyor. (Öğr. 48)

f) Çocuk sokakta olduğu için **yağmurda** sırlıklam olmuş. (Öğr. 77)

66 a-c’de daha çok ıslanmanın sebebini bildiren bir öbek olan "yağmurun altı" öbeği yer bildirmede kullanılırken, d ‘de yağışlı alan sözcüğü tercih edilerek daha geniş kapsamlı bir mekân adı kullanılmıştır. 66e’de yağmur ile su sözcüğü ilişkilendirilerek"suyun altında" söz öbeği, 66 f’de ise " yağmurda" sözcüğü tercih edilmiştir.

ii. TİEC'de Eylem Öbeğini Nesne ile Genişletme

Cansız bir varlık olan "yağmur"un özne konumunda olduğu cümlelerde eylem öbeğinin nesne içerdiği ve nesnenin çocuk, kız çocuğu ad/ad öbekleri ile eylem öbeğine katıldıkları tespit edilmiştir. Araştırma sonucu elde edilen cümlelere bakıldığında zaman bazı örneklerde "ıslat-"eylemi, çocuk etkileneni ile tamamlanmıştır.

Örnek:

(67)a) Yağmur **çocuğu** ıslatıyor. (Öğr. 51)

b) Sokaktaki yağmur**korkan kız çocuğunu** ıslanmış.(Öğr. 22)

67a’ya bakıldığında zaman ise "çocuk" sözcüğü nesne görevinde olarak kullanılmıştır. Bu örnekte yağmur yapan/eyleyen/yapan rolüne geçmiştir ve etkilenen

rolünde olan çocuk sözcüğünü etkilemektedir. 67b'de ise "korkan kız çocuğu" ad öbeği etkilenen rolündedir.

iii. TİEC'de Eylem Öbeğini Zarf ile Genişletme

Dilimizdeki cümlelerde sık rastlanan öğelerden olan zarf ögesine bu görsel ile ilgili kurulan bazı cümlelerde de ulaşılmıştır. Cümlelerde bu ögenin eylemin durumunu, zamanını ve sebebini ortaya koyan anlamsal rolleri içerdiği belirlenmiştir.

a. TİEC'de Eylem Öbeğini Durum/Tarz Zarfı Kullanarak Genişletme

Eylemin nasıl yapıldığı ve yapılış şekli hakkında bizlere bilgi veren durum rolü aşağıdaki örneklerde görülmektedir.

(68)a) Çocuk **yağmurdan korkmuş gibi** duruyor. (Öğr. 62)

b) Yağmurun altında bir kız **şaşkınca** ayakta bekliyor. (Öğr. 63)

c) Bir kız çocuğu yağmura **hazırlıksız** yakalanmış. (Öğr. 17)

Yukarıdaki örneklerde eylemin nasıl gerçekleştirildiğine dair bilgi verilen öge sayesinde öbeğin genişlediği görülmüştür. 68 a ve b'de daha çok duygusal bir anlam taşıyan korkma ve şaşırma eylemleri kullanılırken c'de ise bir kız çocuğunun plansız ve ansızın yakalandığını vurgulayan "hazırlıksız" sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcükler eylemin gerçekleşme durumu hakkında ayrıntılı bilgi verirken bir yandan da eylem öbeğinin genişlemesine katkı sağlamıştır.

b. TİEC'de Eylem Öbeğini Zaman Zarfı Kullanarak Genişletme

Görselde zaman rolünü çok fazla öne çıkaran bir içerik bulunmadığı için eylem öbeğini genişletmede zaman zarfları ile eylem öbeğinin genişletildiği örneklerle sınırlı sayıda rastlanılmıştır. Zaman zarfı olarak öğrenciler yer adında olduğu gibi yağmur ve yağma hareketinden yararlanıldığı belirlenmiştir.

(69)a) Kız yolda **giderken** ıslanmış. (Öğr. 24)

b) Çocuk yağmur **yağarken** ıslanmış. (Öğr. 32)

c) Çocuk **yağmurun altında ıslanırken** üşüyor. (Öğr. 50)

c. TİEC'de Eylem Öbeğini Sebep Zarfı Kullanarak Genişletme

Eylem öbeğinin sebep zarfı ile genişletilmesinde öğrencilerin, daha çok eylemsi öbeklerinden yararlandıkları görülür. "İçin" ilgeci ile birlikte eylemsi öbekleri temel cümlelerin zarfı olur.

(70)a) **Yağmur yağdığı için** çocuk sırsıklam olmuştu. (Öğr. 27)

b) Kız çocuğu **Suriye'de kıyafet olmadığı için** yağmurdan kaçamıyor. (Öğr.37)

c) Bir kız çocuğu eve giderken yağmurun altında ıslanmış ve yağmurun altında **kaldığı için** üzülmüştü. (Öğr. 38)

Bunun yanında bazı cümlelerde -{DAn}- durum ekiyle işaretlenmiş ad/ad öbeklerinin sebep bildiren zarf görevinde kullandığı belirlenmiştir. Ayrıca bu cümlelerde iki ayrı yargının olmadığı sebeplerin yağmur ve yağma hareketi olduğu söylenebilir.

(71) a) Çocuk **yağmurdan** ıslanıyor. (Öğr. 33)

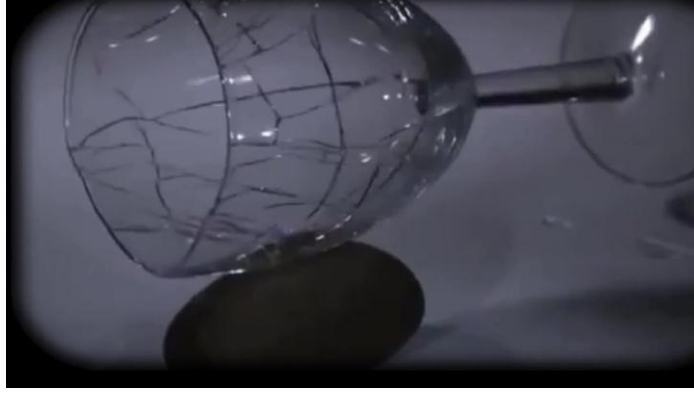
b) Kız çocuğu **ıslanmaktan** korkuyor. (Öğr. 29)

c) Bir kız çocuk **yağmurdan** ıslanmış. (Öğr. 57)

2.4. TEK İSTEMLİ (ETKİLENEN) BİR EYLEM MERKEZİNDE KURULAN CÜMLELERDE ÖBEK GENİŞLETME (KIRILAN BARDAK GÖRSELİ)

Şekil 16. Yağmur Altında Islanan Çocuk Görseli'(nden Fotoğraflar)

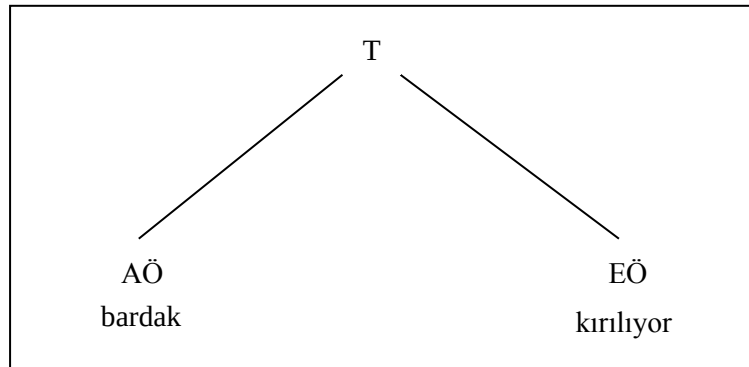

Bu görselde (videoda) bir bardağın ağır çekimde kırıldığı görülmektedir. Bardağı kıranın veya etkenin olmaması, öğrencileri edilgen cümleler kurmaya itecektir.

(72) a) Bardak kırılıyor.

Şekil 17. "Kırılmak" Eylemi İçin Öbek Yapılar

"Kırıl-" eylemi için TDK Güncel Türkçe Sözlük'te aşağıdaki tanımlamalar yapılmıştır:

kırılmak:

1. nesnesiz Kırma işine konu olmak, bir veya birçok parçaya ayrılmak.
2. nesnesiz Bükülerek kat yeri oluşturmak.

3. nesnesiz Savaş, bulaşıcı hastalık sebebiyle çok sayıda insan ölmek.

4. -e Birine karşı kırgın duruma gelmek, gücenmek, incinmek.

5. nesnesiz Kırgınlık duymak:

"Bana ne oluyor bugün? Donuyorum, her tarafım kırılıyor." - Sait Faik Abasıyanık

6. nesnesiz, mecaz Soğuk, rüzgâr vb. eski gücü kalmamak, azalmak, yatışmak.

7. nesnesiz, mecaz Cesaret, umut, onur azalmak, yok olmak:

"Kapıdan içeri ilk adımını atınca birdenbire cesareti kırıldı." - Peyami Safa

8. -den, mecaz Ağaç, dal üzerinde meyve, çiçek, yaprak çok olmak.

9. nesnesiz, fizik Saydam bir ortamdan başka bir saydam ortama geçen bir ışın, doğrultu değiştirmek.

Öğrencilerden elde edilen cümlelere bakıldığında zaman "kırıl-"eyleminin, birinci anlamına göre kullanıldığı görülmüştür. "Kırma" işleminden hareketle "kır-" eylemi 2 istemlidir (Doğan, 2011:293). Kır-, bir "yapan/eyleyene" ve "etkilenene" ihtiyaç duyar. Fakat ilgili görselde yapan/eyleyenin bulunmaması öğrencileri edilgenlik dönüşümüne itmiştir.

2.4.1. Tek İstemli (Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (TİEC) Ad Öbeğinin Genişletilmesi

2.4.1.1. TİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Genişletilmesi

Çalışmanın 61-63. sayfasındaki edilgen dönüşümü konusunda da değindiğimiz gibi bu görselde nesne durumunda olan ad özne konumuna gelmiştir. Bu durumdan dolayı bu tip cümlelerde nesne (etkilenen) bulunmamaktadır. Eylemler gelen -{(1)l}- ve -{(1)n}- eklerini almasıyla nesne ögesinde yer alan etkilenen rolündeki ad özne konumuna geçmektedir.

i. TİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğini Sıfat ile Genişletme

Özne ögesindekisözcük edilgen yapıdaki cümlelerde de sıfat ile genişleyebilmektedir. Öğrencilerin kurduğu cümlelerde ad öbeğinin sıfat ile genişletilmesinde iki yol izlendiği belirlenmiştir. Bazı cümlelerde belgisizlik sıfatı olan "bir" kullanılırken bazı cümlelerde sıfat-fiil öbekleri ile özne konumundaki adın

nitelendiği görülmüştür. Aşağıdaki örnekte yapan/eyleyen durumunda olan bardak sözcüğü "bir cam" sıfatı ile genişletilmiştir.

(73) a) **Bir** cam bardağı sert bir yere vurduğunda kırılır. (Öğr. 6)

b) **Bir** kişi kadehi sert bir cisme vuruyor. (Öğr. 8)

c) **Bir** cam bardağı sert bir yere vurduğunda kırılır. (Öğr. 6)

d) **Bir** adet cam bardak kırılıyor. (Öğr. 2)

e) **Bir** tane cam bardak bir şeye değip kırılıyor. (Öğr. 15)

Örnek 73a,b,c’deözne konumundaki ögenin "bir" belgisiz sıfatını alarak genişlediği görülmektedir. 73d,e ‘de ise "bir" sayı sıfatı olarak kullanılmıştır.

Görseldeki varlığın yere doğru hareket etmesi öğrencilerin eylemsi öbeği kullanarak cümleler kurmasını sağlamıştır. Çünkü öğrenciler birden fazla ve farklı konumda olan bir nesneyi tek cümle ifade etmeye çalışmışlardır. İki durumlu/konumlu varlığı içeren olaylarda öğrencinin, birinci durumu/konumu adlaştırdığı zaman/sıra yönünden sonraki durumu ve konumu ana cümle yaptığı belirlenmiştir. Bu sebeple tek cümle ile ifadelerde sıkça eylemsi grupları kullanılmıştır.

(74) a) İçinde su olan bardak kırılıyor. (Öğr. 24)

b) Taşa çarpan bardak onlarca parçalara bölünüyor. (Öğr. 59)

Örneklere bakıldığı zaman:

74 a’da yüzey yapıda *İçinde su olan bardak kırılıyor*. Şeklinde olan cümlelerin derin yapısında ise:

1. İçinde su olma durumu vardır.

11. Bardak kırılıyor. Cümlelerinden oluştuğu ve bu iki ayrı cümlelerin -{An}- sıfat-fiil ekiyle bir araya geldiği görülmektedir. Bu ek ile birlikte ise *İçinde su olan bardak* şeklindeki eylemsi(sıfat-fiil) öbeğini oluşturduğu görülmektedir.

74 b’de yüzey yapıda *Taşa çarpan bardak onlarca parçalara bölünüyor*. Şeklinde olan cümlelerin derin yapısında ise:

1. Bardak taşa çarptı.

11. Parçalara bölündü. Cümlelerinden oluştuğu ve bu iki ayrı cümlelerin {-An}- sıfat eylem ekiyle bir araya geldiği görülmektedir. Bu ek ile birlikte ise *Taşa çarpan bardak* şeklindeki eylemsi(sıfat-fiil) öbeğini oluşturduğu görülmektedir.

2.4.2. TİEC'de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi

İlgili görsel için yazılan cümlelerde öğrencilerin eylem öbeğini daha çok zarf tümleçleri içinde yer alan durum/tarz, zaman, amaç ve sebep/neden rollerini üstlenen ad öbekleri ile genişlettiği görülmüştür. Bu duruma öğrencilerin görselde gerçekleşen "kırıl-" eylemine ilişkin ayrıntılı bilgiler vermeye çalışmaları sebep olarak gösterilebilir.

2.4.2.1. TİEC'de Eylem Öbeğinde Yer Alan Ad Öbeğinin Genişletilmesi

i. TİEC'de Eylem Öbeğini Hedef Rolü Kullanarak Genişletme

Hedef, bir hareketin son noktasıdır. Eylemin sonlandığı noktayı bildirir. "Kırıl-" eyleminin meydana geldiği nokta ise cümlelerde, yer ve taş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örnek:

(75) a) Bardak **taşın üstüne** düştü. (Öğr. 28)

b) Bardak düşünce **etrafa** dağıldı. (Öğr. 57)

Örneklerde de görüldüğü gibi 75a cümlelerinde görseldeki cismin kırılmasını sağlayan hedef nokta olarak "taşın üstü", b'de ise hedef nokta olarak "etraf " söz ve sözcük grupları kullanılmıştır.

ii. TİEC'de Eylem Öbeğini Kaynak Rolü Kullanarak Genişletme

Bu anlamsal rol, eylemin anlattığı olayın çıkış noktasını bildirir. Aşağıdaki örnek cümlede (76 a) cümlede bardağın düştüğü yönü ve rotayı bildiren bir anlamsal rol tanımlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Örnek:

(76) a) Bardak **yukarıdan** düşerek kırılıyor. (Öğr. 31)

iii. TİEC'de Eylem Öbeğini Zarf ile Genişletme

a. TİEC'de Eylem Öbeğini Durum / Tarz Zarfı ile Genişletme

Eylemin ifade ettiği hareketin, oluşun ya da durumun nasıl gerçekleştiğini ifade eder (Doğan,2011:76). Araştırmada öğrencilerin kurduğu cümleler incelendiği zaman

durum/tarz zarflarının daha çok eylemsi öbeği şeklinde yer aldığı az sayıda ise ad/ad öbeği şeklinde kullanıldığı görülmüştür. Bu rol zarf ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

(77) a) Yere düşen bardak **feci şekilde** kırılıyor. (Öğr. 65)

b) Bir bardak **yere düşerek** parçalara ayrılıyor. (Öğr. 69)

c) Bardak **siyah bir taşa çarpıp** kırılıyor. (Öğr. 55)

d) Bardak yere düşünce **paramparça** oldu. (Öğr. 7)

e) Cisim bardağı **bir kalp gibi** parçalıyor. (Öğr. 80)

f) **Yere bir tane bardak düşerek** parçalanıyor. (Öğr. 74)

Örnek 77a-f'deylemsi öbeğindeki cümlelerde bardağın kırılış şekli ile ilgili durum rolünde sözcük kullanılmıştır. Kullanılan söz ve söz öbekleri sayesinde hem eylem daha da ayrıntılı olarak anlatılmış hem de öbek genişlemiştir.

b. TİEC'de Eylem Öbeğini Zaman ile Genişletme

Anlamsal roller içerisinde yer alan zaman rolü, eylemin bildirdiği hareketin, oluşun ya da durumun meydana geliş zamanını ve zaman aralığını bildirir. Öğrencilerin kurduğu cümleler incelendiği zaman bu rolün eylemsi öbekleri ile karşılandığı görülmüştür. Eylemlere gelen sıfat-fiil/zarf-fiil ekleri ile eylemlerin zaman anlamı taşıdıkları görülmüştür. Örnek:

(78) a) Bardak taşa **vurduğu an** kırılıyor. (Öğr. 25)

b) Bardak **yere düşünce** kırılıyor. (Öğr. 70)

78 a'da kırılma zamanını vurgulayan vurduğu an sözcüğü ile eylemin gerçekleşme anı belirtilmiştir ve eylem öbeği sıfat-fiil eki olarak zaman rolü ile genişlemiştir. b'de ise zarf-fiil eki olarak zaman rolünü karşılamıştır.

c. TİEC'de Eylem Öbeğini Sebep ile Genişletme

Sebep, eylemin ifade ettiği sürecin, nedenini ifade eder. (Doğan, 2011:70). (Öğr.23) 'ün kurduğu cümlede uyuyakalmak eyleminin, sebebini bildiren bir sözcük bulunmaktadır. Bu rol, sentaks açısından sebep bildirdiği için zarf tümleci olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek:

(79) a) Bir cam bardak **taştan dolayı** kırılıyor. (Öğr. 29)

b) Bir bardak **sesten dolayı** kırılıyor. (Öğr. 68)

c) Bardağı **sinirle yere atınca** paramparça oldu. (Öğr. 76)

79a ve b’de" kırıl-" eyleminin kendiliğinden olmayacağı ve bu durumun bir sebebe bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Örnek cümlemizde bu sebep ise taştan dolayı/sesten dolayı söz öbeği sayesinde sağlanmıştır. Bu öbeği kullanılması ile de eylem öbeği sebep açısından genişlemiştir. 79c’de ise eylemin gerçekleşme sebebi "sinirle yere atma" eylemsi öbeği olarak gösterilmiştir.

2.5. İKİ İSTEMLİ (YAPAN/EYLEYEN - ETKİLENEN) BİR EYLEM MERKEZİNDE KURULAN CÜMLELERDE ÖBEK GENİŞLETME (TEMİZLİK YAPAN KADIN GÖRSELİ)

Şekil 18. Temizlik Yapan Kadın Görseli’(nden Fotoğraflar)

Yapan/eyleyenin canlı bir varlık (bayan) olduğu görselde etkilenen olarak ev eşyaları yer almaktadır. Bir bez aracılığıyla yapılan temizleme, silme hareketini içeren görselle ilgili kurulan cümlelerde hareketin doğası gereği yapan/eyleyen ve etkilenen rollerini içeren özne ve nesne öğelerinin genel olarak yer aldığı görülmüştür.

Öğrencilerin kurduğu cümlelerde yüklemde hareket ile ilgili olarak daha çok "temizle-" eyleminin tercih edildiği belirlenmiştir. Bunun yanında "sil-" ve "(temizlik) yap-" eylemlerinin yer aldığı cümleler de görülmüştür.

"Temizle-" eylemi için TDK Güncel Türkçe Sözlük'te aşağıdaki tanımlar verilmiştir:

temizlemek:

1. -i Temiz duruma getirmek, arıtmak, paklamak.

"Yeşil alanların, parkların, koruların klorofili kirli havayı süzer, temizler." - Haldun Taner

2. -i, mecaz Sakıncalı, pürüzlü bir işi olumlu sonuçlandırmak.

3. -i, mecaz Bitirmek, tüketmek.

Bir aylık iş vardı, bir haftada temizledim. Bir tepsi böreği temizledi.

4. -i, argo Öldürmek, yok etmek:

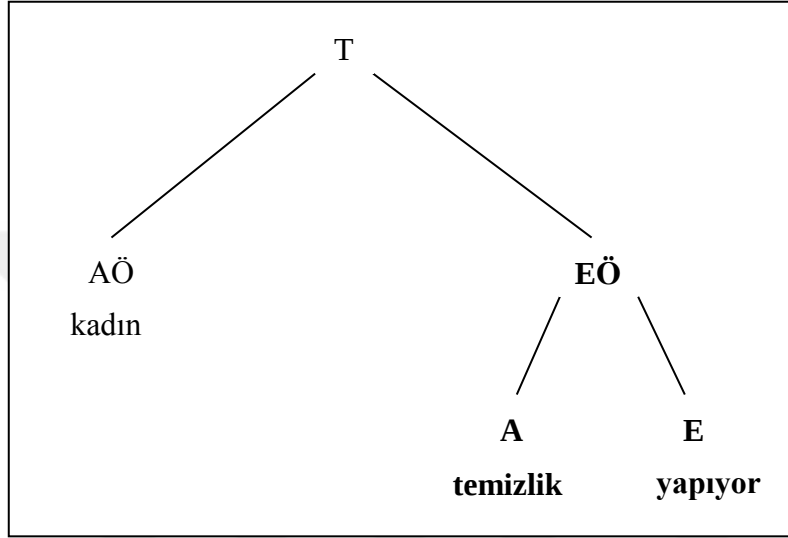
"İntihar etmeden önce de aleyhte tanıklık edecek, yargıcı temizleyecekti." - Çetin Altan

5. -i, argo Kumar oyunlarında öbür oyuncuların bütün paralarını almak.

6. -i, tıp Bir yaranın, bir dokunun sağlam olmayan bölümlerini neşter veya bıçakla kesmek.

Öğrencilerden elde edilen cümlelere bakıldığı zaman "temizle-"eyleminin, birinci anlamına göre kullanıldığı görülmüştür. "Temizle-" ve "sil-" eylemleri bir yapan/eyleyene ve bir etkilenene ihtiyaç duyan iki istemli bir eylemdir.

Şekil 19. "Temizlemek" Eylemi İçin Öbek Yapılar

2.5.1. İki İstemli (Yapan/eyleyen - Etkilenen) Bir Eylem Merkezinde Kurulan Cümlelerde (İİEC)Ad Öbeğinin Genişletilmesi

2.5.1.1. İİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğinin Genişletilmesi

Görselde hareketi kendi iradesiyle gerçekleştiren ve cinsiyeti belli olan varlık (kadın) öğrencilerin cümlelerinde genel olarak özne konumuna yerleştirilmiştir. Öğrenciler özne konumundaki varlığı yüzey yapıda cinsiyet, yaş, görev yönleriyle yansıttığı görülmüştür. Bu yansıtma sırasında özne konumundaki ad öbeğinin genişlediği görülür.

i. İİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğini Sıfat ile Genişletme

Görselle ilişkili olarak yapan/eyleyen rolündeki özne özellikle belirsizlik sıfat "bir" ile cinsiyet ve yaş sıfatları ile genişletilmiştir:

(80) a) **Bir kadın**, kendi bulunduğu odanın temizliğini yapıyor. (Öğr. 11)

b) **Bir kadın**, evi temizlemeye başlamış. (Öğr. 12)

- c) **Genç bir kadın**, bir bez yardımıyla tozları siliyor. (Öğr. 63)
- d) **Bir genç bayan**, ofisini dip köşe temizliyor. (Öğr. 26)
- e) **Kadın lokantacımasaları**, sandalyeleri siliyor. (Öğr. 19)
- f) **Bir hizmetlietrafı** siliyor ve çok toz çıkıyor. (Öğr. 20)
- g) **Temizlikçi** her yeri temizledi. (Öğr. 23)
- ğ) **Temizlikçi kadın** heryerdeki kirleri alıyor. (Öğr. 24)

Varlık belirgin olmasına rağmen sınırlı sayıda öğrencinin yapan/eyleyeni belirsiz ortaya koydukları görülmüştür:

- (81)a) Bazı kişiler var, onlar **evini** siliyor ve temizliyor. (Öğr. 22)

ii. İİEC'de Özne Konumundaki Ad Öbeğini İsim ile Genişletme

Öğrencilerin kurduğu cümlelerde yapan/eyleyen anlamsal rolündeki bir öbeğin başka isimler ile tamlamalar kurarak daha da genişlediği görülmektedir. Örnek:

- (82) a) **Ev hanımı** temizlik yapıyor. (Öğr. 78)

- b) **Ev hanımı kadınlar** temizlik yapıyor. (Öğr. 25)

Örnek 82 a ve b'de hanım sözcüğüne gelen ev sözcükleri ile birlikte oluşantamlamalar oluşmuş ve öbek genişlemeleri meydana gelmiştir.

2.5.2. İİEC'de Eylem Öbeğinin Genişletilmesi

2.5.2.1. İİEC'de Eylem Öbeğinde Yer Alan Ad Öbeğinin Genişletilmesi

i. İİEC'de Eylem Öbeğini Nesne Kullanarak Genişletme

"Temizle-"eylemi, beraberinde temizlenen, bu eylemden etkilenen başka bir varlığa ihtiyaç duyar. Öğrencilerden temizlenen nesneleri belirtmeleri beklenmektedir. Bu durumdan dolayı ilgili görsel için kurulmuş cümlelerde sıkça etkilenen rolüne rastlanmıştır. Örnek:

- (83) a) Bir kadın **evin her yerini** temizliyor. (Öğr. 2)

- b) Kadın lokantacı **masaları, sandalyeleri** siliyor. (Öğr. 19)

- c) Bir hizmetli **etrafı** siliyor ve çok toz çıkıyor. (Öğr. 20)

- d) Bez ile **etrafı** siliyor temiz bir kişi. (Öğr. 21)

e) Bazı kişiler var, onlar **evini** siliyor ve temizliyor. (Öğr. 22)

f) Temizlikçi **heryeri** temizledi. (Öğr. 23)

g) Temizlikçi kadın **heryerdeki kirleri** alıyor. (Öğr. 24)

Örneklerde görüldüğü gibi evin her yeri, masalar sandalyeler, etraf, ev, yer ve her yerdeki kirler sözcükleri etkilenen rolünde görev almışlardır. Öğrencilerden bazıları ev eşyalarını ayrı ayrı kullanmış, bazıları ise eşyaları ve evi bir bütün olarak cümlelerine taşımışlardır.

ii. İİEC'de Eylem Öbeğini Zarf Kullanarak Genişletme

a. İİEC'de Eylem Öbeğini Durum/Tarz Zarfı ile Genişletme

Öğrencilerin görselle ilgili kurduğu cümlelerde eylemin yapılaş durumunu bildiren durum/tarz anlamsal rolünü karşılayan ad öbekleri ile eylem öbeğinin genişlediği tespit edilmiştir.

(84) a) Bir genç bayan ofisini **dip köşe** temizliyor. (Öğr. 26)

b) Videoda temizlik yapıyorlar ve **güzel** siliyorlar. (Öğr. 31)

c) Kadın her yeri **özenle** temizliyordu. (Öğr. 43)

d) Kadın sırayla başka başka o yerleri **güzelce** tozlarını alıp temizliyor.
(Öğr. 9)

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere öğrenciler hareketin gerçekleşme tarzını kendi öznel değerlendirmeleri çerçevesinde "dip köşe, güzel, özenle, güzelce" seçimlik tümleçleriyle ortaya koymaya çalışmışlardır.

b. İİEC'de Eylem Öbeğini Sebep Zarfı ile Genişletme

Eylem Öbeğinde seçimlik tümleç olarak sebep zarfı cümlelerde öğrenciler tarafından sınırlı tercih edilmiştir.

(85) a) Bir kadın yerler, kapılar, masanın üstü çok **kirlendiği için** orayı temizliyor. (Öğr. 4)

c. İİEC'de Eylem Öbeğini Araç Zarfı ile Genişletme

Bir süreçte yapan/eyleyen tarafından kullanılan aracı karşılayan ad öbeğini ifade eder, olayın doğrudan fiziksel nedenini de ortaya koyar (Doğan, 2011: 71). Görselle

ilgili öğrencilerin kurduğu cümlelerde seçimlik tümleç olarak araç zarflarına yer verilmiştir. Öğrencilerin cümlelerinde eylem öbeğini genişleten araç rolünü barındıran zarfların ad öbeği + ile edatından oluştuğu gözlemlenmiştir. Görselde kendini gösteren temizleme aracı (bez) öğrencilerin sözlüksel alanı doğrultusunda "bez, havlu, mendil" adları ile karşılanmıştır.

Örnekler:

(86) a) Bir kadın **bezle** tozlu yerleri siliyor. (Öğr. 3)

b) Bir kadın elinde **havlusuyla** evi temizliyor. (Öğr. 17)

c) Bir kadın her yeri bir **mendil ile** siliyor. (Öğr. 18)

d) Kadın **pembe beziyle** evin her tarafını temizliyor. (Öğr. 47)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dil-söz, edinç-edim karşıtlıkları çerçevesinde dil kullanıcıları derin yapıda zihinde oluşturdıklarını yüzey yapıda söze farklı şekillerde çıkarabilmektedir. Yüzey yapı, dil kullanıcılarının söylemlerindeki farklılıkları ortaya koyarken aynı zamanda söylemlerindeki benzerlikleri, dilin işleyişini, dilbilgisel kuralları, düzeni de somut bir şekilde ortaya koyabilmektedir.

6. sınıf öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada derin yapıda benzer şekillerde oluşturulmaya çalışılan olay ve durumların yüzey yapıya nasıl taşındığı, öğrencilerin cümle kurguları, öğelerin dizilişleri, sözcük tercihleri, öbekleri genişletme yönleri ile benzerlikler olup olmadığı gözlemlenmiştir.

Öğrencilere yüzey yapıda farklı cümle çeşitleri üretmeleri için, görseller gösterilerek, öğrencilerden görsellerle ilgili cümle kurmaları istenmiştir. Görsellerdeki olay veya durum ile ilgili 400 (dört yüz) cümlelik bir derlem oluşturulmuş, bu derlem içerisinde doküman incelemesi yapılmıştır. Araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- Kurulan cümlelerin tamamına yakınında (%98,95) yüklem in son da kullanıldığı görülmüştür. Bu bakımdan 6. sınıf öğrencilerinin daha çok kurallı cümle kullandığı söylenebilir. Devrik cümlelerde son da kullanılan tek ögenin özne olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısının en son öge olarak yer aldığı herhangi bir cümleye rastlanılmamıştır.

2- Öğrenciler yer değiştirme dönüşümü ile aynı sözcükleri farklı sıralama ile kullanıp birbirinden farklı cümleler ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca cümlelerde öğelerin yerlerinin değiştiği ve dilimiz için genel kullanım olarak kabul edilebilen özne, nesnesıralamasınındeğişebildiği (çoğunlukla bu şekilde olmakla birlikte) görülmüştür. Bu açıdan yüklem in veya etkilenen rolünde olan nesnenin cümle başında olduğu örneklere rastlanmıştır.

3- Yüklem in cümledeki öğelerin konumlarında ve anlamsal rollerinde çok etkili olduğu görülmüştür.

Örneğin:

-Erkek çocuk, kıza hediye vermiş.

-Kız, erkek çocuktan hediye almış.

Yukarıdaki cümlelere bakıldığı zaman vermek ve almak eylemlerinin kullanılması sebebiyle ilk cümlede yapan/eyleyen rolündeki özne, ikinci cümlede ayrılma rolünde kullanılmıştır. İlk cümlede hedef rolünde olan kız sözcüğü ise ikinci cümlede yapan/eyleyen rolündeki özne konumunda kullanılmıştır.

4- Cümlelerin temel öğelerinden birisi konumunda olan özne, ulaşılan 400 cümlelik derlemde 350 kez yer verilmiştir. Bu kullanım sıklığına bakarak 6. sınıf öğrencilerinin cümlelerinde özne temel öge olarak Türkçede çok sık bir şekilde kullanılmaktadır. Bazı cümlelerde bu öge, gizli özne şeklinde yer alır.

5- Özne konumunda görseldeki varlığı adı yerine zamirlerin (adıların) kullanıldığı görülmüştür.

6- Araştırma sonucunda bazı öğrencilerin sıralı ve bağlı cümleler kurdukları ve cümlelerde ortak öğeler kullandıkları görülmüştür. Özne ve nesnelerin sıkça ortak olarak kullanıldıkları söylenebilir.

7- Derin yapıların, yüzey yapıya aktarılmasında karşımıza çıkan diğer bir durum ise birden fazla cümlelerin bir araya gelmesi ile oluşan birleşik cümlelerin oluşumundaki dönüşüm özellikleridir. Birleşik cümle en az iki ayrı cümleden oluşmaktadır. Bu iki cümle birleşirken bazı dönüşümlerden geçmektedir. Cümlelerin birleşmesi esnasında silme ve ekleme dönüşümü ile karşılaşmıştır. Silme dönüşümü ile cümlelerdeki bazı sözcük ve ekler birleşik cümleye uyum sağlamak silinmiştir. Buna karşılık birleşme esnasında iki cümlede de bulunmayan ek ve sözcüklere ihtiyaç duyulmuştur. Bu aşamada ise ekleme dönüşümü devreye girmiş ve gerekli eklemeler yapılmıştır.

8- Öğrencilerin cümlelerde çok fazla sıfat ve zarf gibi nitelik bildiren sözcük kullanmadığı görülmüştür. Bu sebeple öğrencilerin uzun cümleler kurmadığı ve anlatmak istediklerini kısa ve net bir şekilde anlatmaya çalıştıkları görülmüştür. Görsellerdeki varlıklar/kişiler fazlaca ayrıntıya girilmeden birkaç sıfat ile anlatılmıştır. Cümlelerin geneline bakıldığı zaman zarf tümlecini en çok kullanılan öge olduğu görülmüştür. Bu durumun da cümlelerin uzun olmasını engelleyen faktörlerden biri olduğunu belirtilebilir.

9- Bazı öğrenciler ise görselleri yorumlarken öznel yaklaşımlar sergilemişlerdir. Örneğin, öğrenciler görselde boş bir bardak/kadeh olmasına rağmen içki sözcüğü ile bağdaşım kurmuşlar bu örneğin yanı sıra ıslanan çocuğun Suriyeli olabileceğine dair düş gücü içeren cümlelere rastlanmıştır.

10- Zarf tümleci ve yer tamlayıcılarının cümle içindeki sıralamaları açısından bakıldığı zaman; hem zarf tümlecinin hem de yer tamlayıcısının birer kez ve beraber bulunduğu 22 cümlede önce yer tamlayıcısının, 17 cümlede ise önce zarf tümlecinin kullanıldığı görülmüştür.

11- Yerine koyma dönüşümünü kullanan öğrenciler sahip oldukları sözcük dağarcığı ve sözlükçelerinin el verdiği kadarıyla eş, yakın, zıt ve parça-bütün gibi anlamsal ilişkiler kurmuşlardır. Tercih ettikleri sözcükler ile bir olayı farklı sözcükler kullanarak anlatmışlardır. Bu sayede öğrencilere aynı görsel verilmesine rağmen öğrenci sayısı kadar farklı cümle ortaya çıkmıştır.

12-Nesne alabilen eylemlerin bulunduğu cümlelerde, yapan/eyleyen ögenin bulunmaması nesnenin özne konumuna gelmesine ve edilgen yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yüklem konumundaki ögeye gelen edilgenlik -{(1)n}-, -{(1)l}- ekleri ile etken-edilgen dönüşümü ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm ile derin yapıda oluşan düşünce, duygu ve olaylar sanki kendi kendine yapılmış gibi yüzey yapıya çıkmıştır.

13- İki durumlu/konumlu varlığı içeren olaylarda öğrenci, birinci durumu/konumu adlaştırmakta zaman/sıra yönünden sonraki durumu ve konumu ana cümle yapmakta olduğu belirlenmiştir.

Genel olarak dönüşüm ve öbek genişletmelerle ilgili olarak aşağıdaki ek sonuçlar söylenebilir:

- Her birey kendisini bir anadilin içinde bulur. Çevresindeki dil kullanıcılarının o anadili kullanım biçimlerine maruz kalır. Türkçemizin içine doğan bir çocuk önce anne, baba, dede gibi tek sözcüklerle akabinde ise "Anne gel.", "Baba at." şeklinde ve telgrafik konuşma diye nitelendirilen cümleler ile dili kullanma sürecine başlar. Daha sonra bu birkaç sözcükten oluşan cümleler paragraflardan hatta sayfalardan oluşan uzunluktaki cümlelere dönüşürler. Evrensel dilbilgisine göre tüm sözcükler ad öbeği ve eylem öbeği olmak üzere iki gruptan oluşur. Türkçede öznesi gizli konumda olan ve çekimli bir eylemden oluşan tek sözcüklü cümleler hariç bütün cümleler en az iki

sözcükten oluşur. Araştırma sonuçlarına bakıldığı zaman bir sözcükten oluşan bir öbeğin durum, zaman, sayı, sebep, vb. özellikler bildiren sözcüklerin eklenmesiyle genişlediği görülmüştür. Bu sayede sadece ad ve eylem öbeğinden oluşan iki sözcüklü cümleler uzayabilmektedir. Anadil kullanıcısı sözlükçesinin gelişmesiyle birlikte Evrensel dilbilgisinin öngördüğü şekilde sözcükleri uygun yerlere ekleyip istediği kadar uzun cümleler kurabilmektedir.

- Dil öğrenme yetisi doğuştan gelen bir özelliktir. Dil kullanıcıları anadillerini bu yeti sayesinde öğrenip kendi söz özelliklerini geliştirirler.

- Öğrenciler derin yapıdaki duygu, düşünce ve tasavvurlarının çeşitli dönüşümlerden geçerek yüzey yapıya çıktıkları görülmüştür. Dönüşümler genel olarak derin yapıdan yüzeye yapıya çıkan cümlelerin birbirinden farklı olmasına neden olur. Bu sayede Evrensel Dilbilgisinin genel kabullerinden "olan sınırlı sayıda sözcükten sınırsız sayıda cümle" kuralı ortaya çıkabilmektedir. Çalışmada aynı görsel için örneklem içine alınan tüm öğrencilerin kurduğu cümlelerin birbirinden farklı olması dönüşümlerin bu işlevini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bütün dil kullanıcıları için olayların anlatımı birbirinden farklı olacaktır. Her olay veya düşünce basmakalıp ve aynı sözcükle değil dil kullanıcıların kendi sözlükçe ve dil becerisi düzeyinde farklı farklı anlatılacaktır.

Araştırmacılara yönelik aşağıdaki öneriler sıralanmıştır:

1-6. sınıf öğrencilerine uygulanan bu araştırma daha küçük sınıflarda örneğin; ana sınıfı, 1. sınıflarda ya da yükseköğretim seviyesindeki öğrencilere uygulanarak farklara bakılabilir. Bu bakımdan dil kullanıcıların dili kullanma güçleri, kullandıkları öbek yapıların genişlikleri ve derin yapı ile yüzey yapı arasındaki dönüşümler karşılaştırılabilir.

2- Görseller kullanılarak yapılan bu çalışmanın yanında sesli/müzikli ve anlatıma dayalı materyaller kullanılarak farklı çalışmalar yapılabilir. Bu bakımdan vurgu, tonlama veya duygusal değişkenlerin derin yapı ile yüzey yapı arasındaki ilişkileri incelenebilir. Öğrencilerin seçecekleri cümle yapılarının inceleneceği tüm araştırmalarda araştırmacı da kullandığı cümle yapılarına azami derecede özen göstermeli ve öğrencileri etkilememelidir.

3- 6. sınıf seviyesindeki öğrencilere çalışmanın küçük bir şeklinin yaptırılması(görseller sonucu cümleler yazdırarak) cümle bilgisi kazanımlarının daha iyi kavranılmasında faydalı olacaktır.

4- "Hediye Veren Çocuk Görselinde" nesne konumunda kullanılan hediye sözcüğünün eş anlamlısı olan 'armağan' sözcüğünün cümlelerde hiç kullanılmadığı görülmüştür. Bu bakımdan 6. sınıf öğrencilerinin eş anlamlı sözcükleri kullanırken hangi sözcüğü tercih ettikleri ve sebepleri incelenebilir.

5- Öğrencilere cümle üretimi sırasında kullanabilecekleri bir sözcük havuzu verilebilir. Havuzdan tercih edilen sözcüklerin cümledeki konumları ile öğrenciler tarafından eklenen eklerin tespiti ve analizi yapılabilir.

6- Öğrencilere farklı bağlam durumlarında (not kaygısı- arkadaş veya öğretmen beğenisi vb.) cümleler yazdırılıp karşılaştırmalar yapılabilir.

Böylelikle söz dizimi, dönüşüm ve öbek genişletme konularında araştırmalar ve yeni bulgular ve tespitler ortaya çıkar.

KAYNAKÇA

- Altuğ, T. (2001). *Dille Gelen Felsefe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri* (Onunca Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayrav, S. (1969). *Yapısal Dilbilim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Berk, L. E. (2003). *Child Development*, Allyn & Bacon.
- Boz, E. (2007a). *Türkiye Türkçesinde +{A}Durum Biçimbirimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2007b). Adın Yükleme (Nesne) Durumu Ve Tümcenin Nesne Ögesi Üzerine. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*. 2 (2). 1-25.
- Chomsky, N. (2002). *Dil ve Sorumluluk: Mitsou Ronat'la Konuşmalar*, (Çev. Hüsnü Özasya). Bursa: Ekin Yayınları.
- Chomsky, N. (2009). *Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri*. (Çev.Veysel Kılıç). İstanbul: Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları.
- Chomsky, N. (2001). *Dil ve Zihin* (Çev. Ahmet Kocaman). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Chomsky, N. (2013). *Demokrasi ve Eğitim*, (Çev. E.Abadoğlu, B. Karadağ, Z. Kutluata, N. Ersoy, A.K. Saysel, A. Sönmez). İstanbul: Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları.
- Chomsky, N. (2014). *Dilin Mimarisi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
- Chomsky, N. (2018). *Doğa ve Dil Üzerine*. İstanbul: Sözcükler Yayınları
- Crystal, D. (2016). *Dilbilim Nedir?*, (Çev. Ahmet Benzer). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Delice, İ. (2012). "Cümle Nasıl Tanımlanmalıdır?". *Turkish Studies*. 7 (1). 37-40.
- Demircan, Ö. (2003). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
- Doğan, N. (2017). Türkçe Fiillerin Anlam Bilimsel Sınıfları. *I. Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme Sempozyumu*. 223-253.
- Ergin, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basın Yayın Tanıtım
- Erkman-Akerson, F. (2008). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi* (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Golzar, H. A. (2016). *Türkçe Fiillerde İstem*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Göknel, Y. (1974). *Modern Türkçe Dilbilgisi*, İzmir: Esen Yayınları
- Görsel 1: Ağaç Altında Yatan Çocuk (Ağaç). (2018). <https://www.masalcisite.com/kral-ve-elma-agaci/> (Erişim Tarihi: 12.12.2018).
- Görsel2: Hediye Veren Çocuk. (2018). <https://tr.depositphotos.com/11251719/stock-photo-little-boy-giving-agift.html> (Erişim Tarihi: 12.12.2018).
- Görsel 3: Yağmur Altında Islanan Çocuk. (2018). <https://www.youtube.com/watch?v=mJvA8dYL0Fo> (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- Görsel 4: Kırılan Bardak. (2018). <https://www.youtube.com/watch?v=slJGjzDdEXQ> (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- Görsel 5: Temizlik Yapan Kadın. (2018). <https://www.youtube.com/watch?v=X6GpPK2B-DE> (Erişim Tarihi: 30.12.2018).
- Hirik, S. (2018). "Rol Kuramı İle Fiillerin Anlambilimsel Kategorilerinin İlişkisi: İyi Ve Kötü Prens Öyküsü Örneği". *Türkbilig*. Sayı. 35, 125-142.

- Huber, E. 2008, *Dilbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
- Karabulut, F. (2011). *Edilgen Yapı Tipolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları
- Karahan, L.(1997). “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”. *Türk Dili*. Sayı. 549, 209-213.
- Karahan, L. (2018). *Türkçede Söz Dizimi* (25. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kayabaşı, D. (2018). “Bölüm 5 Üretici Dilbilgisi”. İçinde; *Dilbilim Kuramları İki Düzlem Beş Kuram*, (Ed: Ö. Can), ss 261-329. İstanbul: İthaki Yayınları
- Kerimoğlu, C. (2017). *Genel Dilbilime Giriş*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kuram, K. (2006). *Türkçede Yer Öbeklerinin Bazı Sözdizimsel Özellikleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Kutlusoy, Z. (2003).“Bilişsel Bilişim”. İçinde; *Felsefe Ansiklopedisi 2. Cilt*, (Ed. Ahmet Cevizci), ss 596-612. İstanbul: Etik Yayınları.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim* (Çev: Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları
- Müldür, F. (2016). Noam Chomsky’de “Evrensel Dilbilgisi” Kavramı: Gelişimi, Kapsamı ve Başlıca Dil Yaklaşımları İçindeki Yeri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi. Mardin.
- Onan, B. (2015). Derin Yapı Yüzey Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*. 3 (3), 91-110.
- Özen Baykent, U. (2015). *Chomsky'nin Bilişselci Dil Yaklaşımının Yabancı Dil Eğitiminde Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Soruşturma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi. Bursa
- Perrot, J. (1998). *Dilbilim*, (Çev. Emel Ergun). İstanbul: İletişim Yayınları
- Rifat, M. (2000). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları* (İkinci Baskı). İstanbul: Omnia Reklam ve Yayıncılık
- Sezer, A. (1993). Türkçede Silme Dönüşümü. *Türk Dilleri Araştırmaları* Sayı. 3, 193-201.
- Türk Dil Kurumu, (2019). *GüncelTürkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 30.07.2020).
- Toklu, Ö. (2013). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Uysal, B. (2019). *Türkçede İşteş Çatı*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Uzun, N. E. (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları
- Üstünova, K. (2010). Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 5/4 Fall
- Vardar, B. (1982). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İkinci Baskı). İstanbul: Multilingual Basımevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları

EKLER

Ek-1 Cevap Formu

Sevgili Öğrenciler,

Bu cevap formu Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülmekte olan "**Derin Yapı ve Yüzey Yapı Bağlamında 6. Sınıf Öğrencilerinin Kurdukları Cümle Yapıları ve Söz Öbekleri Üzerine Bir Araştırma**" başlıklı yüksek lisans tez çalışması için yapılmaktadır. Sizlerden edinilecek bilgiler ve kurulan cümleler tamamen bilimsel amaçlı kullanılacaktır, ders notlarınızı herhangi bir şekilde etkilemeyecektir. Katkılarınız bizim için önemlidir. Şimdiden değerli katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

Erdal GÜNGÖR
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi

KİŞİSEL BİLGİLER				
Lütfen size uygun cevabı işaretleyiniz.				
	Cinsiyetin	Kız	Erke	
iz		()	k	()

1. Lütfen birinci resimdeki varlık/durum veya olay hakkında bir cümle kurunuz.

-

2. Lütfen ikinci resimdeki varlık/durum veya olay hakkında bir cümle kurunuz.

-

3. Lütfen üçüncü resimdeki varlık/durum veya olay hakkında bir cümle kurunuz.

-

4. Lütfen birinci videodaki varlık/durum veya olay hakkında bir cümle kurunuz.

-

5. Lütfen ikinci videodaki varlık/durum veya olay hakkında bir cümle kurunuz.

Ek 2:Araştırmada Alınan İzinler

Evrak Tarih ve Sayısı: 22/05/2019-E.17272

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı

Sayı : 70813604-044-
Konu : Araştırma İzni

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : a) 02.05.2019 tarih ve 31709271-300-14816 sayılı yazınız,
b) 13.05.2019 tarih ve 16605029/44-9424748 sayılı yazı.

Enstitünüz Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programı öğrencisi Erdal GÜNGÖR'ün "Derin Yapı ve Yüzey Yapı Bağlamında 6. Sınıf Öğrencilerinin Kurdukları Cümle Yapıları ve Söz Öbekleri Üzerine Bir Araştırma" konulu yüksek lisans tezi için ilgi (a) yazınız ekinde belirtilen okullarda araştırma yapmasının uygun görüldüğüne ilişkin Denizli Valiliğı İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün ilgi (b) sayılı yazı ve eklerinin birer suretleri ilişikte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

e-imzalıdır
Prof.Dr. Murat PEKER
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

Ek: 1-İlgi (b) sayılı yazı ve eklerinin birer suretleri (8 sayfa)

**T.C.
DENİZLİ VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü**

Sayı : 16605029/44-E.9424748
Konu : Anket Uygulama İzni

13/05/2019

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlüğü'nün 03/05/2019 tarih ve E.4404 sayılı yazıları.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Erdal GÜNGÖR, "Derin Yapı ve Yüzey Yapı Bağlamında 6. Sınıf Öğrencilerinin Kurdukları Cümle Yapıları ve Söz Öbekleri Üzerine Bir Araştırma" konulu tez çalışması kapsamında hazırlanmış olduğu anket/ölçek formlarını İlgi yazı gereği Müdürlüğümüze bağlı Denizli İli Kale İlçesinde bulunan ortaokul 6. Sınıf öğrencilerine uygulamak istemektedir.

Yukarıda adı geçen müracaat ile ilgili (Lisans/Lisansüstü/Doktora) öğrencileri ve Öğretim Görevlilerinin ilgi yazıları ekinde belirtmiş oldukları okullarda, (Ortaöğretim/İlköğretim/Okulöncesi) konuları ile ilgili anket çalışmalarının "Araştırma, Yarışma ve Sosyal Etkinlik İzni" Genelgesinde belirtilen esaslar gereğince; Okul ve kurumların eğitim-öğretim faaliyetlerini aksatmayacak şekilde 2018/2019 eğitim-öğretim yılı içerisinde uygulamaları Müdürlüğümüzce uygun görülmüştür.

Olurlarınıza arz ederim.

Mahmut OĞUZ
Millî Eğitim Müdürü

OLUR
13/05/2019
Hakkı ÜNAL
Vali a.
Vali Yardımcısı

T.C.
DENİZLİ VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Güvenli Elektronik İmza
Aşıl ile Aynıdır
Mahmut TUR
Memur
13.05.2019

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE

Kurumunuzca Müdürlüğümüzden talep edilen araştırma isteklerine ait Makam Onayı ve Müdürlüğümüzce Onay verilen anket formları ekte gönderilmiştir.

Gereğini rica ederim.

Hakkı ÜNAL
Vali a.
Vali Yardımcısı

Ek:
1-Anket Formları

Sarakapılar Mah. Sultak Cad. No: 76 20100/DENİZLİ
Elektronik Ağ : <http://denizli.meb.gov.tr>
e-posta: ab20@meb.gov.tr

Ayrıntılı Bilgi İçin : Sefa GELMİŞ - Şef
Telefon : (0 258) 234 20 92
Belgegeçer : (0 258) 265 01 69-Strateji Şb

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 248b-79ac-37fb-9cd0-9e26 koda ile teyit edilebilir.

Evrak Tarih ve Sayısı: 03/05/2019-E.4404

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı

19625
1. T. 2. kim

Sayı : 70813604-044-E.
Konu : Araştırma İzni

DENİZLİ VALİLİĞİNE
(İl Millî Eğitim Müdürlüğü)
DENİZLİ

Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programı öğrencisi Erdal GÜNGÖR'ün "Derin Yapı ve Yüzey Yapı Bağlamında 6. Sınıf Öğrencilerinin Kurdukları Cümle Yapıları ve Söz Öbekleri Üzerine Bir Araştırma" konulu yüksek lisans tezi için ilgi yazı ekinde belirtilen okullarda araştırma yapmak istediğine ilişkin ilgi yazı ve eklerinin birer suretleri ilişikte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve izin verilip, verilmeyeceğinin bildirilmesini arz ederim.

e-imzalıdır
Prof.Dr. Murat PEKER
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

Ek: 1-İlgili yazı eklerinin birer suretleri (15 sayfa)

İL MİLLÎ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ
03 Mayıs 2019
VALİ Y.

BELGENİN ASLI
ELEKTRONİK İMZALIDIR
03 Mayıs 2019
AYDURGÜT
Memur

Evrakın Doğrulması İçin : <https://ehys.aku.edu.tr/en/Vision/Dogrula/1.54Y224>

Adres: Afyon Kocatepe Üniversitesi Alınan Nedeni Sıra Kurgusu Rektörlük Binası B
Blok Kat: 1 Afyon
Telefon: 0272 2281124 Faks: 0272 2281181
e-Posta: sevrek@aku.edu.tr

Bilgi için: Kadir Binkara
Ünvanı: Memur

Evrak Tarih ve Sayısı: 02/05/2019-E.14816

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sayı : 31709271-300-
Konu : Araştırma İzni (Erdal GÜNGÖR)

REKTÖRLÜK MAKAMINA
(Öğrenci İşleri Daire Başkanlığına)

Enstitümüz Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programı öğrencimiz Erdal GÜNGÖR'ün Dr. Öğr. Üyesi Bayram ÇETİNKAYA danışmanlığında yürüttüğü "Derin Yapı ve Yüzey Yapı Bağlamında 6. Sınıf Öğrencilerinin Kurdukları Cümle Yapıları ve Söz Öbekleri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı tezi ile ilgili ekte belirtilen okullarda çalışma yapılabilmesi için Denizli İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izinlerin alınması hususunda;

Bilgilerinizi ve gereğini arz ederim.

e-imzalıdır
Doç.Dr. Selim KAYA
Müdür a.
Müdür Yardımcısı

Ek:
1-Üstyazı
2- Dilekçe
3- Etik Kurul Raporu
4- Araştırma Yapılacak Okul Listesi
5- Ölçekler
6- Tez Konusu Önerisi Bildirim Formu

Evrakın Doğrulama İşlemleri : <https://etbys.aku.edu.tr/en/VizyonDogrula/5/44Y8P5>

Adres: AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ Ahmet Necdet Sezer Kampüsü, 03200,
AFYONKARAHİSAR
Telefon: (0 272) 328 12 35 1444 03 03 Faks: (0 272) 328 14 76
E- posta: akue@aku.edu.tr Elektronik Ağı: www.aku.edu.tr

Bilgi için: Fuat Korkmaz
Uzman: Mesur

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Öğrenci No : 170648109
Adı Soyadı : Erdal GÜNGÖR
Anabilim/Anasanat Dalı : Türkçe Eğitimi ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı
/ Türkçe Eğitimi Bilim Dalı
Programı : Tezli YL ☒ Tezsiz YL ☐ Doktora ☐ San.Yet. ☐
Durumu : BİL.Haz. ☐ İ.Ö. ☐ Ders ☐ Tez ☒

Enstitünüz Türkçe Eğitimi ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Çalışmakta olduğum "Derin Yapı ve Yüzey Yapı Bağlamında Ortaokul 6. Sınıf Öğrencilerinin Kurdukları Cümle Yapıları ve Söz Öbekleri Üzerine Bir Araştırma" adlı tezimde kullanılmak üzere 2018-2019 Eğitim Öğretim döneminde Denizli ili Kale İlçe ~~sinde~~ ^{inde} ortaokullarda öğrenim gören 6. Sınıf öğrencileri ile bir çalışma yürütmek istemekteyim.

Denizli İl Millî Eğitim Müdürlüğünden gerekli iznin alınabilmesi için gereğinin yapılmasını arz ederim. / /2019

Eki :

- 1) Etik Kurul Raporu
- 2) Tez Konusu Önerisi Bildirim Formu
- 3) Ölçek

İmza

Ev Adresi : Yaka Ma. Ramazan Köylü Cad. No: 43 Tavas/DENİZLİ
İş Adresi : Özlüce Ortaokulu Kale /DENİZLİ
Tel : 05544490199
E-Posta : egungor_256@hotmail.com

ÖZGEÇMİŞ

Erdal GÜNGÖR, 1990 yılında Muğla ilinin Fethiye ilçesinde doğdu. İlk öğrenimi Kemer İlköğretim okulunda tamamladı. Eğitim hayatına Muğla Turgut Reis Lisesi'nde devam etmiştir. 2012 yılında Pamukkale Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra Bitlis ili Mutki ilçesinde (2012-2015), Afyonkarahisar ili Çay ilçesinde (2015-2018) ve Denizli İli Kale ilçesinde (2018-2019) Türkçe öğretmeni olarak görev yapmıştır. 2017 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Bilim Dalında yüksek lisans öğrenimine başlamıştır. Dil Felsefesi, Dil Psikolojisi ve Dilbilim alanlarına ilgi duymaktadır. Halen Denizli ili Tavas ilçesinde görev yapmaktadır. Evlidir. Orta derecede İngilizce bilmektedir.

